

Zuzana Chovaňáková

RITUÁLNA OČISTA V ANTICKOM GRÉCKU

LUDIA, TRADÍCIE, NÁBOŽENSTVO

RITUÁLNA OČISTA V ANTICKOM GRÉCKU
ĽUDIA, TRADÍCIE, NÁBOŽENSTVO

Zuzana Chovaňáková

TRNAVA 2019

Recenzenti

Mgr. Lucia Nováková, PhD.

doc. Michal Habaj, PhD

© Zuzana Chovaňáková, 2019.

© Katedra klasickej archeológie, FF TU v Trnave, 2019.

© Filozofická fakulta TU v Trnave, 2019.

ISBN 978-80-568-0372-1

ZOZNAM SKRATIEK

- Aesch. Ag.* – Aeschylus, Agamemnon
Aesch. Eum.- Aeschylus, Eumenides
Aesch. Supp. – Aeschylus, Suppliant Women
Apollod. Epit.- Apollodorus, Library and Epitome
Apul. Met.- Apuleius, The Metamorphoses
Aristoph. Ach.- Aristophanes: Acharnians
Aristoph. Peace- Aristophanes, Peace
Aristoph. Thes.- Aristophanes, Women at the Thesmophoria
Aristot. Pol.- Aristotle, Politics
BAPD- The Beazley archive
Call. H. – Callimachus Hymns
Eur. Alc.- Euripides, Alcestis
Eur. Ba.- Euripides, Bacchantes
Eur. Her.- Euripides, Herakles
Eur. Ion- Euripides, Ion
Eur. IT- Euripides, Iphigenia in Tauris
Eur. Supp. –Euripides, Suppliants
Hesperia- The Journal of the American School of Classical Studies at Athens
Hes. Op.- Hesiod, Opera et Dies
Hom. Il.- Homer, Iliad
Hp. Morb. Sacr.- Hippocrates, De morbo sacro
IG- Inscriptionum Graecarum
I.Perg- Die Inschriften von Pergamon
LSAM- Lois sacrées de l'Asie Mineure
LSCG- Lois sacrées des cités grecques
LSS- Lois sacrées des cités grecques. Supplément
Menand. Phas.- Menander, Phasma
Mk- Evanielium podľa Marka
Paus.- Pausanias.
Plat. Laws.- Plato, Laws
Plat. Phaedrus- Plato Phaedrus
Plat. Rep.- Plato, Republic
Plut. Quaes. Rom.- Plutarch, Quaestiones Romanae
Plut. Mor.- Plutarch, Moralia
Ps.-Pl.- Pseudo-Plato
SEG- HYPERLINK „http://en.wikipedia.org/wiki/Supplementum_Epigraphicum_Graecum“
Soph. OT.- Sophocles, Oedipus Tyrannus
Thphr. Char.- Theophrastus, Characters

OBSAH

Úvod.....	8
1 Očista v náboženstve.....	10
1.1 Pojem.....	10
1.2 Úkon.....	14
1.3 Význam.....	18
2 Oslavy bohov pre ľudí.....	22
2.1 Mystéria.....	22
2.2 Verejné festivaly.....	28
2.3 Organizácia.....	33
3 Posvätný priestor.....	37
3.1 Svätyne.....	37
3.2 Starostlivosť o bohov.....	43
3.3 Očisťovatelia.....	47
4. Očista v archeologických dokladoch.....	50
4.1 Miesta očisty.....	50
4.2 Vodné zdroje.....	53
4.3 Ikonografia.....	61
5 Epigrafické doklady.....	67
5.1 Znečistenie.....	68
5.2 Očistení môžu vstúpiť.....	71
5.3 Starostlivosť o svätyne.....	72
Záver.....	76
Summary.....	78
Zoznam použitej literatúry.....	80
Tabuľky.....	88

Úvod

V každej kultúre a v každom období ľudia potrebovali náboženstvo, ktoré sa týkalo všetkých, bohatých aj chudobných. Niekedy hralo najdôležitejšiu úlohu a inokedy len akúsi tradíciu prevzatú od predkov. U antických Grékov bolo náboženstvo natoľko významné, že sa spájalo takmer s každým aspektom ich bežného aj politického života. Všetko bolo ovplyvňované a riadené voľou bohov, ktorí si potrebovali Gréci nakloniť na svoju stranu. Rozličné zmeny v spoločnosti, najmä vplyvy z iných kultúr sa prejavovali nie len v umeleckom prejave ale aj v náboženských rituáloch.

Rituálna očista bola významným prvkom v náboženstve, pretože bez nej nemohli ľudia vykonať prakticky nič čo s náboženstvom súviselo. Každý náboženský úkon si vyžadoval, aby boli ľudia čisti po fyzickej aj psychickej stránke. To, že rituálnu očistu spomínajú antickí autori pomerne často vo svojich dielach, či už v divadelných hrách, vo filozofických úvahách až po exaktnú vedu, svedčí o jej dôležitosti a potrebe. Rituál očisty nemá vždy presne vymedzené hranice a môže splyvať s iným náboženským úkonom, najmä s obetovaním. Očista a vykonávanie obety sú dve základné zložky gréckeho náboženstva, ktoré nemožno od seba oddeľovať. Spôsob prevedenia očisty bol rozličný v závislosti od druhu znečistenia ale aj úkonu, pre ktorý sa chcel človek očistiť. Očisťovali sa sami alebo v rámci väčšej skupiny ľudí.

Existovali rôzne náboženské prejavy, ktorých priebeh sa v jednotlivých oblastiach líšil avšak podstata ostávala rovnaká. Každá polis usporadúvala oslavy na počesť božstiev podľa rituálneho kalendára. Existovali však aj prestížnejšie panhelénske oslavy. Pre Gréka bolo prioritou oslavovať božstvá, preukazovať im vernosť a očakávať tak ich priazeň. K tomu ale potrebovali byť pripravení a očistení. Ústredným bodom osláv bola svätyňa, ktorá sa nachádzala v posvätnom priestore. Ak doň chceli ľudia vstúpiť, museli vykonať viacero úkonov purifikácie. Očistiť sa z niektorých previnení mohli aj doma a potom sa opäť zaradili do náboženského alebo politického života, keďže byť očistený bolo potrebné aj pri zasadaní snemu. Niektoré z týchto úkonov boli pevne stanovené a rovnaké pre každého, iné záviseli od individuálneho znečistenia jednotlivcov. V chrámoch pracovali zamestnanci, ktorí pomáhali návštevníkom a dohliadali na vykonávanie očisty a usmerňovali ľudí.

Predkladaná práca je zameraná najmä na klasické obdobie a helenizmus, ktoré poskytujú dostatočné množstvo príkladov a nálezov. Opiera sa o epigrafický a archeologický materiál, ktorý očistu priamo dokladá a antickí autori dopĺňajú a opisujú jej vykonávanie. Problematika témy spočíva v presnej identifikácii miest pre očistu a označením vyobrazených scén na budovách, nádobách a tabuľkách ako očístné. Vždy bol určitý priestor, kde sa očista odohrávala, no nie vždy musel byť priamo vymedzený. Miesta, kde sa odohrávala očista boli z náboženského a praktického hľadiska využívané aj na iné účely, a tak sa dajú identifikovať miesta, ktoré slúžili iným účelom ako miesta očisty. Vo výzdobe chrámu sa niekedy objavujú scény, ktoré môžeme označiť ako očístné, avšak len tie, pri ktorých je príbeh známy a vieme, že sa jedná o očistu. Existujú aj konkrétne predmety súvisiace s očistou, ktorých prítomnosť dokladajú najmä zdroje vody, antickí autori, epigrafické nápisy, ale aj ich samotné umiestnenie v rámci architektúry.

Na tomto mieste by som sa chcela ešte poďakovať Mgr. Lucii Novákovej, PhD. za odborné rady a ochotu pri prísaní textu.

1. OČISTA V NÁBOŽENSTVE

Purifikácia je úkon, ktorý má korene už v dávnej minulosti a mala svoje opodstatnené miesto aj v gréckej kultúre. Náboženská očista bola pre Grékov veľmi dôležitá, pretože náboženstvo bolo úzko prepojené so spoločenským aj politickým životom. Vždy keď sa ľudia dostávali do kontaktu so sakrálnymi záležitosťami museli byť očistení. Podobne tomu bolo a stále je aj u iných náboženstiev, kde sa pri náboženských úkonoch vyžaduje istý stupeň očistenia alebo čistoty. Spája sa to hlavne s prítomnosťou boha a s návštevou posvätného miesta. Purifikáciu môžeme rozdeliť na základe viacerých kritérií. Podľa toho, kto ju vykonával, podľa miesta, kde sa očista konala, podľa toho, čo potrebovali očistiť alebo podľa znečistenia, ktoré chcel „hriešnik zmyť“. Znečistenie bolo prevažne neviditeľné ale niekedy bolo vo forme šialenstva, či choroby. Ak bolo znečistenie vo forme choroby, tak väčšinou takej, ktorá mala vonkajšie prejavy ako pri kožných ochoreniach či epilepsii.¹ Postupy alebo rituály, ktoré ľudia podstupovali, aby sa zbavili konkrétneho znečistenia mávali rôznu podobu, ktorá závisela od miestnych predpisov a tradície.

1.1 POJEM

Je potrebné ujasniť si niekoľko pojmov, ktoré sa týkajú rituálnej očisty a s ňou súvisiacich úkonov. Neexistuje jeden grécky výraz pre slovo rituál.² Vo všeobecnosti boli náboženské rituály označované slovom *ta hiera* (gr. τα ιερα).³ Toto slovo má široký význam a môžeme ho volne preložiť ako posvätná záležitosť, niečo spojené s bohmi. V závislosti od toho o aký rituál sa jednalo (očistný, iniciačný...), používali Gréci špecifickejšie výrazy. Často sa objavujú slová *ta nomizomena*⁴ (gr. τα νομιζόμενα, obvyklé veci) alebo *ta patria*⁵ (gr. τα πάτρια, rodové zvyky), ktoré sú ekvivalentom rituálu. Charakterizujú úkony, ktoré majú byť vykonané podľa tradície, ktorú už ďalej nebol potrebné vysvetľovať. V gréčtine je

¹ Larson 2007, 11.

² Larson 2007, 5.

³ napr. IG II² 1283, IG II³ 1 1455, IG II³ 1 487, IG II³ 1 359.

⁴ IG I³ 11.

⁵ IG II³ 1 1311, IG II² 1234, IG II³ 1 995.

viacero výrazov na vyjadrenie rituálnej čistoty, znečistenia alebo očisty. V epigrafických dokladoch⁶ a písomných prameňoch⁷ sa na označenie očistných rituálov a čistoty najčastejšie používajú slová *kataros* (gr. καθαρός, očistený) alebo *hagnos* (gr. ἁγνός, čistý).

Rituálne znečistenie, na rozdiel od náhodného kontaktu s nečistotami, sa označuje slovami *miasma*⁸ (gr. μίασμα) alebo *musos*⁹ (gr. μυσος). Pričom rituálne znečistenie v tomto kontexte je potrebné chápať ako psychické znečistenie v zmysle hriechu. Mohlo sa jednať aj o fyzické znečistenie, ktoré však bolo znakom vnútorného znečistenia, kedy človek nie je hoden podieľať sa na náboženských úkonoch. Slovo *agos* (gr. ἄγος) alebo *enages* (gr. εναγες) sú sématicky príbuzné kmeňu slova *hag*, čo znamená posvätený alebo zasvätený bohu. Tieto slová sa dajú prepojiť s prekliatím alebo božskou pomstou, čo by bolo určité znečistenie. Takéto prepojenia sú samozrejme dohady moderných bádateľov. V samotných gréckych textoch nikdy nie je spojenie posvätného s nečistým, pretože božské je vždy považované za čisté.¹⁰ Objavuje sa aj slovo *oxutumia* (gr. οξθυμία) čo sú časti odpadkov z obiet, ktoré bývali pálené na križovatkách ciest. Niekedy bývajú identifikované so slovom *katarmata* (gr. καθάρματα), čo je slovo používané na označenie rôznych druhov očistenia a odpadkov z očistenia a obety.¹¹

Znečistenie a čistota sú dva pojmy postavené vo vzťahu k náboženskej a spoločenskej konvencii. Opakom znečistenia však nie je čistota. Opakom stavu znečistenia ale aj čistoty je neutrálny stav, normálnosť. Pôrod, smrť alebo spojenie s nimi, menštruácia, pohlavný styk alebo konzumácia jedál boli v gréckom svete vcelku prirodzené a za určitých podmienok bežné javy. Ale v náboženskom kontexte bola situácia, kedy sa určité biologické podmienky, diétne alebo sexuálne praktiky považovali za stav rituálneho znečistenia. Rozdiel medzi znečistením a normálnosťou alebo medzi čistotou a normálnosťou je len dočasný. Pri návrate do bežného života tieto rozdiely miznú. Tieto biologické podmienky a sociálne praktiky sú opäť normálnymi.¹²

⁶ napr. IG II² 1177, IG II³ 1 879, IG I³ 8, IG I³ 426, IG II³ 1 1292.

⁷ napr. Thphr. Char. 16, Plut. Quaes. Rom. 111, Eur. IT 1220, Paus. 4.33.4.

⁸ napr. Aesch. Supp. 473, Aesch. Ag. 1420, Eur. Alc. 22.

⁹ napr. Eur. Her. 1155.

¹⁰ Bendlin 2007, 186.

¹¹ Hughes 2003, 143.

¹² Bendlin 2007, 178.

Náboženské prejavy kultúr, ktoré sa dostávali do priameho kontaktu s Grékmi boli podobné, vďaka tomu môžeme aplikovať tieto prejavy aj na samotných Grékov. Úkon libácie sa veľmi často praktizoval v Grécku ale aj na Blízkom východe. V babylonských a asýrskych textoch sa spomínajú dve funkcie libácie. Kráľ ako zástupca boha na zemi bol povinný liať úľitbu bohom na znak zmierenia alebo vďaka, no libáciu vykonávali aj v spojení s očistou a magickým významom.¹³ Očista, ale aj rôzne zasvätenia niekedy mohli byť vykladané ako mágia, ak boli vykonané určitým spôsobom, preto ten, kto vykonával rituál mohol byť považovaný aj za mága.¹⁴ Walter Burkert tvrdí, že rituál je demonštratívny akt, úkon, ktorý má byť vykonaný v určitom poradí často v stanovenom čase a zvyčajne na určenom mieste.¹⁵ Rituál je kombinácia akcie a duševnej aktivity, ktorá môže byť obojaká svetská aj náboženská.¹⁶ Ak niekto spáchal skutok proti pravidlám polis, bol znečistený a znamenalo to, že vykročil mimo bežný rámec, mimo každodennosť, preto sa musel vrátiť naspäť za pomoci očistných rituálov. Väčšina takýchto noriem a nariadení boli prevzaté z rodového práva, ako dedičstvo predkov, napríklad kult Orfikov vykonával očistu podľa tradície predkov.¹⁷

Predpisy o čistote boli súčasťou posvätného zákona *hieroi nomoi* (gr. ἱεροὶ νόμοι, lat. leges sacrae). Boli určené presné postupy, ktorými sa ľudia riadili v rôznych prípadoch. V niektorých, vinu z krvi, čiže vraždu, naprávali ľudia tak, že nechali prúdiť krv z prasiatka po vrahovi, lebo verili, že krv zmyje krv.¹⁸ Príkladom ako postupovať pri takejto očiste môže byť očistný zákon z Kyréne, kde sa píše čo musel vrah urobiť, ak chcel byť očistený. Hostiteľ, ktorý prijal v dome vraha z inej polis, ho musel predstaviť komunite a oznámiť jeho postavenie prosebníka. Až potom mal vrah nárok podstúpiť rituál očistenia. Osoba, ktorá potrebovala takéto očistenie sa volala *hikete* (gr. ἡκέτη, ten kto prichádza). Nahnevany duch jeho obete bol podobne, *hikesios* (gr. ἡκέσιος, návštevník). Hostiteľ posadil vraha na prah na biele rúno, umýval ho a pomazal. Potom išli po verejnej ceste v tichosti pravdepodobne na miesto miestnej verejnej svätyne, kde sa konala záverečná obeta. Andreas Bendlin tvrdí,

¹³ Patton 2009, 32.

¹⁴ Dickie 2003, 89.

¹⁵ Hughes 2003, 1.

¹⁶ Insoll 2004, 10.

¹⁷ Bendlin 2007, 188.

¹⁸ Larson 2007, 22.

že táto obeta sama o sebe už nebola súčasťou očistných rituálov.¹⁹ S týmto názorom však nemusíme súhlasiť. Je potrebné byť očistený, aby sa k obete mohlo pristúpiť. Očista je proces, ktorý sa skladá z viacerých úkonov, preto nemôžeme povedať, že by konečná obeta bola jednoznačne vylúčená z tohto procesu. V zákone zo Selinuntu je to podobné ako v Kyréne. Tiež sú potrebné určité vyhlásenia pred očistou. Hostiteľ umýva vraha vodou a ponúkne mu jedlo a soľ. A rovnako ako v zákone z Kyréne aj tu bude nasledovať záverečná obeť, prasiatko obetované Diovi. Obetu pravdepodobne uskutočnili na oltári patriacemu k verejnému chrámu, ako dôsledok toho, že je čistý a ostatní sa zúčastňujú na následnej konzumácii obetovaného mäsa.²⁰ Na tomto príklade si môžeme všimnúť, že očistený vrah môže obetovať, pretože už je toho hoden. Môžeme to chápať ako znak vďaka za to, že bol očistený, alebo ako znak zmierenia si bohov. Obetu na záver očistenia môžeme vnímať ako celkové zakončenie očistného procesu. Na inom príklade z epigrafického materiálu je zjavné, že práve obeta je tým úkonom očisty. Aj dokument z Rodu hovorí o obete ako o úkone očisty.²¹ Očisťuje sa znečistenie prostredníctvom vykonania obety. V niektorých prípadoch je to jednoznačnejšie ako pri iných, ale z celkového hľadiska sa zdá, že záverečná obeta je súčasťou očistných úkonov. Aj v iných kultúrach sa stretávame s prepojením obety a očisty. Napríklad u Židov, kde očistený človek má vykonať obetu, aby kňazi videli, že je čistý fyzicky ale predovšetkým psychicky.²² Je však zvláštne, že pojem znečistenia akosi úplne absentuje v aténskych právnych predpisoch zachovaných ako Drakonov zákon o vražde, ktoré boli opäť publikované v 409/8 pred Kr., ktorý sa zdá, že do istej miery znižuje právne následky za nedobrovoľnú alebo náhodnú vraždu.²³

Ako aj v iných oblastiach života, tak aj v oblasti náboženstva do gréckeho sveta prenikajú prvky z okolitých kultúr. Prejavujú sa prevažne v spôsobe vykonávania určitých náboženských praktík, či v uctievaní odlišných bohov. Niektorí odborníci poukazujú hlavne na blízkovýchodné vplyvy pri očistných rituáloch, obetovaní baránka a mnohých iných.²⁴ To, že sem prenikajú východne vplyvy nie je ničím výnimočným, hlavne v klasickom období a v helenizme, kedy grécka kultúra zažívala rozmach nie len

¹⁹ Bendlin 2007, 186.

²⁰ Bendlin 2007, 186, 187.

²¹ SEG XLIII 630, LSS 108.

²² Mk 1, 40-44.

²³ Bendlin 2007, 185

²⁴ Noegel 2007, 21.

v oblasti materského Grécka ale aj na pobreží Malej Ázie. Bolo to obdobie plné vojen, výprav, kedy Alexander Veľký synkretizoval kultúry a vytvoril niečo nové, čo v sebe nieslo prvky viacerých kultúr, prevažne gréckej a orientálnej. Do Grécka sa dostávali nové sýrske božstvá ako sú Isis a Sarapis, a preto bolo potrebné v rámci *hieroi nomoi* vymedziť ich uctievanie. V období helenizmu a potom aj v neskoršom sa objavili zákony, ktoré sa týkali práve týchto božstiev. Niektorí autori uvažujú o tom, či samotné pojmy ako je čistota a znečistenie sú čisto Grécke a či nie sú cudzie gréckemu náboženskému zmýšľaniu, keďže väčšina zákazov sa týkala takýchto importovaných božstiev.²⁵ Nezdá sa mi to však veľmi pravdepodobné, pretože pojmy čistota a znečistenie sa objavuje aj pri iných nariadeniach. Príkladom je dokument, kde sa píše o čistote lustrálnej vody, ktorá sama slúžila na očistu.²⁶

1.2 ÚKON

Očista je súčasťou náboženstva, je to rítus a tvorí časť niektorých rituálov. Rituál je v tomto prípade chápaný ako súbor niekoľkých náboženských úkonov, ktoré človek vykoná ako celok. Napríklad pohreb, alebo vstup do chrámu za konkrétnym účelom. Takže pohrebný rituál, alebo rituál obetovania božstvu sa skladá z niekoľkých rítovčinností, z ktorých jedným je aj očista. Rituál je nadradeným pojmom očisty, ktorá je v takýchto prípadoch potrebná. Aj samotná očista je tvorená menšími úkonmi, ktoré vykonáva človek, keď je rituálne znečistený. Základné časti gréckych rituálnych praktík tvoria rôzne formy obiet, libácie, obetné dary pre bohov, procesie, tance a slávnosti v rámci festivalov, hymny, modlitby, veštenia a purifikáciu.²⁷ Pri očiste od „hriechov“ za účelom vstupu do posvätného okrsku, vykonaním obety alebo účasti na náboženských obradoch, festivaloch bola očista vonkajším znakom, akési potrebné gesto. Nebolo to prosenie bohov o odpustenie a očistu. Vykonaním purifikačného obradu bol človek automaticky očistený. Mnohokrát sa jednalo len o dodržanie pôstu. Pri znečistení, ktoré so sebou prinášalo problémy pri bežnom živote, ako napríklad choroba alebo vražda, tomu tak už nebolo.

Priestor, kde sa očista vykonávala závisel od toho akého znečistenia sa chcel človek zbaviť a na aké účely. Očistu potom mohli vykonať

²⁵ Bendlin 2007, 181, 182.

²⁶ LSS 59.

²⁷ Larson 2007, 5.

v priestore posvätného okrsku alebo doma.. Purifikácia bola potrebná aj pri vykonávaní obete. Gréci očisťovali seba, okolie, oltár kde sa obeta konala, dokonca aj samotnú obeť. Očisťovali aj prítomných ľudí, ktorí sa zúčastnili na konaní obete.²⁸ Ten, kto išiel vykonať obeť si najprv musel umyť ruky. Na takéto a podobné účely rituálneho umytia rúk slúžila nádoba menom *chernibon*, ktorej tvar nie je známy.²⁹

Očistu mohli ľudia dosiahnuť napríklad kúpeľom, oprskaním sa pred vstupom do svätyne, ako o tom svedčí aj epigrafický materiál, alebo účasťou na obetovaní.³⁰ Na Peloponéze zohrávala významnú úlohu voda potrebná na očistenie matky po pôrode a očistenie dieťaťa.³¹ Klasická očista vodou je prirodzená aj dnešnému človeku v každodennosti no poznáme aj očistu ohňom alebo dymom. Dym je typický prostriedok očisty pri pohrebe, kde rodina zosnulého musí očistiť seba aj dom. Pozametá smeti, ktoré vloží zosnulému do hrobu a vydymí dom. Očistný rituál vykonávala samotná rodina, keď sa vrátila od hrobu. Predtým sa ale museli zúčastniť na pohrebnej hostine, ktorá sa odohrávala pri hrobe v deň pohrebu.³² Ak by neboli dodržané pravidla očisty viedlo by to k hnevu bohov, ktorí by mohli spôsobiť neplodnosť žien aj zvierat, zoslať pohromy, choroby a vojnu na ľudí.³³

Ďalšou možnosťou je očista krvou. Každá vina má svoje špecifické potreby na očistu. Druh očisty záležal hlavne na tom, akú „vinu“ bolo potrebné zmyť. Pri očiste krvou sa spájajú dva náboženské úkony a obeta sa stáva očitou. Prepojenie obety a očisty môžeme vidieť aj pri Apolónovi, ktorý sa po vražde Pytona očistil úkonom libácie. Libácia tým pádom môže byť chápaná dvojako, ako úkon očisty a úkon vďaky.³⁴ Je to jedna z náboženských praktík, ktoré mohli preniknúť do Grécka z východu, pretože libácia sa objavuje aj v babylonských a asýrskych textoch. Vykonával ju kráľ ako zástupca boha na zemi a ako poďakovanie bohom za to. Avšak libácia bola využívaná aj pri rôznych purifikačných a magických účeloch.³⁵ Možno je to vplyv z oblasti Asýrie a Babylonie alebo sa tento trend vyvinul samostatne a nezávisle aj v Grécku. Na očistu

²⁸ Lalonde 2006, 21.

²⁹ Lalonde 2006, 21.

³⁰ LSAM 12.8.

³¹ Larson 2007, 154.

³² Davies 2002, 152.

³³ Adkins, Adkins 2005, 364.

³⁴ Patton 2009, 109.

³⁵ Patton 2009, 32.

neslúžila len voda ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Boli využívané rôzne spôsoby a tým aj rôzne predmety a pomôcky. Aj zvieratá boli často potrebné pre očistné ceremónie, *katarmoi* (gr. καθαρμοί). Napríklad v Aténach bolo zabité prasa a potom ťahané okolo hory Pnyx. Alebo v Boiotii, kde sa ľudia očistili prechodom medzi polovicami predeleného psa.³⁶ Aj Plutarchos (Plut. Quaes. Rom. 111) spomína, že Boiofania vykonávali verejnú purifikáciu prejdením medzi časťami rozpoleného psa.³⁷

Najčastejšie znečistenia, ktoré si vyžadovali očistu boli pôrod, kontakt s pôrodom alebo kontakt s mŕtvym. Ak sa však jednalo o vraždu človeka, to už bol závažnejší prečin a tým predstavoval aj väčšie znečistenie a následky. Takyto zločin obmedzoval človeka v rámci náboženského života a dokonca aj jeho účasť na verejnom živote polis. Nie vždy však bola vražda veľmi závažným činom. Napríklad vražda otroka pánom v klasickom období v Aténach nebola povolená a bežná, ale jediný trest, ktorý bol za to, bola rituálna očista, čiže čistota pred bohmi bola pre Gréka dôležitejšia ako čistota pred súdom.³⁸ Existovali aj iné znečistenia, ako nosenie určitého druhu oblečenia, nedávny pohlavný styk, niektoré choroby vrátane šialenstva, jedenie rôznych druhov jedla, nosenie konkrétneho typu zbraní alebo istého druhu kovu.³⁹ Dokonca aj keď sa ľudom prihodilo nešťastie tak predpokladali, že to zapríčinil nejaký ich skutok v minulosti, čiže prišlo potrestanie od bohov. Nešťastie môže byť vždy vysvetlené ako znečistenie, s ktorým prišli do kontaktu v minulosti, čiže znečistenie sa javí ako uspokojivý interpretačný model.⁴⁰ Priestupok mohol spáchať človek samotný ale mohol byť spáchaný aj jeho predkom. Rituál očisty, ktorý odčíní priestupky samotného vinníka alebo už zomrelého možno zistiť z viacerých zdrojov.⁴¹ Aj samotné mŕtve telo, či už bolo obeťou vraždy alebo nie, vyžarovalo *miasmu* a bolo potrebné sa očistiť, skrz riadny pohreb.⁴² V jednej z Euripidových hier Apolón odchádza z domu, kde zomrela žena, aby sa vyhol znečisteniu (Eur. Alc. 22). Grécke pohrebné predpisy opisujú znečistenie domu mŕtveho a podmienky a prostriedky na následnú očistu. Mŕtvy znečistil dom svojou smrťou a preto bolo potrebné sa očistiť, ako

³⁶ Hughes 2003, 5.

³⁷ Hughes 2003, 108.

³⁸ Martin 1996, 66.

³⁹ Adkins, Adkins 2005, 364.

⁴⁰ Bendlin 2007, 183.

⁴¹ Casadio, Johnston 2009, 78.

⁴² Martin 1996, 126.

o tom píše dokument.⁴³ Rodina bola tiež dočasne znečistená, tento stav znečistenia sa obmedzil na bezprostrednú domácnosť a ľudí, čo vstúpili do domu. Následne mohli dosiahnuť stav normálnosti prostredníctvom očisty. Ak by sme však chceli prepojiť znečistenie životného prostredia a rituálneho znečistenia znamenalo by to, že aplikujeme moderné hygienické návyky na starovekých Grékov, čo nie je úplne správne. Napríklad smrť a mŕtvi v starovekom Stredomorí všeobecne znamenali rituálne znečistenie ale existuje len málo dôkazov, že to považovali aj za fyzicky (patogenicky) znečisťujúce.⁴⁴ Keďže sa nezdá, že by Gréci brali smrť ako fyzické znečistenie, môžeme predpokladať, že ani mŕtve telá nepovažovali za možný zdroj morovej nákazy.⁴⁵ Udalosti ako sú smrť, či narodenie spôsobovali znečistenie, avšak nie z hľadiska hygieny ale preto, že to bolo nevhodné pre bohov. Preto boli takéto veci zakázané na posvätných miestach. Otázkou hygieny v tomto smere odsúvali Gréci na okraj.⁴⁶

Rituálna očista bola mnohokrát používaná ako náhrada za lieky. Namiesto medicínskej liečby sa dotýčny očistil od ochorenia náboženským úkonom.⁴⁷ Hippokratovým autorom sa pripisuje rituál očistenia krvou, ak ich pacienti mali *miasmu* a boli naháňaní pomstychtivým duchom (gr. *αλαστορες*) alebo boli pod nejakým kúzlom. Tiež využívali čistotu ako prostriedok na požadovanú liečebnú kúru.⁴⁸ Existovali liečiteľia, ktorí pomáhali ľuďom s ich trápením. Boli to kňazi, potulní očisťovatelia alebo ako spomína Teofrastos ženy, kňazky alebo tzv. sväté ženy. Poverčivý muž v Teofrastových Znakoch (Thphr.Char.16) začína svoj deň rituálnym umytím rúk, pokropí svoje telo a vloží si kúsok vavrínového venca do úst. Pravidelne čistí svoj dom, lebo sa obáva, že bohyňa Hekaté mu môže vziať jeho majetok pomocou nepriateľského kúzla. Vyhýba sa ženám v šesťonedelí, smrti aj pohľadu na náhrobok aby sa vyhol kontaktu so znečistením. Keď stretne niekoho, kto žuje cesnak musí sa očistiť, a tak zavolá kňazku, aby ho obkolesila očistnou miestnou bylinou alebo šteňaťom. Raz za mesiac sa zúčastňuje na Orfických mystériách. Tento obraz poverčivého človeka je myslený ako karikatúra a výsmech príliš poverčivým ľuďom, ide o ukázanie dočasnej diferenciacie. Cieľom tohto odlíšenia, či už ide o mŕtvolu,

⁴³ LSCG 97.

⁴⁴ Bendlin 2007, 179, 180.

⁴⁵ Hope, Marshall 2000, 15.

⁴⁶ Retief, Cilliers 2006, 48.

⁴⁷ Adkins, Adkins 2005, 424.

⁴⁸ Bendlin 2007, 188.

pôrod alebo človeka, ktorý žuje cesnak, je identifikácia ako fyzicky neznečisteného alebo rituálne znečisteného.⁴⁹ Aj keď nám Teofrastos podáva ironizujúci pohľad na očistné úkony pravdou ostáva, že boli pre Grékov veľmi dôležité a často praktizované.

1.3 VÝZNAM

Keďže pre Grékov bolo vcelku jednoduché znečistiť sa, bola tu očista, ktorá im pomohla napraviť to a tak bola ich bežnou súčasťou života. Z viacerých zdrojov sa dozvedáme, že znečistenie spôsobovali úplne obyčajné udalosti ako boli napríklad pôrod alebo úmrtie. Ľudia verili, že niektoré závažné prečiny, ako bola vražda, spôsobovali nešťastie vinníkovi ale aj iným. Vrah musel podstúpiť očistu, aby sa mohol opäť zaradiť do každodenného života. Toto nešťastie prinášal celej obci a preto bolo aj v záujme polis, aby sa dotýčný očistil. Pri bežnejších previneniach (ako boli pohlavný styk alebo konzumácia určitých jedál) sa očista vyžadovala iba pri vstupe do posvätného okrsku alebo pri účasti na obetovaní. Čo bolo bežné, každodenné pre ľudí, nebolo automaticky vhodné pre bohov. S niektorými skutkami mohli spokojne žiť, až kým nechceli vstúpiť do chrámu, tam už museli byť čisti od bežného sveta, lebo vstupovali do toho božského. Dalším dôvodom na očistu bola účasť na oslavách alebo mystériách, ktorých bola očista pevnou súčasťou.

Ak znečistenie bolo výsledkom nejakých spoločenských zdrojov, akým bola smrť v rodine, alebo pohlavný styk tak človek, ktorého sa to týkalo nesmel vstúpiť do posvätného priestoru po určitú dobu. Nesmel vstúpiť do svätyne niekoľko dní, podľa jej individuálnych predpisov. Doklady o takýchto zákazoch pochádzajú z epigrafického materiálu. Nápis z Kyréne hovorí, že do svätyne môžu vstúpiť po troch dňoch.⁵⁰ Ak sa to týka zabitia človeka musel on alebo ona podstúpiť rituál očistenia a potom bol opäť začlenený do spoločnosti.⁵¹ Znečistenie za vraždu však musí byť zverejnené, aby existovalo. Vrah nie je automaticky znečistený a preto nie je ani zdrojom znečistenia pre ostatných. Mohol žiť bez znečistenia tak dlho, kým nebol vyhlásený za vraha. Napríklad v Aténach sa súdne konanie začalo prostredníctvom oznámenia totožnosti vraha, čo sa nazývalo *prorrhesis*. Súd potom určil

⁴⁹ Bendlin 2007, 180.

⁵⁰ LSS 115.

⁵¹ Larson 2007, 10, 11.

vinníkovi, že je vylúčený z distribúcie lustrálenj vody na umytie rúk pred obetou, z libácie, z mestskej svätyne a jej agory. Inými slovami z náboženskej komunity, sociálneho a politického života. *Prorrhesis* urobilo z vraha vydedenca a možný zdroj znečistenia aj pre spoločnosť.⁵² Pre Grékov bol politický život veľmi dôležitý, každý sa chcel podieľať na vláde v polis a keď bol vrah z tohto procesu vylúčený potreboval očistu, aby to napravil.

Byť znečistený znamenalo pre Grékov viaceré obmedzenia. Napríklad nemôť vstúpiť do temena alebo sa zúčastniť na festivale čo boli pre nich veľmi podstatné veci, pretože Gréci boli silne nábožensky založení. Rituálna očista hrala v ich životoch podstatnú úlohu, lebo pomocou nej im bolo umožnené podieľať sa na náboženskom aj politickom živote polis.

Antickí autori poskytujú informácie z rôznych oblastí, či už sa jedná o opisy architektúry, divadelné hry, filozofické a politické texty. Môžeme sa dočítať o tom, ako Gréci vnímali náboženstvo, samotnú očistu ako a prečo ju praktizovali. V divadelných predstaveniach sa autori venovali rôznym témam, ktoré boli Grékom blízke a vo viacerých hrách môžeme nájsť prípady, ktoré sa týkali rituálnej očisty a znečistenia. Prostredníctvom hier autori reagovali na dianie v obci z každého hľadiska a tak máme niekoľko príkladov, v ktorých sú zachytené náboženské úkony často humorným ale aj dramatickým spôsobom. Nedávajú nám toľko vecných informácií ako epigrafické pamiatky, na základe čoho môžeme predpokladať, že pre antických autorov boli tieto veci automatické a samozrejme a preto nemali potrebu o tom písať. Epigrafické pamiatky obsahujú viac informácií, pretože sú to zákony a tie sa museli dodržiavať. Tieto nariadenia bývali vystavované verejne aj v niekoľkých kópiách, aby o nich každý vedel a poznal ich, vďaka čomu sa nám zachovali. Každý Grék musel poznať náboženské zákony a dodržiavať ich. Nebolo potrebné o tom informovať počas predstavenia alebo vysvetľovať konanie hercov divákovi. Na niekoľkých príkladoch môžeme vidieť, že očista mala vždy svoje opodstatnenie.

Pausanias (Paus.1.34) opisuje oltár Amfiara, ktorý bol rozdelený do piatich častí pre rôzne skupiny božstiev a héroov. Ak chceli byť návštevníci vyliečení museli vykonať očistnú obetu, zvyčajne bolo používané na tieto účely prasiatko, všetkým božstvám uvedeným na oltári a potom obetovali barana. Na jeho rúne potom išli spať do chrámu, kde sa v spánku mali vyliečiť. Kult Amfiara bol podobný

⁵² Bendlin 2007, 185, 186.

Asklépiovmu.⁵³ Ani Pausanias, ale ani Plutarchos nehovoria o tom, že by purifikačné rituály alebo dávanie darov bolo snahou upokojiť duchov.⁵⁴ V Platónovej Republike (Plat. Rep.522b-531d) je očista odvodená z piatich matematických disciplín. Sú to aritmetika, geometria, stereometria, hudba a astronómia.⁵⁵ Platónove Zákony (Plat. Laws.9) obsahujú niekoľko stupňov vražd a podľa toho sú potom aj tresty za ne. Tieto Zákony rozlišujú medzi úmyselnou a spravodlivou vraždou, ktorá nenesie žiadne znečistenie. Náhodná vražda nenesie žiadne pokuty ale je potrebná nejaká očista. Pre iné formy nedobrovoľného zabitia slúži vyhnanstvo ako adekvátny trest. A napokon otcovražda, kde je len smrť a následné zohavenie nespálenej mŕtvoly východiskom pre očistu. Avšak je to literárne dielo a neodráža úplne presnú situáciu na aténskych súdoch. Zdá sa, že Atény na konci 5. storočia nejako zvlášť nebrali do úvahy znečistenie za vraždu v meste.⁵⁶

Pasáž z Menandrovho Ducha (Menand:Phas.24-31) hovorí ako sa hlavný hrdina Feidias zaľúbil do prizraku ženy, ktorú videl v domácej svätyni. Jeho sluha Syros ho chcel vyliečiť. Povedal, že najlepšie ako sa zbaviť tejto choroby je podstúpiť purifikáciu. Radí mu, aby použil skutočný liek. Ak mu nezaberie má použiť falošný liek na falošnú chorobu a dúfať, že mu to pomôže. Feidias nechal ženy v kruhu poutierať všetko okolo seba a páliť dookola kadilo. Prskali okolo neho vodu z troch prameňov, hádzali soľ, šošovicu... ženy boli umiestnené okolo Feidia ako chór obieha okolo oltára. Potom označili vodou miesto okolo neho, čím očistili jeho aj miesto, kde sa to konalo. Ženy pritom pálili voňavé látky, aby priblížili atmosféru. Týmto vytvorili hranicu, kde sa konal rituál, Feidias bol izolovaný od domácnosti a mohlo dôjsť k očisteniu.⁵⁷ Epimenides hovorí dokonca o ľudskej obeti ako o forme očisty. Dvaja Aténčania majú spáchať samovraždu v mene všetkých občanov, aby ukončili epidémiu.⁵⁸

Príklad vytvorenia si vlastných pravidiel nájdeme u Sofokla (Soph. OT.). V reálnom živote vrah môže byť očistený a vrátiť sa späť do bežného života v polis. Pričom občania tejto polis už netrpia znečistením kvôli hriechu vraha. Ale na Sofoklovom javisku

⁵³ Larson 2007, 204.

⁵⁴ Felton 2007, 98.

⁵⁵ Wright 1919, 91.

⁵⁶ Bendlin 2007, 185

⁵⁷ Morgan 2010, 308, 309.

⁵⁸ Bendlin 2007, 187.

purifikácia mesta môže byť len vyhnanstvom vraha alebo jeho smrťou. V hre *Oedipus Tyrannus* sa hlavný aktér snaží vyhnúť svojmu osudu, ktorý mu prezradilo orákulum, avšak nešťastnou náhodou tento osud naplní, zavraždí svojho otca a oženie sa so svojou matkou. Oidipova dlhšia prítomnosť v obci skutočne spôsobuje znečistenie jej občanov. Tento čin má za následok utrpenie mesta a rozšírenie znečistenia na iných. Je potrebné vraha chytiť a dostať preč, buď poslať do exilu alebo zabiť, až vtedy Apolón Foibos vyvedie Tébanov z utrpenia. Svojím odchodom by teda naplnil podmienky pre očistu mesta podľa Delf.⁵⁹ Naopak očistenie od fyzického znečistenia, čiže od choroby spomína Homér (Hom. II.XV). Presnejšie ide o očistenie od moru. Používa výraz *lumata* (gr. λύματα), ktorý sa spomína aj v inom prípade. Keď Rhea dala život Diovi, nymfy ju očistili vodou, a túto znečistenú vodu vyliali do rieky. Toto sa nazývalo *lumata*. Homér (Hom. II.I) hovorí, že Gréci hodili práve *lumata* do mora.⁶⁰ Ďalší druh znečistenia spomína Platón (Plat. Phaedrus265b), ktorý opisuje rituálne šialenstvo (gr. τελεστική μανία). Liečiť sa z neho mali tí, ktorí sa chceli dostať z najväčších chorôb a utrpení. Tieto utrpenia boli výsledkom dlhotrvajúceho hnevu v niektorých rodinách. Ak sa chceli ľudia vyliečiť, mali sa uchýliť k modlitbám a uctievaniu bohov a tak dosiahnuť očistu.⁶¹ Platón (Plat. Phaedrus 265b) spája *telestike mania* s Dionýzom, s bohom, ktorý poskytuje uvoľnenie predstavované *katarmoi* (očistou) a *telestai* (vážny a špeciálny rítus). *Telestike mania* je výhodná *mania* s dlhodobými výsledkami, pre toho, kto „správne blúzni a je posadnutý“. *Telestike mania* tých, ktorí správne blúznia znamená ďalšiu *mániu* a deštruktívne šialenstvo spôsobené Dionýzom pre tých, ktorí ho zneužívajú.⁶²

Napokon v Hippokratovom pojednávaní O posvätných chorobách (Hp. Morb. Sacr.1), sa píše, že Gréci si sami vytvorili hranice pre bohov, posvätné okrsky, kam nesmeli vstúpiť kým neboli čisti (gr. ἀγνεύειν). Pri vchode sa museli oprskať vodou (gr. περιρραίνεσθαι) nie ako ľudia, ktorí sú pošpinení (gr. μιάινεσθαι), ale ako tí, ktorí sa očistili (gr. ἀφάγνιεσθαι) zo všetkých nečistôt (gr. μυσος), s ktorými prišli v minulosti do kontaktu.⁶³

⁵⁹ Bendlin 2007,187.

⁶⁰ Larson 2010, 153.

⁶¹ Cole 2010, 339.

⁶² Cole 2010, 339.

⁶³ Bendlin 2007, 181.

2 OSLAVY BOHOV PRE ĽUDÍ

Každá polis mala svoje vlastné festivaly a oslavy na počesť bohov, ktorí boli blízki individuálne každému mestu, okrem toho existovali aj celogrécke festivaly. Keďže veľká časť obyvateľstva sa venovala poľnohospodárstvu, ktoré ich živilo, tak sviatky boli spojené prevažne s ním.⁶⁴ Festivaly Grékov boli organizované na základe lunárnych kalendárov, ktoré boli v jednotlivých oblastiach odlišné. Názvy mesiacov čiastočne odrážali etnické pozadie, mestá alebo regióny. Napríklad *Karneios* a *Agrianios* boli spoločné pre Dórov ale *Anthesterion* a *Poseideon* boli typické názvy mesiacov pre Iónov. Mená mesiacov sa zvyčajne spájali s bohmi a festivalmi. Základné rysy každého festivalu boli procesia, obeta veriacich a konečným bodom bola svätyňa božstva, na ktorého počesť sa slávnosť konala.⁶⁵ Organizovanie náboženských festivalov nebolo len o modlitbách, obetách a vzývaní bohov. V neposlednom rade sa jednalo o zábavu, pohostenie, tanec, spev a teda aj umelecký zážitok. Boli to oslavy na počesť bohov, ktoré si ľudia dokázali vychutnať a účasťou na nich aj niečo získali.

2.1 MYSTÉRIA

Pre bohov sa konali festivaly, no nie všetky boli mystérijné. Mystérijný charakter mali najmä Démeter a Koré, Dionýzos a cudzie božstvá ako sú Isis alebo Mitra. Očista bola jednou z najvýznamnejších častí všetkých náboženských sviatkov, no najvýraznejšie sa prejavila pri mystérijných kultoch spolu s iniciačnými rituálmi, posvätnými symbolmi, posvätnými rituálmi a príslubom šťastného posmrtného života.⁶⁶ Pri Eleuzínskych mystériách, ktoré sa konali v septembri v čase sejby, sa každý účastník vykúpil v mori na znak očistenia a obetoval prasiatko.⁶⁷ Pred prvou očistou bol uchádzač Eleuzínskych mystérií pošpinený hlinou alebo blatom, ktoré bolo predmetom očistenia.⁶⁸ Tu vidíme prepojenie medzi fyzickým a psychickým znečistením, aby bolo

⁶⁴ Larson 2007, 56.

⁶⁵ Larson 2007, 6.

⁶⁶ Adkins, Adkins 2005, 384.

⁶⁷ Adkins, Adkins 2005, 384.

⁶⁸ Wright 1919, 96.

zjavné čo sa deje v tomto obrade, a aby každý videl symbolické očistenie od hriechov sú uchádzači naozaj pošpinení a následne umytí. Je to vonkajší obraz vnútorného očistenia. Eleuzínske mystériá mali svoje pravidlá, ktoré musel dodržať každý Grék, ak sa chcel zúčastniť, čo bola prestížna záležitosť. Ktokoľvek kto nehovoril po grécky alebo si bol vedomý spáchania trestného činu bol rituálne nečistý a musel sa zdržať obradu kultu Démeter a Koré. Očistný deň bol na šestnásty deň v mesiaci Boedromion (September/Október).⁶⁹ Opakovaný úkon očisty Herakla pred začatím obradov v Eleuzíne bol zrejme ostatnými považovaný za začiatok. Odkazy o Heraklovi ako o tom, ktorý začína Eleuzínske rituály pochádzajú zo 4. storočia od Pseudo-Platóna (Ps.-Pl. Axiochus371e).⁷⁰

Uchádzači Eleuzínskych mystérií museli byť deväť dní pred obradom čistí a počas toho nosili koruny a girlandy z kvetín, vykonávali modlitby a obete. Druhý stupeň mystérií nastal počas noci medzi šiestym a siedmym dňom osláv. Začalo sa to vvedením uchádzačov so zaviazanými očami do chrámu a ceremónia bola otvorená modlitbami a obetami druhým Archontom. Uchádzači boli korunovaní myrtovým vencom a pri vstupe do budovy sa očisťovali formálnym spôsobom, ponorením ruky do nádoby *perirhanterion* s posvätnou vodou. Soľ, vavrínové listy, jačmeň a koruny z kvetov hrali tiež svoju rolu v očiste.⁷¹ V Grécku sa konali malé a veľké mystériá a v oboch bolo najdôležitejšie, aby kandidáti na iniciáciu boli v stave rituálnej čistoty. Potom čo boli všetci zasvätení v posvätnom priestore očistení a podstúpili rituál ohňom nosili špeciálne insígnie presne pre túto príležitosť.⁷²

Na druhý deň vytvorili ľudia sprievod, do ktorého sa zapojili všetci a cesta viedla do mora alebo jazera, kde sa okúpali a očistili. Táto očista bola pre začiatok potrebná podobne ako očista u Židov na začiatku židovského roka. Očista však nebola považovaná za kompletnú, kým neboli na druhý deň ofrkaní krvou z obetovaného prasiatka. Toto prasiatko bolo taktiež predmetom očisty pretože ho niesli na rukách, keď vchádzali do mora. Muselo byť umyté, aby na druhý deň mohlo byť obetované. Všetky zvieratá určené na obetu boli špeciálne chované a odčlenené od ostatných domácich zvierat, v čom vidíme istý druh očisty. Výber zvieratá nebol náhodný, lebo

⁶⁹ Larson 2007, 74.

⁷⁰ Casadio, Johnston 2009, 200.

⁷¹ Wright 1919, 80.

⁷² Wright 1919, 32, 49.

prasiatko bolo škodcom pre obilné polia.⁷³ V ten istý deň niektorí ešte podstúpili špeciálnu očistu v blízkosti oltára Dia Mellichia, kde vykonali obeť. Koža z býka bola položená na trávu *daduchom* (jeho úlohou bolo hlavne nosiť pochodeň v sprievode ale mal aj iné povinnosti) a ten, ktorý bol predmetom lustrácie zostal na nej v podrepe na ľavej nohe.⁷⁴ Tieto všetky úkony ľudia vykonávali, aby vďaka tomu nemali temný život ale skrz obrady očisty, rituály a obety sviatostného charakteru si mohli zabezpečiť lepšiu nádej pre budúcnosť.⁷⁵

Thesmoforiá boli jedným z najstarších a najrozšírenejších kultov v Grécku. Konali sa na počesť Démeter a jej dcéry Koré v Grécku ale aj v Malej Ázii, Magne Graecii, či Afrike. Démeter mávala aj prívlastok *Thesmohoros*. Tento kult bol vykonávaný jedine ženami. Je pravdepodobné, že museli byť manželky plnoprávných občanov. Tieto rituály boli spojené s plodnosťou a úrodou.⁷⁶ Ženy na nich vykonávali tajné rituály. Prezradenie týchto úkonov nezasväteným bolo trestané smrťou. Píše o tom Aristofanes v jednej zo svojich hier (Aristoph. *Thes.* 182). Práve preto, že sa jedná o tajné rituály je ťažké ich rekonštruovať. Pri tom nám pomáhajú archeologické a epigrafické nálezy.⁷⁷ V jednom nápise zo 4. storočia pred Kr. sa spomínajú veci, ktoré používajú kňazky a zohrávajú dôležitú úlohu v kulte.⁷⁸ Sú to najmä poľnohospodárske plodiny, rastliny ako obilie, víno, olej, med, sezam, nejaké rastliny, mak, cesnak. Iný nápis spomína⁷⁹, že *Thesmoforiá* sa nesmú vykonávať proti rodovým zvykom. Tieto zvyky boli pravdepodobne každému známe a preto tu neboli vypísané.

Z výskumu vo svätyne Démeter v Mytilene vychádza, že základnými obetinami boli obilné koláčiky v tvare hada, phallu a prasiatko. Obeta sa odohráva na počesť Eubola, pastiera sviň. Eubolos pásol syne, keď sa otvorila zem pre Koré, spadol dnu aj so zvieratami. Ženy počas *Thesmoforií* hádzali do jamy prasiatka, pšeničné koláčiky v tvare hada a phallu ako aj plod borovice. Keď mäso začalo hniť, ženy, ktoré na to boli špeciálne zvolené (gr. *αντλέτριαι*) ho zo zeme vybrali. Tieto ženy sa na túto úlohu musel

⁷³ Wright 1919, 50, 51.

⁷⁴ Wright 1919, 51.

⁷⁵ Wright 1919, 106, 107.

⁷⁶ Stallsmith 2009, 1, 2.

⁷⁷ Ruscillo 2013, 190.

⁷⁸ IG II2 1184.

⁷⁹ IG II2 1177.

pripraviť a potrebovali tri dni na očistenie. Ako zostupovali do jamy tliekali a spievali. Zvyšky prasiat zmiešali na oltári so semiačkami obilia a vykonali obeť, aby si týmto zabezpečili dobrú úrodu.⁸⁰ Žena má v jednej ruke prasiatko a v druhej košík, zrejme s inými vecami.

Celá slávnosť trvala tri až štyri dni v závislosti od oblasti a zvykov. Prvý deň, nazývaný *Anodos* (gr. *ανοδος*) sa ženy schádzali a vyberali si spomedzi seba najväznejšiu a hlavnú ženu, ktorá bude reprezentovať ich démos. Druhý deň, *Nesteia* (gr. *νεστεια*), bol smútiaci deň. Ženy sedeli na zemi, v niektorých krajoch bez ohňa a jedli iba zrníčka z granátového jablka. Tretí, zároveň posledný deň, *Kalligeneia* (gr. *καλλιγενεια*) bol oslavný deň. Odohrávalo sa to večer a v noci. Ženy hodovali a oslavovali bohyňu krásneho narodenia. Táto bohyňa nemá prepojenie s Olympskými bohmi a zrejme to poukazuje na starší charakter festivalu ešte pred-olympských bohov. Tento tretí deň bol dňom vyzdvihnutia zvyškov prasiat zo zeme a zmiešaním s obilím na oltári. V niektorých oblastiach sa ešte pred začatím *Thesmoforií* vykonávajú rôzne prípravy, ktoré zahŕňali aj očistu, deň dva vopred. Tento deň sa nazýva *Stenia* (gr. *στενια*).⁸¹

Dionýzos bol veľmi obľúbené božstvo, ktoré bolo prepojené so zberom hrozna, produkciou vína a jeho konzumáciou. Jednotlivé úkony spojené s pestovaním viniča a výrobou hrozna mali svoj stanovený čas v roku, rovnako ako aj festivaly. Účastníci jeho osláv pili víno, tancovali, niekedy mohla mať zábava až orgiastický charakter. Existovalo niekoľko festivalov, ktoré boli prepojené s Dionýzom a oslavovali sa v rôznych častiach gréckeho sveta. Jeho kult bol natoľko obľúbený, že pretrval počas helenizmu a presadil sa aj v Ríme. Kde dokonca musel byť z dôvodu príliš bujarej zábavy v 2. storočí pred Kr. zakázaný.⁸²

Treba však poznamenať, že nie každý festival, ktorý sa týkal Dionýza bol tajný resp. mystérijný. Príkladom sú Veľké Dionýzia v Aténach, kde v popredí stoja dramatické súťaže. Niekedy môže byť tajná len nejaká časť festivalu a zvyšok dostupný pre verejnosť. Sprievod počas Veľkých Dionýzií smeroval k Dionýzovmu divadlu, ktoré sa nachádzalo na svahu Akropoly a tu sa odohrávali divadelné predstavenia. *Lenaie* boli jedným z Dionýzových mystérijných sviatkov a odohrávali sa v noci. Doteraz sa vo vedeckej obci vedú

⁸⁰ Ruscillo 2013, 189, 190.

⁸¹ Ruscillo 2013, 190.

⁸² Pozn. autora: Senatus consultum de Bacchanalibus.

diskusie o tom, či pomenovanie tohto sviatku vychádza z toho, že to bola čisto ženská záležitosť (gr. λῆναι) alebo sa jedná o oslavu lisovania vína (gr. ληνός). Nie je pravdepodobné, že by sa jednalo o čisto ženskú záležitosť avšak ženy tam prítomné boli a mali významné postavenie, ako mainády, spoločníčky Dionýza.⁸³ O tomto sviatku svedčia tzv. lenaiské vázy (stamnoi), ktoré boli objavené prevažne v etruskom prostredí ako import aténskej proveniencie a sú datované do 5. storočia pred Kr. Sú na nich zobrazené tancujúce mainády, môžu mať v rukách hudobné nástroje a na hlave veniec z brečtanu, ďalej nádoby s vínom, stĺp s maskou Dionýza (obr.1).

Tento sviatok sa slávil v období januára- februára. Na východe v Iónii sa toto obdobie nazýva podľa sviatku *Lenaie*. Hesiodos spomína mesiac *Lenaion* (gr. λεναιον) (Hes. Op. 504). V Atike to korešponduje s mesiacom *Gamelion* (gr. γαμελιον). Oslavovali ho nie len Aténčania ale aj na Eubóii, v Éfeze či Boiottií. *Lenaie* sú prepojené nie len s poľnohospodárskym charakterom ale aj s myšlienkou znovuzrodenia ako takého. Po tom, čo bol Dionýzos roztrhaný na kúsky sa opäť zrodil, prešiel očistou, katarziou. Je to prepojenie s orfickými mýtmi a podsvetím.⁸⁴

Anthesteriá boli ďalším z významných sviatkov oslavujúcich Dionýza. Opäť sa spájajú najmä s Aténami. Ióni oslavovali tento sviatok 11. 12. a 13. deň v mesiaci, ktorý sa nazýval podľa festivalu-*Anthesterion*. Je to prelom februára a marca.⁸⁵ Tieto oslavy trvali tri dni. Prvý deň sa nazýval *Pitoigia* (gr. πιθειγια, otváranie nádob). V tento deň sa otváralo a skúšalo nové víno a časť z neho sa obetovala Dionýzovi. Druhý deň, *Choes* (gr. χοες, vínové nádoby), bol hlavný deň, kedy sa konala procesia a obeta na počesť Dionýza. Tieto nádoby majú v podstate tvar baňatej oinochoe a spájajú sa s týmto festivalom. Večer sa konala oslava, kde každý priniesol svoje vlastné víno. V tento deň sa duchovia mŕtvych túľali po meste až kým ich účastníci opäť neposlali do podsvetia vykonaním určitých očistných rituálov na konci celého festivalu. V tieto posledné dva dni sa bolo možné dostať do kontaktu s mŕtvymi, čo nebolo veľmi žiaduce, pretože to spôsobovalo znečistenie, znesvätenie. Mŕtvi mali byť od žijúcich oddelení, preto si ľudia natierali dvere smolou a žuli listy hľohu. Verili, že tak budú ochránení pred znečistením. V tieto dni boli taktiež dvere chrámov zatvorené a ľudia zostávali v domoch. V posledný deň, nazývaný *Chytrai* (gr. χυτραι, nádoby), si každá

⁸³ Guía 2013,100- 102.

⁸⁴ Guía 2013,101,102, 108-111.

⁸⁵ Gex 2003, 120.

Obr.1 Lenaiská červenofigúrová váza so ženami naberajúcimi víno a stĺp s maskou Dionýza. Pripisované Diňos maliarovi (430-420 pred Kr.). Princeton University Art Museum. Foto: © Daderot/Wikimedia Commons. Zdroj: Licencia: Public domain.

rodina doma pripravila vlastnú obeť. Uvarili v nádobe jedlo so všetkých druhov obilia a obetovali ho chthonickému Hermovi. Pri západe slnka sa hlava rodiny prechádzala po všetkých izbách v dome a kričala: „Von z dverí, duchovia. *Anthesteriá* sa skončili!“. Na záver bola ešte vykonaná obeť pre mainádu Erigone, ktorá sa obesila po tom, čo zomrel jej otec Icarius, ktorému Dionýzos daroval víno. Obetovali jej jedlo.⁸⁶

Očista bola potrebná aj v Mitrovom kulte. Pri zasväcovaní ľudí do tohto kultu vykonávali posvätné ríty ako sú krst, umývanie a očisťovanie. Spôsob zasvätenia obsahoval rôzne úkony, napríklad,

⁸⁶ Felton 2007, 89,90.

korunovanie girlandami, skúška statočnosti, požehnanie a nosili pri tom špeciálne odevy.⁸⁷

Kult Isis sa v Grécku objavuje niekedy na konci 4. storočia pred Kr., o čom nám svedčí nápis z Pierea.⁸⁸ Zdrojom informácií o tomto kulte je Apuleius, ktorý o ňom píše vo svojom diele *Metamorfózy*, niekedy nazývanom aj *Zlatý osol* (Apul. Met. 11.). On sám bol účastníkom iniciácií a tak ich opisuje. Dielo pochádza z 2. storočia po Kr., avšak môžeme predpokladať, že podobným spôsobom prebiehali aj v predchádzajúcich obdobiach. Niektoré tajné rituály a predmety nespomína ani samotný Apuleius, je otázne či ich on sám poznal, no zrejme áno. Pri zasvätení nových členov do kultu kňaz zobral inicianta do chrámu, kde vykonal jednoduchý rituál otvorenia brány a každodennú rannú obeť. Z tajného miesta v chráme mu potom priniesol knihu, zrejme písanú po egyptsky. Samotný obrad zasvätenia začínal purifikáciou. Kňazi odviekli Apuleia k vode, modlili sa k bohom a prskali ho ňou. Potom ho zaviedli naspäť do chrámu k nohách bohyně, kde počúval tajné príkazy. Nie sme presne informovaní o čo sa jednalo, pretože sa o tom nemeslo hovoriť. Pred všetkými, ktorí tam boli prítomní bolo vyhlásené, že dotčný nejedol mäso a nepil víno celých desať dní, čiže dodržiaval pôst. Keď prišiel večer, prišli aj ďalší zasvätení a obdarovali inicianta. Následne cez neho kňaz prehodil nové rúcho ako symbol očistenia a zobral ho do najtajnejšie časti svätyne. Na druhý deň ráno bol iniciant oblečený do dvanástich rób na znak zasvätenia a bol ovenčený ako boh. Potom nasledovalo hodovanie.⁸⁹

2.2 VEREJNÉ FESTIVALY

Na slávení verejných kultov sa podieľala takmer celá polis. Bývali zapísané v obetných kalendároch, o ktorých nám svedčia epigrafické doklady.⁹⁰ Opakovali sa v určitých intervaloch a slávenie bolo pevne stanovené. Niektoré boli dokonca považované za povinné, ak sa napríklad jednalo o sviatok patróna mesta a podobne. Zároveň sa kňazi, kňazky, organizátori, nosiči predmetov v sprievodoch a atď. tešili veľkej úcte za účasť na oslavách a najmä za dobre vykonanú prácu, ktorá bývala honorovaná oslavnými dekrétmi.⁹¹

⁸⁷ Casadio, Johnston 2009, 11.

⁸⁸ IG II3 1 337.

⁸⁹ Eliade 1967, 309.

⁹⁰ SEG 21.541, SEG 50.168, SEG 52.48B.

⁹¹ IG II3 1 355.

Každá polis mala božstvo, ktoré držalo patronát nad mestom. Niekedy už názov mesta (napríklad Atény, Poseidonia) prezrádzal, ktoré božstvo si zvolili. Väčšinou bola patrón alebo patrónka mesta zvolená už dávno, na základe mýtu. Patronát nad mestom určovalo aj to, kde sa dané božstvo narodilo. O miesto narodenia Artemis súťažili Délos a Efezos. Avšak celkovo bol prijímaný za miesto narodenia skôr Délos. U Afrodity je to jednoznačnejšie pretože je nazývaná aj Cyperčankou.⁹² Na počesť hlavného patróna mesta ale aj na počesť iných bohov bývali organizované slávnosti na náklady polis. Oslavy boli sprevádzané ceremóniami, ktoré zahŕňali spevy, tance, predstavenia, športové hry, sprievody, obety bohom a rituálnu očistu. Očista ľudí závisela od jednotlivých predpisov svätých no okrem ľudí sa očisťovali aj priestory pre bohov a niekedy aj samotní bohovia. V tejto časti som sa zamerala na Atény, kde sa konali štátom podporované oficiálne kultúry a sú vhodnou ilustráciou.

Prvým príkladom takýchto slávností bola svätýňa Afrodity, objavená na juhozápadnom svahu Akropoly v Aténach. Bol tam malý chrám zo 4. storočia pred Kr. so sochou holubice. Neskoro-helenistický nápis ukazuje, že býval organizovaný štátom podporovaný festival, známy ako *Afrodisia*. Tento festival zahŕňal aj rituál očisty svätýne, pri ktorom bolo potrebné obetovať holubicu a poumývať sochy.⁹³ Vidíme, že bol očistený priestor, avšak nemuselo sa jednať vždy len o svätýňu. Aj pri iných slávnostiach sa vyskytuje očistenie priestoru, kde sa konala významná udalosť. Pričom v takýchto prípadoch môže byť očista spojená s obetou a najčastejšie býva obetované malé prasiatko, ktorého krv očisťuje. Aj pred zasadaním aténskeho snemu bolo zabitú mladé prasiatko a nesené okolo miesta zasadania pre očistenie. Nakoniec bolo zlikvidované mimo mesto a spolu s ním aj znečistenie.⁹⁴

Ďalší festival sa spájal s kultom Dionýza a bol obľúbený vo viacerých gréckych mestách, v Aténach ale aj v Boiótskych Tébach, na ostrovoch aj v Gréckych kolóniách. Veľkú pozornosť mu venovali na ostrovoch ako sú Naxos, Chios, ktoré produkovali víno a tak je logické, že boh vína tu mal svoje nezastupiteľné miesto. Mesiace, kedy sa oslavoval Dionýzos, najmä v Aténach, boli *Poseideon*, *Gamelion*, *Anthesterion* a *Elafebolion*, boli to december, január,

⁹² Larson 2007, 112.

⁹³ Larson 2007, 118.

⁹⁴ Larson 2007, 11.

február a marec, zima až skorá jar.⁹⁵ Napríklad *Anthesterion* bol Aténsky kalendárny mesiac ale je doložený aj v Eretrei na Euboji a v iónskych kolóniách ako je Massilia a Kyzikos. V Aténach sa Dionýzové slávnosti v 6. storočí pred Kr. premenili na dramatické súťaže, ktoré boli organizované každý rok. Spolu s Panaténajskými slávnosťami hrali kľúčovú úlohu spoločenského, politického aj náboženského života v Aténach. Zo zimných mesiacov boli mestské Dionýzia presunuté na *Elafebolion* (marec, apríl) z čisto praktických dôvodov, aby návštevníci a diváci mohli pohodlnejšie cestovať do Atén. Tieto slávnosti boli pod záštitou Archonta Eponyma. Oslavy sa skladali z prenesenia obrazu boha z chrámu v blízkosti Akadémie do divadla. Opäť účastníci osláv nemôžu vynechať chrám, ktorý pri každom festivale tvorí významnú časť. Účastníci tejto procesie museli podstúpiť rituál očisty, aby sa jej mohli zúčastniť a v sprievode potom niesli fakle. Dionýzos tu mal prívlastok *Eleuterai* a bol prevzatý z mesta Eleuterai pri hraniciach s Boiótiou, odkiaľ prinášali aj jeho obraz. Niektorí odborníci spájajú tento sprievod s opakovaným symbolom prenesenia božstva do Atén. Avšak hlavný rituál, rovnako ako pri Panaténajach bol sprievod tvorený ženami a cudzincami, ktorí mali niektoré práva ako občania, oblečeními do purpurového plášťa rovnako ako občania, čiže ako muži žijúci v Aténach. Sprievod bol ďalej tvorený nosičmi košov (gr. *κανηφόρος*) a dievčatami z urodzených rodov. V čele bol sprievod so zlatým košom, za nimi nasledovali ľudia nesúci bochníky, konajúci úlitbu vody a vína a tí, ktorí viedli obetné zvieratá (preferované zvieratá boli zrejme kozy). Kolónie v Aténach pravdepodobne mali aj svojich zástupcov v sprievode. Najfarebnejší účastníci sprievodu boli sponzori hier (gr. *χορηγοί*), ktorí mali komplikované šaty vyšívané zlatom a zlaté koruny, aby dali najavo svoju prestíž.⁹⁶

Sprievod šiel cez agoru po posvätnnej ceste a zastavoval sa pri rôznych oltároch, kde vystúpil zbor. Večer bol čas pre mužskú zábavu, plnú vína (gr. *κομος*). Súťaže boli tvorené dithyrambickými zbormi, v ktorých boli mladí chlapci a desiati muži, rovnako aj komédie, tragédie a satirické hry. Predtým ako začali tieto hry bolo divadlo očistené krvou z prasiatka a vykonala sa úlitba pre boha Dionýza, ktorého socha bola prinesená do divadla v sprievode.⁹⁷ Každá ceremónia sa niesla v znamení úcty k bohom. Všetko konali pre bohov a preto všetko muselo byť nachystané, očistené a hodné bohov.

⁹⁵ Larson 2007, 130, 127.

⁹⁶ Larson 2007, 132.

⁹⁷ Larson 2007, 133.

Najvýznamnejším aténskym sviatkom boli Panaténajské slávnosti. Oslavovali sa v lete počas prvého mesiaca aténskeho kalendára, *Hekatombé*. Mesiac je pomenovaný po viacnásobnej obeti dobytká pre bohyňu.⁹⁸ Prípravy na Panaténajské slávnosti sa začali už deväť mesiacov vopred, keď sa oslavoval sviatok Atény Ergané (pomocníčka pri práci) a Hefaista ako boha remesiel. Ženy pracovníčky (gr. εργαστήναι) pripravili tkáčsky stav a začali tkať peplos pre Aténu, ktorý sa jej priniesol počas Panaténajských slávností. Výroba peplu trvala niekoľko mesiacov a bolo to zrejme dedičstvo z Archaiky alebo dokonca ešte z doby bronzovej. Týmto ženám pomáhali aj mladé dievčatá (gr. ἀροηφόροι), mali asi sedem rokov a celé boli oblečené v bielom. Dievčatá boli vybrané z vysokej spoločnosti a zvyšok roka žili na Akropole s bohyňou ako dcéry kráľa Kekropa kedysi. Okrem vyrobenia peplu si Panaténajské slávnosti vyžadovali množstvo príprav, ktoré pochopiteľne trvali dlhší čas. Počas očistného mesiaca *Targelion* boli dva významné sviatky spojené so sochou Atény. V prvý deň, nazvaný *Skrášľovanie* (gr. καλλυντήρια), pozametali smeti z chrámu, vyčistili a následne ho mohli vyzdobiť. Ženy z váženej aténskej kňazskej rodiny Praxiergidai vykonali slávnosť umývania (gr. πλυντήρια), pri ktorej dali dole odev zo sochy a poumývajú ju.⁹⁹ Ženský sprievod umýval sochu Atény v mori, čo bola potrebná purifikácia predtým ako bola naspäť prenesená do chrámu a predviedla nový peplos na Panaténajach.¹⁰⁰ Podobne sa dialo v Argu. Kallimachos vo svojej piatej hymne píše (Call. H. 5), že členky frátrií Aretsor, ktorých úlohou bolo očistiť Palladion (socha Pallas Atény, ochranné božstvo mesta) sa nazývali *lotrochoi* (gr. λοτροχοί). Táto očista bola proces zahŕňajúci nesenie Palladia na štíte Dioméda k rieke Inachos, vzdialenej asi 4 kilometre od mesta Argos, kde ju vykúpali.¹⁰¹ V Aténach po kúpeli bohyne zahalili nahú sochu závojom na jeden deň. V tento deň sa neodporúčalo uzatvárať verejné alebo súkromné obchody, pretože by to prinieslo nešťastie a taktiež boli počas tejto slávnosti zavreté aténske svätyne. Všetky náležitosti dodržiavali aj okolité démy, no niektoré ako sú Torikos alebo Erchia mali svoje vlastné pravidlá. Ženy z rodu Praxiergidai počas tohto sviatku vykonávali tajomné rituály a niesli koláč upečený z fig (figa ako prvé domestikované ovocie) a niesli ho na čele sprievodu. Mesiac umývania (gr. πλυντηρίων) je doložený aj na iónskych ostrovoch Paros, Tasos, Chios avšak nevieme, či sa jednalo o rovnaké rituály ako v Aténach.¹⁰²

⁹⁸ Larson 2007, 45.

⁹⁹ Larson 2007, 45.

¹⁰⁰ Morgan 2007, 308.

¹⁰¹ Larson 2007, 48.

¹⁰² Larson 2007, 45.

Obr.2 Časť východného vlysu z Partenónu zobrazujúca tkáčky (445–435 pred Kr.). Louvre. Foto ©Marie-Lan Nguyen/Wikimedia Commons. Zdroj: Licencia: Public domain.

Nový rok prinášal Panaténaje, ktoré sa uskutočňujú 28. Hekatombaiona na oslavu víťazného triumfu Atény v boji medzi bohmi a gigantmi. Tento boj bol zobrazený aj na jej utkanom rúchu. Každé štyri roky sa organizovali Veľké Panaténaje, ktoré trvali týždeň. Bola to prehliadka veľkoleposti a množstva súťaží. Víťazí týchto súťaží dostávali amfory plné najkvalitnejšieho olivového oleja ktoré nazývali príznačne - panaténajské amfory.¹⁰³ Najvýznamnejšou časťou panaténajských slávností bol sprievod, ktorý viedol od Dipylskej brány po posvätnej ceste cez keramickú štvrt a agoru až na Akropolis. Tento sprievod je zobrazený na vlyse z Partenonu (obr.2) a v procesii boli aj zástupcovia významných aténskych rodín. Keď prišiel sprievod na Akropolis až potom bola socha Atény z olivového dreva oblečená, prvýkrát od *plynterion*. Medzitým sa konala veľká obeta, pri ktorej bolo mäso rozdelené občanom mesta. Celú organizáciu osláv mali na starosti jednotliví úradníci. Tí, ktorí sa starali o obeť sa nazývali *hieropoioi*, čiže tí, ktorí majú na starosti sväté veci.¹⁰⁴ Ďalším sviatkom, ktorý má špecifický úkon očisty je oslava boha Herma. Mesto si vybralo najkrajšieho mladíka, ktorý niesol na pleciach jahňa popri mestských hradbách. Bolo to na znak toho ako Hermes odvrátil mor od mesta tým, že odniesol barana. Tento rituál preto môže byť považovaný za očistný.¹⁰⁵ Spomína ho Pausánias vo svojej deviatej knihe (Paus.9.22). Očista sa mohla

¹⁰³ Larson 2007, 46.

¹⁰⁴ Larson 2007, 46, 47.

¹⁰⁵ Larson 2007, 148.

vykonať aj ako prevencia pred nešťastím alebo zlou udalosťou. Napríklad počas Targelii, ktoré sa konali, keď ešte nebolo ovocie dozreté sa konala aj očista, aby ovocie dozrelo v poriadku.¹⁰⁶

2.3 ORGANIZÁCIA

Organizácia festivalov bývala náročná mohla trvať mesiace v závislosti od druhu a frekvencie osláv. Rovnako ako dnes aj v antike pri usporadúvaní slávnosti musel byť organizátor, väčšinou bolo nevyhnutné, aby ich bolo niekoľko.¹⁰⁷ O takýchto „manažéroch“ nám hovoria epigrafické doklady.¹⁰⁸ Okrem praktických záležitostí bolo potrebné zaobstarať náboženské a posvätné predmety, ktoré budú potrebovať pri vykonávaní obiet. Takéto predmety sú označované ako *ta hiera* a objavujú sa v epigrafickom materiály. V dokumente z Akropoly sa píše, že kultové náradie pre božstvo má byť vyrobené z posvätného fondu, ktorý patrí tomuto alebo inému božstvu.¹⁰⁹ Ďalší nápis, z Argu, píše o tom, že veci zasvätené Aténe Polias sú používané *polis* na vykonávanie kultových udalostí. Čiže aj kultové náradie (nôž, nádoby, riad a iné) muselo byť zasvätené a tým pádom posvätné.¹¹⁰ O posvätných náradiach sa píše aj v iných dokumentoch.¹¹¹ Jeden nápis z Kyréne hovorí o tom, že veriaci, ktorí si zapožičajú náradie na varenie alebo stolovanie ho nesmú ukradnúť. Náradie, ktoré sa používa na vykonávanie obiet vo svätyniach býva erárne. Ľudia, ktorí prídu obetovať božstvu si nemusia nosiť so sebou tieto veci avšak nesmú si ho zobrať, pretože by tým spáchali zločin.¹¹²

Niektoré náradie bolo uložené v chráme stále a niektoré prinášali veriaci v sprievode počas sviatkov spolu s inými posvätnými predmetmi. Významné miesto v tomto smere zaujímali ženy. V epigrafickom materiály, ktorý obsahuje inventár chrámu Partenón sa píše o tom, že veci, ktoré boli potrebné pre kult, rôzny nábytok a podobne sa nachádzali v zadnej časti chrámu.¹¹³

¹⁰⁶ Hughes 2003, 140.

¹⁰⁷ Chaniotis 2013, 22.

¹⁰⁸ IG II3 1 355, IG II2 457 + 3207, IG II3 1 881, IG II3 1 905.

¹⁰⁹ IG II3 1 445.

¹¹⁰ LSS 27.

¹¹¹ LSAM 17. 2-3.

¹¹² LSS 117.

¹¹³ IG I3 292- 240, 243- 361.

Existovali rôzne predmety, ktoré boli potrebné pri kulte, ktorý najčastejšie zahrňal obeť. Obeť mala rôzne podoby, ak sa jednalo o krvavú, tak súčasťou výbavy bol aj nôž. Dôležité boli aj úložné koše, v ktorých niesli predmety, obilie alebo iné plody. Všetko toto je nesené v rámci sprievodu, ktorý sa napokon dostane až k vykonaniu obeť.¹¹⁴ Takéto koše máme zobrazené na pinakoch (obr.3), reliéfoch aj vo vázovom maliarstve.

Posvätné predmety mali svoje miesto uloženia a v prípade potreby ich museli na miesto konania obeť priniesť. Jedna z kňažiek bohyně Démeter v Eleuzíne mala na starosti posvätné predmety a mala ich priniesť do Atén pred začatím Eleuzínskych mystérií. Nie len kňažky Démeter ale aj kňažka Atény Polias musela byť informovaná o prinesení, či odnesení posvätných predmetov do Atén. Informovanie kňažky Atény Polias mal na starosti Eleuzísky úradník.¹¹⁵ Kôš s posvätnými vecami Démeter a Koré zobrazujú karyatídy z malých propylají v Eleuzíne.

V konečnom dôsledku je tu niekoľko elementov, ktoré boli súčasťou každého kultu. Boli to obeť, sprievod, očista, hostina a iné. V tých mystérijných sa odohrávali ešte ďalšie úkony, tajomstvo, úvodné očistenie, symbolické formulky, simulácia smrti, viditeľné zjavenie, posvätné jedlo.¹¹⁶ Takéto kulty boli veľmi obľúbené, pretože sľubovali zlepšenie života, či už po smrti alebo ešte za života. Verejné kulty vo svojej podstate boli síce opakom mystérijných avšak mali s nimi viacero spoločných vecí. Jednou z nich bola procesia, ktorá hrala veľmi dôležitú úlohu. Bola súčasťou každých osláv a mala rôzne úlohy a opodstatnenie. Mohla byť súčasťou nejakého príbehu (Eleuzínske mystériá), mohlo ísť o predvedenie celej „parády“ (Panaténaje), procesia mohla prechádzať z mesta do odľahlejšej časti, kde sa odohrával zvyšok kultových udalostí (Eleuzínske mystériá alebo festival Artemis Braurónskej) alebo to bola jedna z hlavných súčastí rituálu, kde účastníci tancovali, spievali (Dionýzia). Neznamená to, že by v iných prípadoch bola procesia odsunutá na vedľajšiu koľaj alebo, že by nebola dôležitá a tvorila len akúsi „vatu“ pre vyplnenie času medzi dôležitými udalosťami. Niekedy mohlo byť sprievodov aj niekoľko a mohli sa opakovať.

¹¹⁴ Goff 2004, 42.

¹¹⁵ Goff 2004, 37.

¹¹⁶ Casadio, Johnston 2009, 17.

Obr.3 Sprievod vedúci k vykonaniu obety zobrazený na drevenej tabuľke z dediny Pitsa pri Korinte. Datovaný do 6.storočia pred Kr.
Foto: ©Ismoon/Wikimedia Commons. Zdroj: Licencia: Public domain.

Vo svätyniach bývali pravidelne verejné aj mystérijné oslavy, ktoré sa konali vždy v rámci posvätného okrsku. Najčastejšie sa konali každé dva alebo štyri roky. Tie najvýznamnejšie svätynie počas sviatkov navštevovalo veľa ľudí a účasť na oslavách bývala pomerne vysoká.¹¹⁷ Do chrámu vstupoval človek individuálne alebo pri takýchto spoločných udalostiach. Individuálne potreby privádzali veriacich do chrámov a očista bola v rukách každého z nich. Museli sa držať predpisov o očiste, ktoré stanovovali chrámy jednotlivo. Pri národných sviatkoch, hrách, či festivalov bola návšteva chrámu samozrejmosťou. Pri účasti na oslavách, ktoré zahŕňali rôzne úkony, sprievody, obetovania, sa zúčastnili aj očisty. Takže pri tejto návšteve chrámu už veriaci absolvovali celý proces osláv a tým aj očistu, ktorú završili obetou v posvätnom okrsku.

Gréci používali viaceré termíny pre označenie festivalu. Napríklad: *hiera eméra* (gr. ἡερα ἡμέρα, svätý deň), *enemerós* (gr. ἐνημερος, dobrý deň), *panegyris* (gr. πανηγυρις, oslava zhromaždenia), *hieromenia* (gr. ἡερομηνια, oslava posvätného mesiaca), *epifanés* (gr. ἐπιφανης), *epifanestate* (gr. ἐπιφανεστατη) a *episemos eméra* (gr. ἐπισεμος ἡμέρα, rozlišujúci deň). Najčastejšie však mal svoje vlastné pomenovanie (napríklad Dionýzia, Panaténaje, Lenaie...). Festivaly boli usporadúvané komunitou ľudí, Amfyktionou, polis, civilnými spolkami, náboženskými spolkami alebo inou formou spoločenstva ľudí.¹¹⁸ Štátne kultúry v Aténach mali na starosti attické rody (*genoi*). Napríklad rod Eteoboutadai zabezpečoval kňazov pre Poseidona

¹¹⁷ Spawforth 2006, 103.

¹¹⁸ Chaniotis 2011, 7, 9.

Erechteia a kňazky pre Aténu Polias na Akropole. V helenizme potom kňazi z tohto rodu slúžili aj Heliovi. Zúčastňovali sa na procesiách v Skire, na tzv. festivale Skira. Z rodu Salaminioi pochádzali kňazky Atény Skiras. Tieto kňazky mali na starosti organizovanie festivalu a procesie Oschophoria. Pre mestské *Dionýzia* bol dôležitý rod *Bacchiadaí*.¹¹⁹ Niektoré slávnosti boli výsostnou záležitosťou žien. Je potrebné povedať, že žena mohla dosiahnuť najvyššie postavenie v polis jedine v náboženskej sfére. Práve náboženské úrady zabezpečovali ženám významnú úlohu v spoločenskom postavení, mimo ich bežné zaradenie v domácnosti. Žena mala za úlohu byť len dobrou dcérou alebo manželkou. Náboženské úrady a účasť v sakrálnych procesiách ich pozdvihovala do sveta mužov do sveta rozhodovania a politiky.

Božstvá mávali mnohokrát lokálne varianty, lepšie povedané kompetencie božstiev bývali upravované podľa miestnych zvykov a tradícií. Aj keď sa mohlo jednať o jedno božstvo, ktoré bolo známe každému Grékovi nemuselo mať všade rovnaký charakter. Každá oblasť si vytvárala vlastné mýty a stotožňovala si ich s miestnym prostredím tak, aby im bol boh čo najbližší. Boh alebo bohyňa mohla mať na starosti aj niekoľko oblastí naraz. Rôzne obce si mohli zvoliť do popredia tú vlastnosť a tú charakteristiku, ktorá im najviac vyhovovala. Ostatné však nemuseli poprieť, rešpektovali ich. Príkladom je bohyňa Artemis, ktorá môže byť pre niekoho najmä bohyňou lovu, pre inú polis zas bohyňou plodnosti a pre ďalšiu mala na starosti výchovu detí.¹²⁰ Preto sa na počesť jednej bohyně vykonávali v rôznych častiach Grécka rozličné obrady a slávnosti, ktoré poukazovali na jej miestny charakter.

¹¹⁹ Lambert 1998, 394-396.

¹²⁰ Hošek 2004, 50-52.

3 POSVÄTNÝ PRIESTOR

Ian Morris z univerzity Stanford tvrdí, že posvätný okrskopresvätyne a pre mŕtvych sa výrazne vyčlenil od bežného priestoru, kde ľudia žili až v 8. storočí pred Kr. Tvrdí, že v predchádzajúcom, temnom období sa tieto sféry trochu prelínali. Až neskôr sa vyčlenili priestory, kde žili ľudia bežný život od tých, kde bolo miesto pre mŕtvych alebo pre svätyňu. Toto tvrdenie podkladá tým, že nebol vymedzený posvätný priestor múrom. Nemusí to však byť pravda. *Peribolos* (gr. περίβολος), čiže múr, ktorý ohraničoval posvätný priestor nemusel a ani nebol vystavaný hneď. Hranicu určovali hraničné kamene (gr. όροι) a do posvätného okrsku sa vstupovalo cez priestor medzi dvoma takýmito kameňmi. Hraničný múr mohol byť vystavaný neskôr v rôznych svätyniach individuálne. Neznamená to však, že by potom došlo ku zmene chápania posvätného okrsku ako takého. Vymedzenie okrsku pomocou *horoi* neznamená odlišné chápanie posvätného miesta ako keď je vymedzený cez *peribolos*.¹²¹ Posvätné okrsky bývali označované, aby posvätné miesto bolo jasne odčlenené od profánneho. V rímskom období bola aj procesná cesta vydláždená.¹²²

Okrem samotného chrámu sa vo svätyniach museli nachádzať aj miestnosti pre obetné dary, jedálne pre konzumáciu niektorých častí z jedál určených na obetovanie. Samozrejme je potrebný aj zdroj vody, zo studní alebo prameňov. Takéto súčasti svätýň boli odsúvané na okraj. Hlavné časti ako je chrám alebo oltáre boli v centre, aby upútavali pozornosť návštevníkov.¹²³ V rámci temena bol aj oltár (gr. βωμός, εσχάρα), kde veriaci mohli obetovať bohom a kde sa odohrávala aj očista. Najčastejšie sa nachádzal pod šírím nebom.¹²⁴

3.1 SVÄTYNE

„...žiadne železo ani bronz nemôže byť prinesené do chrámu, výnimkou sú mince, ani topánky ani žiadny druh kože, ani žena

¹²¹ Marinatos, Hägg 2005, 7.

¹²² Spawforth 2006, 104.

¹²³ Spawforth 2006, 104.

¹²⁴ Larson 2007, 8.

nesmie vstúpiť do chrámu, výnimkou sú kňazky a prorokyne.“ (Grécky nápis z Lesbu, 2. storočie pred Kr.).¹²⁵ Takéto nápisy pri chrámoch alebo svätyniach boli v Grécku bežné. Upozorňovali návštevníkov, že sa v priestoroch svätyne musia správať inak, že sa tu musia dodržiavať určité pravidlá. Aby o nich každý vedel, bývali formou verejného nápisu na dobre viditeľnom mieste. Niektoré nápisy majú pre nás na prvý pohľad zvláštne zákazy alebo obmedzenia pre vstup do chrámu. Napríklad povolenie vstupu len pre jedno pohlavie alebo zákaz vstupu určitej etnickej podskupine Grékov. Na Akropole v roku 508 pred Kr. sa kňazka Atény snažila, aby sa zabránilo vstupu spartskému kráľovi, pretože bol Dór.¹²⁶

Chrámy boli postavené vo svätyniach, v posvätnom okrsku, ktorý sa nazýval *temenos* alebo *hieron*. Tieto svätyne tu boli oveľa skôr ako sa v nich začali stavať monumentálne chrámy. Takže miesto chrámu bolo už istým spôsobom predurčené.¹²⁷ Aj antickí autori píšu, že pre polohu chrámu sa hľadá vždy to najviditeľnejšie a najvznešenejšie miesto.

Vhodným miestom preň bolo aj vedľa alebo priamo v centre mestského života agore. Chrám musel byť totiž viditeľný z mesta aj od mora.¹²⁸ *Temenos* bol posvätný priestor, bola to oblasť, ktorá už spadala pod záštitu bohov. Ľudia museli splniť určité podmienky pre vstup doň. *Temenos* mohol zahŕňať svätyňu, či chrám, v antike však boli niektoré miesta posvätné bez ohľadu na to, či tam bol postavený chrám. Chrám tam mohli postaviť neskôr práve preto, že ten priestor považovali za čistý a posvätný.¹²⁹

Aby bolo jasné, čo je svetský priestor a čo už posvätný, chrám bol ohraničený *peribolom* a vstupovalo sa doň cez monumentálnu bránu *propylaje*, ako je to napríklad aj na aténskej akropole. Chrámy bývali postavené tak, aby umožnili návštevníkom očistiť sa, keďže očistu pre vstup vyžadovali. Preto bolo nutné zabezpečiť v posvätnom okrsku dodávky vody. Ľudia boli bežne znečistení pre posvätné úkony, chrám tak musel byť od nich odčlenený, čistotu miesta zabezpečovala teda aj vzdialenosť od ľudí. Pausánias píše (Paus.9.22.), že obzvlášť obdivuje ľudí z Tanagry, ktorí postavili

¹²⁵ Spawforth 2006, 86.

¹²⁶ Spawforth 2006, 86.

¹²⁷ Spawforth 2006, 48.

¹²⁸ Spawforth 2006, 48.

¹²⁹ Malkin 1987, 10.

chrám ďaleko od obytnej štvrte, na čistom mieste.¹³⁰ Keď Pausánias píše o „čistom mieste“ (gr. καθαρός) môžeme to chápať ako miesto, ktoré je samostatné, kde sa nebýva a je určené len pre chrám. Návštevníci tam môžu prísť avšak za určitých podmienok. Máme epigrafické doklady o tom, že existujú v rámci *temena* aj miesta, kam nesmel vstúpiť nikto. Bolo to zakázané a sväté miesto. Avšak pravdepodobne za určitých podmienok tam kňaz mohol vstúpiť.

Propylaje mali oddeľovali profánnu sféru, profánnu život od posvätného, ktorý predstavoval tento okrsok. Niekedy tadiaľ viedla cesta, ktorá končila až pri oltári, tzv. posvätná cesta (gr. ιερό μονοπάτι, lat. via sacra).¹³¹ Táto brána bola chápaná ako prechod z bežného, svetského priestoru do posvätného a bývali v nej postavené nádoby perirrhanteria, ktoré slúžili pre očistenie.¹³² Každý kto chcel vstúpiť do temena musel byť zbavený znečistenia, ktoré bolo znakom ľudských nedostatkov a všedných dní. Teraz mal prísť k božstvu a to s úctou a očistený.

Chrám slúžili pre rôzne účely, nie len ako miesto pre veriacich, na obetu alebo oslavy. Mohli sa tu uchýliť ľudia na úteku a chrám tak plnil aj funkciu azylu. Niektoré svätyne mali iné postavenie, pretože boli orakulom. Avšak chrám mal aj veľmi praktické využitie v bežnom živote, potvrdzovali sa v ňom prísaHY, zmluvy alebo manželstvá.¹³³ V chrámoch sa uskladňovali votívne predmety, ktoré ľudia prinášali, okrem toho skrývali v sebe aj chrámové vybavenie. Zachovalo sa nám mnoho záznamov obsahujúcich inventárne súpisy toho čo sa nachádzalo v chrámoch, ako drevený nábytok, náradie na obety, brnenie, obetované vojnové korisťi, sochy a figúrky božstva, ktorému je zasvätený chrám ale aj iných božstiev, uskladnenie mincí a šperkov a hodnotné textilie.¹³⁴

Súčasťou náboženského života Grékov bola návšteva chrámov za rôznym účelom. Chrám neboli otvorené po celý deň a noc, sprístupnenie svätýň návštevníkom bolo obmedzené. Už v 8. storočí pred Kr. slúžili chrám na uloženie vzácných milodarov, takže je nepravdepodobné, že by boli otvorené stále a prístupné pre každého. Prístup do chrámu záležal aj od toho o aký chrám išlo. Pokiaľ sa jednalo o menšie svätyne, tie boli zrejme otvorené

¹³⁰ Spawforth 2006, 49.

¹³¹ Pedley 2005, 7.

¹³² Koválik 2008,

¹³³ Spawforth 2006, 91, 92.

¹³⁴ Larson 2007, 9.

len niekedy. Napríklad počas osláv na počesť boha, ktorému boli zasvätené. Monumentálne chrámy zasvätené hlavným božstvám bývali otvorené počas dňa a boli aj dostupnejšie než menšie a menej dôležité svätyne.¹³⁵ Vo veľkých, hlavných svätyniach bývali kňazi a kňažky prítomní každý deň, no o menšie svätyne sa starali ľudia, ktorí sa mohli venovať aj iným záležitostiam a preto v nich neboli stále. Je to jeden z dôvodov prečo nemohli byť malé chrámy neustále otvorené.

Chrám mal dvojakú úlohu čo sa týka očisty. Po prvé človek, ktorý chcel vstúpiť do chrámu musel byť čistý, očistený od hriechov. Po druhé samotný chrám, teda božstvo, ktorému bol chrám zasvätený dokázalo očistiť ľudí. Do určitej miery sa navzájom tieto dve vlastnosti vylučujú. Avšak ak hovoríme o možnosti očistenia v chráme, ide o všeobecné očistenie, prípravy v rámci rôznych slávností a väčšinou sa jedná o hromadnú očistu, pri ktorej sa očisťujú všetci prítomní. Najčastejším očistným úkonom v priestoroch svätyne je obeta, ktorá sa nemusela odohrávať len v rámci osláv. Obetu mohol človek vykonať aj samostatne ako očistný úkon alebo ako znak poďakovania, úcty a celkového zakončenia očisty. Vo svätyniach sa ľudia očisťovali viackrát, pri vstupe sa očistil každý a potom individuálne, kto to potreboval.

Keď ľudia nevedeli čo majú robiť, alebo prečo ich postihlo nešťastie, väčšinou to pripisovali znečisteniu za prehrešenie voči bohom. Niekedy to bola celá polis ale niekedy len jednotlivec, ktorý svojim hriechom znečistil celú obec. Obyvatelia sa preto obracajú o pomoc na rôzne svätyne. Keď idú prosebníci žiadať o radu do orákula, musia splniť určité podmienky, podľa predpisov danej svätyne. Zvyčajne musia vykonať obeť a očistný rituál.¹³⁶ Na znečistenie pre zákaz vstupu do chrámu stačili každodenné udalosti, bežné v živote ľudí. Toto „rituálne znečistenie“, ako o ňom hovorí D. Ogden aj iní, bolo prekážkou len pri vstupe do posvätnéj sféry svätyní. Inak netvorilo prekážku pre bežné potreby dňa. Náboženské znečistenie, hriech (gr. *μιασμα*) môže dokonca obmedziť aj účasť občanov na politickom živote v polis.¹³⁷ Keďže zúčastňovať sa na politickom živote obce bolo pre občanov polis dôležité, tak návšteva svätyne bola nevyhnutnou záležitosťou. Preto svätyne v takomto prípade zohrávajú významnú úlohu.

¹³⁵ Spawforth 2006, 87.

¹³⁶ Adkins, Adkins 2005, 375.

¹³⁷ Adkins, Adkins 2005, 364.

Grécke svätyne boli otvorené spoločnosti ako celku s výhradou pravidiel týkajúcich sa náboženského znečistenia. Znečistenie bolo výsledkom kontaktu so smrťou, narodením, pohlavným stykom alebo to mohli byť aj vážnejšie priestupky. Pre ženu to bolo napríklad cudzoložstvo, pre muža prostitúcia alebo vražda. Pred vchodom do chrámu bola preto umiestená nádoba, misa s vodou používaná veriacimi na očistu.¹³⁸ Tieto nádoby sa nazývajú perirrhanteria a vodu do nich prinášali z viacerých zdrojov, čo spomínam v inej kapitole. Pri svätyniach boli hlavne prírodné zdroje vody čo bola aj často podmienka pre stavbu svätyne. Napríklad v Delfách, kde bol prameň, ktorý sa nachádzal pred vstupom do posvätného okrsku slúžil ako zdroj vody pre náboženské úkony okrem iného aj očistu pred vstupom. Môžeme vidieť príklad, keď lýdsky kráľ Kroisos chcel položiť otázku delfskej veštiarni avšak pred vstupom sa spolu s doprovodom umyli v neďalekom potôčiku.¹³⁹

Existovali aj nápisy, ktoré stanovovali ako mali ľudia ďalej postupovať po očiste. Poznáme však aj prípady, kde osoby vstupujú do chrámov, či svätýň napriek tomu, že sú znečistení. Prvým prípadom je osoba, ktorá vyhlasuje, že môže vstúpiť do svätyne v nečistom stave, a ospravedlňuje to neznalosťou miestnych očistných rituálov. Ďalší muž menom Sosandros vyriekne krivú prísahu, a tým pádom je znečistený, napriek tomu však navštívi chrám. A tretí muž menom Aurelius Soterichos mal pohlavný styk so ženou v posvätnom okrsku. Spomína sa, že všetci traja boli riadne potrestaní bohmi.¹⁴⁰ Následky za vstup do posvätného priestoru napriek znečisteniu sú možné len ak o tom vie aj verejnosť, inak to ostáva v rovine svedomia jednotlivca.

Prístup do chrámu bol dôležitý, pretože sa tam konali rôzne náboženské ceremónie, ktorých sa Gréci chceli a niekedy aj museli zúčastniť. Počas slávností sa vytvoril sprievod, ktorý smeroval cez kolonádu chrámu a pokračoval vonku, kde sa konala obeta. Pre tieto účely bola pri vstupe do chrámu rampa, ktorá je doložená napríklad v chráme Dia Olympského, Atény Afáje na Aigíne (obr.4) alebo pri Apolónovom chráme v Delfách (obr.5). Oltár, na ktorom vykonávali zápalnú obeť bol zväčša umiestnený mimo chrámu no máme aj výnimky. Napríklad Diov chrám v Olympii alebo Apolónov chrám v Delfách majú takýto oltár vo vnútri chrámu.¹⁴¹

¹³⁸ Spawforth 2006, 86.

¹³⁹ Katkemm 2013, 86.

¹⁴⁰ Bendlin 2007, 183.

¹⁴¹ Spawforth 2006, 89, 90, 91.

Obr.4 Rampa do chrámu Atény Afáje na Aigíne. Archeologická lokalita chrám Atény Afáje na Aigína. Foto: Zuzana Chovaňáková.

Obr.5 Rampa do chrámu Apolóna v Delfách. Archeologická lokalita Delfy. Foto: Zuzana Chovaňáková.

Verejné rituály boli vykonávané v blízkosti alebo na hlavnom oltári. Čo sa týka súkromných, tie mohli byť vykonávané na niektorom z menších oltárov aj vo vnútri chrámu.¹⁴²

Chrám bol príbytkom božstva a kultová socha stelesňovala jeho prítomnosť. Keďže sochy mali monumentálne rozmery a obývali chrám, aj ten musel byť monumentálny. Tento trend sa však vyvinul až postupne, v archaickom období. Prvé svätyne a chrámy boli zasvätené ženským božstvám. Neskôr, keď sa do popredia dostáva Zeus ako najvyšší boh a Héra je jeho spoločníčkou dostávajú sa do popredia aj mužské kultu. Diovi, ako najvyššiemu božstvu, sa najčastejšie vykonávala očistná obeta.

Svätyne sa objavovali aj v podobe hrobových stavieb, ktoré nájdeme prevažne vo východných apoikiách. V mestách na pobreží Anatólie sa miešali prvky domácej, gréckej a perzskej kultúry a prejavili sa aj v náboženstve a architektúre. Hrobky boli stavané pre héroov, ktorých uctievali a bola im preukazovaná aj patričná úcta.¹⁴³ Ľudia navštevovali ich hrobky a vykonávali im obety. Takéto hrobky sú z hľadiska rituálnej očisty paradoxom. Kontakt s mŕtvymi, návšteva hrobu aj samotný pohreb znamenal pre človeka znečistenie. Je otázne ako boli chápané hrobky héroov, ktoré boli miestom uloženia zosnulého no zároveň aj akousi svätyňou, a to nie len z architektonického hľadiska.

3.2 STAROSTLIVOSŤ O BOHOV

Chrámy boli centrom širokého posvätného okrsku alebo svätyne. Aj keď Gréci postavili svätyňu priamo v meste, bola v podstate oddelená od svetského. Bolo tak tomu napríklad pri Akropole v Aténach alebo Chráme Apolóna v Korinte. Chrám mohli postaviť mimo mesta, ale administratívne spadal pod najbližšie mesto. Demonštroval tak silu, bohatstvo a vplyv polis. Panhelénske svätyne, ako sú Olympia, Delfy či Némea boli tiež postavené mimo mesta, a hoci ich administratívu malo v rukách najbližšie mesto boli neutrálne. Spájali všetkých Grékov a mali nadregionálny charakter.¹⁴⁴ O svätyňu ako takú sa staral personál. Boli na to určení ľudia. Mohli to byť *hieropoioi* alebo *neokoroi* alebo úradníci

¹⁴² Pedley 2005, 8.

¹⁴³ Nováková 2018, 44.

¹⁴⁴ Marinatos, Hägg 2005, 180.

najbližšej polis. Svätyne boli primárne využívané z náboženského hľadiska. Boli zverené do starostlivosti kňazov (gr. ιερεύς) alebo kňaziek (gr. ιέρεια).¹⁴⁵ Všeobecne sa strážca svätyne nazýval *neokoros* (gr. νεωκόρος).¹⁴⁶ Niekedy sa však mohol o svätyňu starať priamo aj jej zakladateľ. Ten potom spísal zákony, ktoré sa museli vo svätyni dodržiavať. Hovorí o tom dokument z Atiky.¹⁴⁷ *Neokoros* mal pravdepodobne na starosti bežnú administratívnu prácu deň čo deň.¹⁴⁸ Títo ľudia však nemuseli byť vo svätyni hneď po jej založení. Príkladom môže byť dokument z Amphiarea, kde sa píše o právach strážcu svätyne a kňaza. Každý z nich mal svoje vlastné práva a povinnosti. Predtým však ako bol tento dokument spísaný sa o svätyňu musela starať najbližšia polis, v tomto prípade Oropus.¹⁴⁹ Každý z pracovníkov mal svoje povinnosti. Napríklad v niektorých svätyniach bolo výslovne zakázané, aby sa vykonávala obeta alebo očista bez prítomnosti kňazov, ako o tom hovorí dekrét zo 4. storočia pred Kr. z Pirea.¹⁵⁰ V iných svätyniach stačilo ak bol prítomný *neokoros*. Zvyčajne kňazky slúžili bohyniam a kňazi bohom. Ale poznáme aj výnimky. Napríklad Aténe Alea v Tégei slúžil kňaz a Poseidonovi v Kalaureie slúžila kňazka. A objavujú sa aj prípady, kde slúžili kňazi aj kňazky spolu. Napríklad na aténskej akropole, kde stál Erechteion. Aténe slúžila kňazka a Poseidonovi kňaz. Niektoré svätyne mali svoje ceremónie otvárania a zatvárania chrámu každý deň, ráno a večer, túto úlohu vykonávali kňazky, alebo kňazi. Zostali potom vo vnútri chrámu a mohli sedieť pri dverách ako kňazky Atény na Akropole o čom svedčí epigrafický nápis z roku 508 pred Kr. Ďalej mali na starosti náboženské obrady. Tieto obrady neboli síce pre grécke chrámy každodennou záležitosťou, ale keď sa už uskutočňovali, tak ich viedli kňazi alebo kňazky. Spisovateľ Plutarchos bol tiež kňazom boha Apolóna a mal svoje povinnosti ako sú vykonávanie obiet, pochodovať v sprievode a tancovať. Mal na starosti vykonávať krvavú obeť pre bohov a tlmočiť prosby ľudí bohom. Okrem týchto právomocí mal aj kľúče od chrámu, musel ho strážiť aj poklady, ktoré ukryval. Mali na starosti rituály, ktoré sa vykonávali vo svätyniach a mohli mať dokonca na starosti aj niekoľko príslušných chrámov a pokladníc.¹⁵¹ Ďalšia ich povinnosť bola dohliadať na to, aby veriaci používali

¹⁴⁵ Spawforth 2006, 96.

¹⁴⁶ Lupu 2009, 10.

¹⁴⁷ LSCG 55.

¹⁴⁸ Lupu 2009, 10.

¹⁴⁹ LSCG 69.

¹⁵⁰ LSCG 36.

¹⁵¹ Spawforth 2006, 100-102.

kúpacie zariadenia, aj keď predbežnú očistu mohli ľudia vykonať prostredníctvom kúpeľa v mori.¹⁵²

Chrámy a svätyne mohli mať viacerých zamestnancov, ktorí sa starali o príbytok božstva. Každý mal svoje právomoci a úlohy. V Euripidovej hre Ion hlavná postava, sirota, ktorá vyrastá v Delfách, každé ráno pozametá s vavrínom pred vstupom do chrámu. Upletie veniec z jeho listov a zavesí ho na dvere, pretože v Delfách bola svätyňa Apolóna a vavrín je jeho atribútom. V centrálnom Grécku bol Apolón nazývaný aj Apolón Dafneforos (ten, ktorý nesie vavrín). Vavrín má očistné účinky a sladké aromatické listy. Preto spomínaná sirota zavesí práve vavrín, ktorý symbolizuje očistenie a boha, ktorý očisťuje.¹⁵³ Takýto pracovníci bývali kontrolovaní kňazmi alebo kňazkami. Dohliadali na to, aby všetko bolo ako má byť. Máme aj epigrafické doklady o ich pôsobení, kde jeden nápis spomína, že kňaz dohliadal na to, aby ten, ktorý sa staral o svätyňu si plnil svoje povinnosti. Presnejšie znenie je uvedené pri epigrafických dokladoch. Ženy mali svoje postavenie a úlohy aj v chrámoch, pri organizovaní náboženských obradov. Napríklad v Heraione vykonávali tajné rituály, vrátane očisty, obetovania, a darovania venca upleteného z miestnej byliny.¹⁵⁴

Čo sa týka toho kde žili ľudia, ktorí sa starali o svätyne záležalo to od ich veku aj pohlavia. Niektorí tam strávili celý život, ako kňazka Atény, ktorá bola rešpektovaná a poctená Aténčanmi za svoju službu. Ale ak máme príklad mladého muža, ktorý má aj iné povinnosti, ako boli voči polis a voči rodine, ten zrejme do svätyne dochádzal.¹⁵⁵

Bohovia obývali chrámy, sprítomnení v podobe sôch. Gréci nemali jednotný výraz pre kultový obraz božstva. Používali rôzne označenia ako sú *agalma*, *andrias*, *aphidruma*, *bretas*, *eidôlon*, *eikôn*, *hedos*, *hidruma*, *kolossos* a *xoanon*. Každý z týchto termínov pritom odkazoval na istý spôsob vyobrazenia. Napríklad *bretas* sa vyskytovalo najčastejšie v poézii, *andrias* bolo zas označením pre sochu zobrazujúcu mužskú postavu a pod. *Xoanon* označovalo sochu z kameňa, dreva alebo slonoviny ale prevažne sú to sochy zhotovené z dreva. *Agalma* bola socha, ktorá zobrazovala božstvo alebo človeka, ktorý prijal kultové pocty, pričom *eikôn* odkazoval

¹⁵² Bendlin 2007, 173.

¹⁵³ Larson 2007, 97.

¹⁵⁴ Larson 2007, 31.

¹⁵⁵ Spawforth 2006, 103.

skôr len na sochy smrteľníkov.¹⁵⁶ *Agalma* (gr. *αγαλμα*) je všeobecne charakterizované ako socha božstva, ktorá býva umiestnená v chráme, kultová socha. Sochy bohov boli pokladané za boha samotného. Niekedy to bolo vyjadrené priamo (Hom. Il. 6. 302-311), inokedy len naznačením. Každopádne Gréci pripisovali sochám bohov rôzne schopnosti, ako sú pohyb či zavretie očí, najmä pri zločinoch, ktoré sa v blízkosti odohrávali (Apollod. Epit. 5.22-23). Každá časť boha bola posvätná ako spomína Euripides vo svojej hre Bakchantky (Eur. Ba. 494), kde sám Dionýzos hovorí o svojich kučerách ako o posvätných.

Bohovia sa starali o ľudí ale aj ľudia sa museli starať o bohov, pretože napríklad materiály, z ktorých boli vyrobené sochy sa mohli poškodiť. V Grécku bola väčšina činností podriadená alebo ovplyvnená náboženstvom, no nikdy nezabúdali aj na praktické stránky vecí. Pred chrámovými sochami stavali bazény, ktoré boli naplnené olivovým olejom alebo vodou, ktorá slúžila na ošetrovanie a očistenie sochy. Kultové sochy v chrámoch boli umývané pri každodenných chrámových rituáloch pracovníkmi.¹⁵⁷ Za dobrú starostlivosť mohli potom Gréci žiadať a prosiť bohov za vlastné záujmy alebo za spoločné dobro. Božstvo bolo prítomné v chráme, lebo chrám bol jeho príbytkom. Jeho stelesnením bola kultová socha, ktorá sa nachádzala v hlavnej časti chrámu, *naos*. Slovom *naos* je niekedy označovaný celý chrám a niekedy len vnútorná časť svätyne, kde bola socha.¹⁵⁸ Božstvo, ktoré sídlilo v chráme sa podieľalo na úkonoch, ktoré sa konali vo svätyniach. Pred chrámom bol oltár, pri ktorom sa konali obety, a sústredovali ľudia. Boh, ktorému bol chrám zasvätený, a na ktorého počesť sa všetko dialo musel na tieto obrady dobre vidieť a dohliadať. Umiestnenie oltára teda záviselo aj od tejto podmienky.¹⁵⁹ Nebol to samozrejme jediný oltár, ktorý sa nachádzal vo svätyni, tých tam mohlo byť niekoľko. V tých najväčších svätyniach, ako boli Delfy, Olympia či Némea, si každá polis mohla nechať postaviť oltár božstvu, a to nie len jednému. Aj keď celý okrsk bol zasvätený konkrétnemu božstvu neznamená to, že tam nemohol byť oltár zasvätený iným bohom.¹⁶⁰ Sochy bývali vynášané von z chrámu, napríklad ako v Sparte počas festivalu, kde niesli božstvo z chrámu v sprievode. Sochu niesli

¹⁵⁶ Bremmer 2013, 7,8.

¹⁵⁷ Bendlin 2007, 180, 181.

¹⁵⁸ Spawforth 2006, 74, 77.

¹⁵⁹ Pedley 2005, 7.

¹⁶⁰ Burkert 1985, 87.

Ľudia, ktorí sa doslova volali nosiči boha (gr. *σοφορος*).¹⁶¹ Viaceré polis vykonávali takéto rituály podobne. Napríklad ako to bolo pri oslavách bohyně Afrodity alebo pri Panaténajských slávnostiach ale aj pri iných festivaloch. Pri tomto obrade sa mohlo jednať o vplyv z Egypta, kde počas sviatkov a osláv veriaci taktiež vynášali sochy z chrámov a niesli ich v sprievode. Slúžili im na to menšie sochy bohov v chráme. Je možné, že vynášanie menších sôch v sprievode z chrámu sa do Grécka dostalo práve odtiaľto.¹⁶²

Čo sa týka opačného procesu očisty, tak viacerí bohovia mali schopnosť očisťovať ľudí od znečistení. Každé božstvo malo svoje vlastné atribúty a schopnosti, ktoré pomáhali ľuďom. Väčšinou to boli božstvá spojené s uzdravovaním, ako je Apolón, ktorý bol bohom liečiteľstva, purifikácie a hudby alebo Asklépios.¹⁶³ Keďže sú to božstvá liečiteľstva tak nás to až tak veľmi neprekvapuje. Aj v Aischylovi je matkovrah Orestes, ktorého môže očistiť Apolón.¹⁶⁴ Prepája sa tu telesná očista, očista z choroby, čiže vyliečenie a duševná čistota. Hlavným božstvom je však Zeus a nie je vylúčený z procesu očisty. Je prítomný a to tak, že sa mu prináša záverečná obeta po očistení ako najvyššiemu božstvu a ako poďakovanie.

3.3 OČISŤOVATELIA

Očista nebola výhradne záležitosťou svätýň a nesprostredkovali ju len kňazi. Z niektorých prečinov sa dalo očistiť aj doma, bez návštevy svätyne. Išlo väčšinou o znečistenie, do ktorého sa človek dostal úplne bežným životom, napríklad menštruácia u žien, alebo pohlavný styk. Tieto veci začali byť nečistými až keď chcel človek navštíviť chrám, či svätýňu. Podľa individuálnych predpisov svätýň tam nesmel človek vstúpiť určitý počet dní alebo sa musel doma vykúpať. Ženy mali vždy iné postavenie v gréckej spoločnosti ako muži a aj v tomto ohľade to tak bolo. Žena bola náchylnejšia k znečisteniu ale na druhej strane pri očiste boli často potrebné práve ženy.

Klasická očista, ktorá sa odohrávala v domácom prostredí boli napríklad aj rituálne kúpele žien v Argu: sobášny kúpeľ pre plodnosť,

¹⁶¹ Spawforth 2006, 80.

¹⁶² Spawforth 2006, 80.

¹⁶³ Sienkewicz 2007, 308.

¹⁶⁴ Bendlin 2007, 187.

očistný kúpeľ po pôrode, a iné očistné procesy.¹⁶⁵ U Menandra (Menand:Phas.24-31) vidíme, že hlavný hrdina Feidias zavolať ženy na to, aby ho očistili zo šialenstva. Nechal ich v kruhu poutierať všetko okolo seba, páliť kadilo, oprskať vodou z troch prameňov a hádzať soľ a šošovicu. Potom označili vodou miesto okolo neho, čím očistili jeho aj miesto, kde sa to konalo. Ženy pálili voňavé látky, aby priblížili atmosféru a vytvorili hranicu, kde sa konal rituál. Fejdias bol takto izolovaný od domácnosti a mohlo dôjsť k očisteniu. Ženy zohrávali zásadnú úlohu pri očisťovaní, pretože vytvorili dočasný rituálny priestor, mohli prekročiť rituálne hranice, umývať a liečiť. Napríklad aj matka Aeschina bola kňazka, ktorá očisťovala jednotlivcov predtým ako sa zapojili do súkromných extatických obradov jej skupiny. Takisto aj v Teofrastovi (Thphr.Char.16.13) si poverčivý muž zavolá na očistenie kňazku, keď zbadá človeka prechádzajúceho cez ulicu a žuť cesnak.¹⁶⁶

Kňazky, ktoré spomína Teofrastos vo svojom diele o poverčivom mužovi nepatrili medzi kňazky niektorého z oficiálnych kultov mesta. Volali ich sväté ženy, boli zo skromnejších pomerov a žili si tým, že vykonávali takéto obrady. Ľudia, ktorých trápili zlé sny si mohli najatť starú ženu, experta v očisťovaní alebo *perimaktria*, doslova ženu, ktorá miesila látku okolo nich, aby ich zbavila účinkov snov.¹⁶⁷ Ženy konali očistné rituály, ktoré boli určené na liečenie, očistu osôb od hnevu bohov, iné zase na očistenie fyzických chorôb, iné na duševné choroby a niektorých očisťovali z toho, že mali nepriaznivý sen alebo videnia.¹⁶⁸ Samozrejme, nebolo nevyhnutné vykonať purifikáciu následne po každom zlom sne, avšak tento rituál bol výsadou žien. Obrady uskutočňovali prevažne ženy, pretože väčšinou sa konali v súkromných priestoroch, kde ľudia spávali, a kde sa zlý sen odohral, a tam mali väčší prístup ženy ako muži.¹⁶⁹

Potulní očisťovatelia vytvárali svojimi obradmi dočasný posvätný priestor a mohli by sme ich postaviť do opozície k oficiálnym kňazom, očisťovateľom. Napríklad Epimenides, legendárny očisťovateľ (gr. καθααρτες) z Kréty, ktorý očistil Átény od Kylonovho *agos* (gr. άγος, znečisťujúceho prekliatia) za vraždu Kylona a jeho stúpencov okolo 600 pred Kr. Píše o tom Aristoteles

¹⁶⁵ Larson 2001, 115.

¹⁶⁶ Morgan 2007, 308, 309.

¹⁶⁷ Dickie 2003, 89.

¹⁶⁸ Dickie 2003, 88.

¹⁶⁹ Dickie 2003, 237.

vo svojom diele Aténska politika (Aristot.Pol.1). Očistný rituál zahŕňal nasledovné odstránenie vrahov, všetkých aj tých mŕtvych aj tých čo stále žili.¹⁷⁰ V Platónovom diele Republika (Plat. Rep. 2.364b) čítame o žobravých kňazoch (gr. αἰύρται) a veštcov (gr. μάντις), ktorý chodili k dverám bohatých mužov a zaväzovali sa ich oslobodiť od vplyvu zločinov ich predkov a ich vlastných. Očistu vykonávali zasvätením do tajov a podriadeniu sa očistným rituálom. Neposkytovali však len purifikáciu ale aj pripravovali malú odplatu nepriateľovi bez ohľadu na to, či si to zaslúžil alebo nie. Používali chytanie a väznenie, aby sa bohovia presvedčili, že im slúžia.

Uchádzači v Eleuzínskych mystériách boli pripravovaní od *mystagogues* (gr.μυσταγωγους). Boli to špeciálni učitelia, ktorí uchádzačov pripravovali, poznali príbeh Démeter a Koré, povahu purifikácie, nevyhnuté a základné ríty, jedlá, ktoré sú zakázané a povolené jesť a rôzne obete, ktoré majú byť ponúknuté Démeter a Koré, pod ich vedením.¹⁷¹ *Magoi* vykonávali zaklínania a očisťovanie. Zaklínadla spievali vo svojich očistných rituáloch a boli charakteristické svojimi barbarskými a neidentifikovateľnými zvukmi.¹⁷² Staré ženy boli tiež potrebné pri očisťovaní ale expertmi na to boli aj *agyrtai*, termín, ktorý sa používal na označenie mágov, veštcov ale aj žobrákov.¹⁷³

¹⁷⁰ Bendlin 2007, 185.

¹⁷¹ Wright 1919, 69.

¹⁷² Dickie 2003, 33.

¹⁷³ Dickie 2003, 237.

4 OČISTA V ARCHEOLOGICKÝCH DOKLADOCH

Vďaka archeologickým dokladom spolu s informáciami od antických autorov a epigrafickými dokladmi môžeme rekonštruovať minulosť, dokonca ju priamo vidieť. Bližšie sa venujem niekoľkým nálezom, ktoré majú súvis s rituálnou očistou a náboženskými praktikami. Väčšina nálezov spadá do klasického a helenistického obdobia, obdobia rozkvetu gréckej kultúry vo viacerých oblastiach. Nie vždy je jednoduché nálezy jednoznačne zaradiť do konkrétnej kategórie pretože môžu spĺňať kritéria pre viaceré z nich. Z hľadiska archeologických nálezov sú dôležité najmä miesta, ktoré môžeme identifikovať ako miesta očisty, o ktorých nesvedčí len prítomnosť zdrojov vody, ktorá bola nevyhnutná pri týchto procesoch ale aj epigrafický materiál. Dalším dokladom očisty v priestore svätýň sú predmety pre ňu nevyhnutné. Sú to nálezy keramiky ale aj vyobrazenia, na ktorých je úkon očisty zachytený.

4.1 MIESTA OČISTY

Očista vo svätyniach sa odohrávala vždy na konkrétnych miestach, ktoré záviseli od rôznych faktorov. Dôležitý bol fakt, že do posvätného okrsku sa muselo vstupovať čistý, očistený od určitých hriechov čo nasvedčuje tomu, že pri vstupe do svätyně musel každý absolvovať nejakú očistu. Na konci 8.storočia pred Kr. sa v gréckych mestách začali vo väčšej miere formovať hranice medzi profánnym svetom, svetom bohov a svetom mŕtvych. Dialo sa to aj prostredníctvom fyzických hraníc. Jedným z takýchto opatrení je, že sa začalo pochovávať za hradbami.¹⁷⁴ Posvätné miesta museli byť odčlenené od profánnych stavieb a mesto bolo rozdelené. Príkladom takejto diferenciacie sú Atény, kde sa nachádza Akropola ako posvätný prvok mesta zároveň tvorí aj dominantu. Bohovia v chrámoch bývali a museli mať preto výhodné miesto, ako napríklad Aténa na Akropole s dobrým výhľadom na celé mesto. Na inom mieste v rámci Atén sa nachádzala agora ako centrum politického života. Musíme si uvedomiť, že náboženstvo bolo vo veľkej miere prepojené s politickým, súkromným a jednoducho s celkovým životom Grékov a preto nie je prekvapujúce, že na mieste politického života, akým je aj agora, nájdeme taktiež chrám a oltáre. Všetko sa odohrávalo pod záštitou bohov.

¹⁷⁴ Bookidis 1993, 6.

Obr.6 Pohľad na vstupnú bránu, propylon, z Akropoly. Archeologická lokalita Akropola v Aténach. Atény. Foto: Zuzana Chovaňáková.

Svätyne sa vždy nachádzali v posvätnom priestore, ktorý musel byť označený a oddelený od profánneho sveta. Išlo o prosté vymedzenie posvätného a svetského. Jednoduché oddelenie za pomoci hraničných kameňov *horoi* neskôr bolo nahradené *peribolom*. Do posvätného priestoru sa vstupovalo cez monumentálnu bránu, *propylon* (obr.6). Táto brána nebola len miestom vstupu ale znamenala oveľa viac. Keďže prechodom cez *propylon* sa ľudia ocitli na posvätej pôde je pochopiteľné, že očista sa odohrávala práve tu. Pred vstupom na posvätnú pôdu sa každý návštevník bez ohľadu na iné prekážky musel umyť. Aj keď každá svätyňa mala svoje vlastné predpisy a zákazy, ktoré sa museli dodržiavať ak chcel návštevník vstúpiť, očista pred samotným vstupom bola nevyhnutnou záležitosťou. Bol to znak toho, že človek si je vedomí, že vstupuje do posvätného priestoru a chcel to dať aj najavo.

Symbolické umytie sa pred vstupom máme archeologicky doložené prostredníctvom zabezpečenia prítomnosti vody v tomto priestore. Očistu pri vstupe do posvätného priestoru nám dokladajú aj archeologické nálezy kultových nádob, *perirrhanterii*. Nie je to však jediná forma, v ktorej bola voda pre očistu. Príkladom môže byť svätyňa Démeter v Selinunte (4.storočie pred Kr.), kde je doložený vodný kanál v priestore propylonu. Je pravdepodobné,

že slúžil na umytie nôh, keďže tiekol a ďalej vbiehal do zeme.¹⁷⁵ Ďalším príkladom je aj fontána pri chráme Démeter v Pergamone. Nachádzala sa pred vstupom. Datovaná je do druhej polovice 3.storočia pred Kr.¹⁷⁶ Dokladom očisty sú aj stopy po trojnožke, ktoré sa našli na hornom schode *propylonu* na Aténskej akropole. Pravdepodobne to bola podstava, ktorá podopierala *perirrhanterion*.¹⁷⁷ Nálezy *perirrhanteríí* máme aj zo svätyne Démeter v Eleuzíne, kde sa predpokladá, že tieto nádoby boli dve, po oboch stranách pri vchode.¹⁷⁸ Nachádzali sa aj v vstupnej bráne vo svätyni Atény v Pergamone a rovnako aj v *propylone* Apolónovej svätyni v Klare. Obe sú datované do 2. storočia pred Kr.

Očistu pri vstupe do svätyne nemusia doložiť len nádoby, ktoré slúžia na očistu ale aj prítomnosť božstiev, ktoré sú s očistou prepojené. Napríklad v Megalopolis (Megalé polis) vo svätyni Démeter a Koré sú pri vstupe zobrazené reliéfy Asklépia a Hýgieie, ako bohovia očisty a zdravia tu majú opodstatnené miesto (Paus.8.30). Mystérijny kult tu bol ustanovený po založení mesta v roku 370/369 pred Kr. ale svätyňa pravdepodobne spadá do 3. alebo 2. storočia pred Kr.¹⁷⁹

Priestor očisty nemusel výhradne zaberáť len vstup do svätyne. Oltáre sú ďalším dokladom purifikácie. Keďže očista a obeta sa nedajú od seba striktno oddeliť musíme aj oltáre chápať v tomto svetle. Úkon očisty vodou je jasným symbolom zmytia hriechov. Je to prepojenie psychického a fyzického stavu avšak pri obetovaní tu do popredia vystupuje psychická očista.

Oltáre sa nachádzali v posvätných okrskoch, kde ich mohlo byť niekoľko. V tých najväčších svätyniach malo skoro každé božstvo svoj oltár, aby návštevníci mohli obetovať ktorémukoľvek božstvu. Hlavný oltár, ktorý patril božstvu, ktorému bola svätyňa primárne zasvätená býval zväčša umiestňovaný vonku pred chrámom tak, aby božstvo, ktoré sídli v chráme dobre videlo na úkony, ktoré vykonávajú veriaci. Oltáre sa mohli nachádzať aj vo vnútri chrámu ako to bolo v Apolónovej svätyni v Delfách, kde sa vo vnútri Apolónovho chrámu nachádzal Poseidonov oltár. Bol zasvätený Poseidonovi, pretože najstaršia veštiareň bola práve pod jeho patronátom (Paus.10.24). Vonku sa potom nachádzal hlavný oltár,

¹⁷⁵ Koválik 2008, 41.

¹⁷⁶ White 2012, 175.

¹⁷⁷ Hollinshead 2015, 47.

¹⁷⁸ Fullerton 1986, 208.

¹⁷⁹ Cosmopoulos 2003, 153.

ktorý venovali obyvatelia z ostrova Chios na znak vďaky za to, že boli uchránení pred Perzskou inváziou.¹⁸⁰

Obeta a očista sú podobné a v niektorých prípadoch sa môžu aj spájať úplne. Nevieme preto špecificky rozlíšiť oltáre, ktoré boli používané výhradne na obetu alebo výhradne na očistu. Už samotným doložením prítomnosti oltára vo svätyni v podstate dokladujeme miesto očisty. Predsa len však môžeme nájsť oltár, ktorý veriaci využívali priamo na očistu. Vieme, že Gréci obetovali bohom, ktorí mali rôzne prívlastky, ako napríklad Aténa Ergané (pomocníčka pri práci) alebo Zeus Apomyios (odvrátiť múch). Na základe Pausániovho opisu vieme, že v Olympii sa nachádzal aj oltár Dia Katarsios (Očistného). Je pravdepodobné, že ľudia, ktorí sa chceli očistiť obetovali práve tomuto Diovi, čo však nevyklučuje využitie oltára na klasickú obetu. Oltár sa nachádzal neďaleko hlavného oltára Dia Olympského, pri oltári Neznámych bohov (Paus.5.14).

Obety boli krvavé alebo nekrvavé, tieto sa potom ďalej delili na libáciu, zápalnú obetu alebo obetu dymom. Zápalná obeta sa rozčleňuje, podľa druhu a časti spálenej obetiny. Antickí autori vo svojich dielach spomínajú rôzne obety, napríklad Aristofanes v hre Mier (Aristoph. Peace 948) píše o koši, v ktorom je jačmeň zmiešaný so soľou. Je pripravený aj veniec a posvätný nôž. Oheň už tiež horel a čakalo sa už len na ovcu, ktorá mala byť obetovaná. Veľmi často sú obete v podobe vencov či kvetov, ktoré sú kladené na oltár alebo do posvätných okrskov, ktorý zároveň môžu aj zdobiť. Spomína to Euripides vo svojich hrách Ion (Eur. Ion 104) alebo Prosebníci (Eur. Supp. 1. 36).

Kolektívna obeta bola najčastejšie vykonávaná v rámci inejnáboženskej udalosti. Súkromná nemusela mať také striktné pravidlá a postupy a riadila sa skôr tradíciami než zákonom. Aristofanes vo svojej hre Acharňania (Aristoph. Ach. 241) píše o súkromnej obete, ktorú ide vykonať hlavný predstaviteľ Dicaeopolis aj so svojou manželkou, dcérou a dvoma otrokmi. Jeho dcéra nesie v košíku koláč.

4.2 VODNÉ ZDROJE

Očista vodou je asi najprirodzenejší spôsob očisty aj pre dnešného človeka. Voda pri očiste bola nevyhnutnou záležitosťou a v blízkosti každej svätyně sa musel nachádzať zdroj vody. Voda

¹⁸⁰ Mikalson 2010, 95.

neslúžila len na očistné účely ale aj pre bežné potreby svätyne či veriacich. Ak sa pri svätyni nenachádzal prírodný prameň alebo jazierko museli ľudia zabezpečiť prístup k vode iným spôsobom. Vytvárali si umelé nádrže alebo studne, z ktorých čerpali vodu. Existovali rôzne formy takýchto vodných zdrojov. Keďže potreba vody ostávala rovnako dôležitá v hociktorom období gréckych dejín, primárna funkcia umelo vytvorených vodných zdrojov sa veľmi nemenila, i keď sa mohol zmeniť ich vzťah. Tieto zmeny prichádzali postupne so zmenami v náboženskej aj sociálnej sfére. Identifikovať zmenu podoby zdrojov vody je problematické, keďže máme obmedzené množstvo nálezov. Od tých najjednoduchších až po tie, ktoré poukazujú už na rozvinutejší systém distribúcie vody po celom priestore svätyne. Jednotlivé zdroje vody sa medzi sebou navzájom nevylučujú, naopak skôr podporujú. Svätyne bývali hlavne v klasickom období navštevované veľkým počtom ľudí a zaberali nemalý priestor. Je nepravdepodobné, že by sa vo svätyni nachádzal len jeden zdroj vody.

Medzi jedny z najstarších foriem umelo vytvorených nádrží sú zaradené lustrálne bazény, ktoré sú známe už z doby bronzovej (obr.7).¹⁸¹ Okrem nich existovali rôzne prírodné zdroje ako sú potoky či jazierka. Ďalej menšie tvary, ktoré sa začínajú objavovať v archaickom období v podobe perirrhanterií. Popri tom sa objavujú aj hydrie, ktoré majú praktický ale aj náboženský význam. Vzhľad a forma vodných zdrojov mohla byť rôzna čo sa však týka funkcie, tá bola v podstate veľmi podobná.

Vodné nádrže mali väčšie rozmery a slúžili ako zásobárne vody, ktorá bola potrebná pre bežné praktické ale aj náboženské úkony. Boli zdrojom vody, ktorá bola distribuovaná priamo na miesto, kde sa konal úkon, ktorý ju vyžadoval. Nádrže na vodu boli súčasťou svätýň už v predarchaickom období. Toto je možné predpokladať aj v nasledujúcich, značne mladších obdobiach. Medzi základné tvary patria nádrže, ktoré nemuseli mať ustálenú formu a v priebehu času sa ich vzťah menil. V podstate sa jedná o umelo alebo prírodne vytvorený priestor, kde sa zadržovala voda. Medzi prírodné vodné nádrže sa radia všetky zdroje vody, ktoré človek nevytvoril a využíva ich pre potreby svätyne a svoje vlastné. Sú to studničky, jazierka, potôčky. Aj keď sa vo svätyni mohol nachádzať prirodzený zdroj vody nevylučuje to fakt, že tam bol aj umelo vytvorený.

¹⁸¹ Cline 2010, 257.

Obr.7 Lustrálny bazén v Malii. Archeologická lokalita Malia. Foto: Lucia Nováková.

Tie najvýznamnejšie svätyne vznikali na miestach, ktoré predpokladali najvhodnejšie podmienky. Jednou z nich bol aj prírodný zdroj vody, ktorá väčšinou stekala z najbližšej hory dole ku svätyňi. Tieto prírodné pramene potom Gréci vedeli šikovne využiť a za pomoci vybudovaných kanálov rozviesť po areály svätyne. Asklépeion v Epidaure je pekným príkladom takéhoto využitia minerálneho prameňa, ktorý stekal z hory Kynortion a za pomoci systému kanálov si Gréci vytvorili dva zdroje, z ktorých mohli čerpať vodu. Nachádzali sa v severovýchodnej časti svätyne a nazývali sa Dórsky prameň a Posvätný prameň.¹⁸² Samotná vodná nádrž sa nemusela nachádzať priamo v temene. Príkladom je Apolónova svätyňa v Delfách. Nachádzal sa tu Kastalský prameň (obr.8), ktorý stekal z hôr. Bol situovaný asi päťsto metrov od vstupu do svätyne, čo malo vcelku praktický význam pri očiste, ktorá sa mala vykonať pred vstupom do svätyne. Jeho voda však bola využívaná aj pre potreby celej svätyne (Paus.10.8).

¹⁸² http://odysseus.culture.gr/h/3/eh352.jsp?obj_id=2374 (10.7. 2019).

Umelo vybudované nádrže nie sú ničím výnimočným v priestore svätyne. Medzi takéto formy sú zaradené lustrálne bazény, nymfeá, ktoré sa častejšie objavujú až v rímskom období a rôzne nádrže, ktorých využívanie, rozšírenie a vzhľad závisel od obdobia. V širšom slova zmysle môžeme za umelé vodné nádrže považovať aj bazény, ktoré boli pred chrámovou sochou Dia Olympského v Olympii alebo Atény Partenos v Aténach (Paus. 5.11.10.). Aj keď pri Diovi bol bazén naplnený olivovým olejom, slúžili aj na očistu a udržiavanie boha, tým pádom spĺňa kritérium pre náboženské ale aj praktické účely. Veľa svätýň alebo posvätných okrskov v Grécku mávali pred vchodom a v priestore svätyne lustrálne bazény alebo nádoby na vodu, ktoré sú nevyhnutné pre rituálnu čistotu.¹⁸³ Bazény sú často spomínané aj v epigrafických materiáloch.¹⁸⁴ Existovali rôzne príkazy, ktoré upravovali starostlivosť o ne. Voda z bazénov slúžila na očistu a tak sama musela byť čistá. Nesmel ju nikto zašpiniť a porušenie takehoto zákazu sa chápalo ako porušenie posvätného zákona a boli za to patričné tresty.¹⁸⁵ Funkcia lustrálnych bazénov sa spomína aj v dokumente z 2. storočia pred Kr. z ostrova Délos, kde slúžili pre obetné účely.¹⁸⁶ Aj keď sa lustrálne bazény neobjavujú už v takom rozsahu ako v dobe bronzovej nemôžeme jednoznačne povedať, že sa neobjavujú vôbec. Príkladom je svätyňa Dia Poliea na Aténskej akropole, kde sa lustrálny bazén nachádzal v jej blízkosti. Bola to umelo vytvorená cisterna, ktorá slúžila ako *perirrhanterion* alebo *chernibon*, čo bola malá nádobka na vodu. Keďže nebol nikde objavený prirodzený zdroj vody, ktorý by sem privádzal vodu musel sa nájsť iný spôsob. Asi 25 metrov severovýchodne od lustrálneho bazéna sa nachádzala jaskynná cisterna. Bola tam vybudovaná studňa, z ktorej čerpali vodu aj do lustrálneho bazéna. Keramika objavená v jaskyni ju datuje do klasického obdobia.¹⁸⁷ Ďalším dokladom potreby dostupnosti vody sú aj dve studne objavené pri juhozápadnom rohu Diovhého chrámu v Némei. Chrám bol postavený v roku 330 pred Kr. a pravdepodobne aj tieto studne môžeme datovať do tohto obdobia. V studniach boli objavené bronzové hydrie. Na jednej z nich bol nápis, že patrí Diovi Némejskému.¹⁸⁸ To, že sa v studni v blízkosti chrámu našli hydrie nie je ničím výnimočným a v podstate to podporuje ich význam.

¹⁸³ Finn 2009, 15.

¹⁸⁴ LSS 51.

¹⁸⁵ LSS 59.

¹⁸⁶ LSS 51.

¹⁸⁷ Lalonde 2006, 21, 22.

¹⁸⁸ Birge, Gaylord, Kraynak 1992,73.

Asi najjednoduchší spôsob ako si vytvoriť zdroj vody je vytvoriť cisternu, ktorá bude zachytávať dažďovú vodu. Takáto jednoduchá cisterna, ktorá zachytávala dažďovú vodu bola aj pri chráme Atény Afáie na Aigine. Chrám bol dokončený na začiatku 5. storočia pred Kr.¹⁸⁹ Aj v Epidaure, v Asklépiovej svätyni okrem prírodného zdroja využívali aj dažďovú vodu, ktorú zachytávali v cisterne ako o tom píše Pausánias (Paus.2.27). Táto zásobáreň na vodu však bola postavená až v neskoršom období. Do neskoršieho obdobia sa radí aj nymfeum zo svätyně Dia Olympského, ktoré dal postaviť Herodes Atticus.¹⁹⁰

Perirrhanterion (gr. περιρραντήριον) bola špeciálna nádoba tvorená vysokým podstavcom, na ktorom stála široká misa, nie veľmi hlboká, s vodou. Voda do perirrhatérií bola prinášaná zrejme z verejne dostupných zdrojov v hydriách, ktoré opisujem ďalej. Materiálom používaným na výrobu bol najčastejšie kameň alebo mramor, už menej časté boli keramika alebo vzácne kovy.¹⁹¹ *Perirrhanterion* bola nádoba spájaná s náboženstvom, s očistou. Už jej samotný názov *perirrhanterion* v gréčtine znamená „prskať“ a presne na takéto účely aj slúžila. Situované boli pri vchode do chrámu a mali označovať, že priestor za bránou je posvätný a treba doň vstupovať s touto myšlienkou. Podobne ako je tomu dodnes v kresťanských kostoloch, kde pri vstupe je nádoba so svätenou vodou. V istom slova zmysle majú podobný charakter ako *horoi*. Uvádza sa aj spojenie medzi božstvom a človekom. Upozorňujú na priestor, ktorý je iný od bežného života a je k tomu potrebný určitý rituál očistenia.¹⁹² Pred vchodom do svätyně každý človek oprskal sám seba na znak očistenia a mohol vstúpiť.¹⁹³ Nejde o očistenie v zmysle fyzickom. Je to úkon, ktorý má „odstrániť hriechy“, aby nebola znesvätená svätynia. Nejde o odpustenie závažných zločinov spojených napríklad s vraždou.¹⁹⁴ Je to jeden z posledných očistných úkonov človeka pred vstupom do svätyně. Na to, aby mohol prísť až k perirrhanteriu a oprskať sa vodou už musel nejakú očistu podstúpiť. Hippokrates vo svojom diele „O posvätnéj chorobe“ napísal, že perirrhanteria určujú hranicu, ktorá označuje areál, ktorý patrí božstvu. Pri vchode sa oprskajú vodou, aby sa očistili od nečistoty.¹⁹⁵

¹⁸⁹ Beck 2002, 67.

¹⁹⁰ Kosso, Scott 2009, 229.

¹⁹¹ Cole 2004, 43.

¹⁹² Cole 2004, 43,44.

¹⁹³ Mikalson 2010, 25.

¹⁹⁴ Mikalson 2010, 10.

¹⁹⁵ Mikalson 2010, 10.

Obr.8 Cisterna na zachytávanie vody Kastalského prameňa v Delfách.
Foto: ©Zdeněk Kratochvíl / Wikimedia Commons.

Perirrhanteria sa začínajú objavovať od archaického obdobia. V archaickom období mali však odlišný vzhľad ako v neskoršom, mladšom období. Ich podstavec tvorili najčastejšie tri *korai*, no neskôr sa zjednodušujú a nadobudnú tvar stĺpu (obr.9). *Perirrhanterion* v Istmii (obr.10) mal podstavec tvorený zo sôch, ktoré predstavovali takéto tri mladé dievčatá. Tieto ženské figúry v jednej ruke držali chvost a v druhej remeň kričiaceho leva. Motív troch žien a leva bol aj na perirrhanteriu zo Samu, v dnešnej dobe stratény. Tieto ženy majú predstavovať vládkyňu zvierat, Potnia Théron.¹⁹⁶ Nie je to však také jednoznačné. Stretla som sa aj s interpretáciou, že tieto *korai* by mohli predstavovať mladé nevydaté panny, ktoré držia misu s vodou. Často sú súčasťou sprievodu pri oslavách a ich čistota by mala byť symbolom čistoty vody, ktorú nesú.¹⁹⁷ Takýto podstavec tvorený ženskými postavami sa objavuje v 7. storočí pred Kr., no v priebehu 6. a 5. storočia pred Kr. sa zjednodušil. Ženské postavy sa zmenili na stĺp. Vzhľad bol podobný dnešným krstiteľniciam.¹⁹⁸ Okrem tradičného vzhľadu širokej misy na

¹⁹⁶ Dillon 2002, 54.

¹⁹⁷ Cole 2004, 45.

¹⁹⁸ Fullerton 1986, 207.

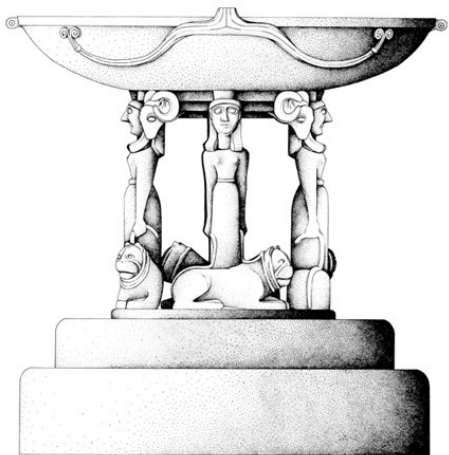
podstavci sa v helenistickom období začína objavovať aj iný tvar. V hornej časti mali ústie a hrdlo a v spodnej časti sa rozširovali (obr.11). Slúžili na funerálne účely. Ich názov je rovnaký pretože jeho význam „prskáť“ si zachovali. Používali sa tak, že sa prevrátili hore dnom, dlaňou sa prikrylo ústie a zatriaslo sa fľašou.¹⁹⁹

Pozostatky z perirrhantérií sa našli aj vo svätyni Démeter v Eleuzíne. Dokonca môžeme predpokladať na základe nálezov, že boli dve perirrhantéria, ktoré stáli na oboch stranách pri vchode do svätyně, no v rámci posvätného okrsku ich bolo niekoľko.²⁰⁰ Vieme, že tam prebiehali dôležité kultové obrady spojené s mystériami. Išlo o uctievanie bohyně Démeter a jej úlohy ako bohyni úrody. Ako už bolo spomínané, súčasťou mystérií bola aj očista. Môžeme teda aj archeologický doložiť tento fakt.

Ich umiestnenie však nemusí byť striktné len pri hlavnom vchode. Pokiaľ išlo o samotný chrám, tam je umiestnenie perirrhantérií zrejme výslovne pri vchode. Avšak pri svätyniach, akou bola aj svätýňa v Eleuzíne mal *perirrhantieron* pravdepodobne aj inú funkciu. Používal sa pri iniciáciách, čiže pri zasvätení sa

Obr.9 Perirrhantieron datovaný do neskorého archaického obdobia z Xanthos. Antalya archaeological museum. Foto: Lucia Nováková.

Obr.10 Nákres nádoby perirrhantieron z Isthmie. Foto: <https://lucian.uchicago.edu/blogs/isthmia/publications/evolution/evolution-figures/>

¹⁹⁹ Montebello 1982-1983, 9.

²⁰⁰ Fullerton 1986, 208.

do kultu, do obradov. Pri nájdení ďalších perirrhanterií v Eleuzíne sa začalo predpokladať, že lemovali vchod do Telesterionu, čo je hala využívaná pre iniciácie.²⁰¹

Ich funkciu a umiestnenie v rámci svätyne máme archeologicky doložené aj napríklad Londýnskou sochou nájdenou v roku 1813 J. P. Gandy Deeringom. Pravdepodobne sa našla *in situ*, východne od chrámu Nemesis v Rhamnous, ktorý je datovaný do 5. storočia pred Kr. Keďže okolo svätýň býval posvätný okrsok *perirrhanterion* pri chráme Nemesis stál pred jeho vchodom.²⁰²

Hydria z gr. *hydor*, čo znamená voda, boli veľké nádoby s tromi uchami. Dve horizontálne na nosenie a jedno vertikálne na liatie vody. Ikonografia a samotná funkcia v bežnom živote nasvedčuje tomu, že hydrie používali prevažne ženy na prenášanie vody, ktorú naberali z verejne prístupných fontán či studní. Hydrie boli využívané najmä na bežné potreby domácnosti, keď si v nich ženy prinášali vodu do svojich domácností. Ďalšie použitie vody bolo zrejme podobné dnešnému, na varenie alebo domáce práce. V helenizme boli využívané aj ako urny.²⁰³ Niekoľko nádob sa našlo v Paeste, v Magne Grécii v hrobách žien, v mužských sa však nenašla ani jedna.²⁰⁴ Ak hovoríme o využití hydrii je potrebné podotknúť, že grécky bežný život sa nezaobišiel bez náboženskej stránky a ani tu nemôžeme jednoznačne povedať, že hydrie sú čisto praktickou záležitosťou bez významnejšej role v gréckom prostredí. Hydrie boli využívané aj pri kultových obradoch. Ich prepojenie je aj vďaka ikonografii jednoduchšie, či už sa jedná o zobrazenia hydrii

Obr.11 Perirrhanterion z obdobia helenizmu, druhá polovica 4.storočia pred Kr. Foto: ©The Metropolitan Museum of Art. Zdroj: Licencia: Public domain.

²⁰¹ Fullerton 1986, 210.

²⁰² Fullerton 1986, 212.

²⁰³ Adkins, Adkins 2005, 394.

²⁰⁴ Larson 2001, 116.

alebo zobrazenia na samotných hydriách. Nie všetky vyobrazenia však bývajú hneď zrejme.

Pri mnohých náboženských obradoch sa stretávame so súčasťou, kde sa nesie v sprievode voda, ktorá je ďalej využívaná pre rôzne účely, napríklad pre rituálnu očistu. Je to rituál nesenia vody (gr. *ὕδροφορῆαι*). Táto úloha väčšinou pripadala opäť ženám.²⁰⁵ Avšak, ani tu nemôžeme jednoznačne povedať, že len ženy boli *hydrophoroi*. Síce málo a výnimočne ale aj muži sa objavujú ako nosiči hydrii. Príklad máme z Partenónu zo severného vlysu, kde muži nesú na pleciach hydrie.²⁰⁶ Súčasťou mystérijných kultov, či iných rituálov boli rôzne obete bohom, aj pri nich bola potrebná voda, ktorá sa na miesto konania obety niesla v sprievode. *Hydrophoroi* boli mladé nevydaté ženy, v niektorých polis museli byť z aristokratických rodín (z rodín Eupatridov).²⁰⁷ Nosičky vody môžeme vidieť aj pri inom zobrazení. Napríklad ako súčasť perirrhanterii, kde sa prepája čistota panien s čistotou vody, ktorú nesú.²⁰⁸

Zdá sa, že samotný rítus *hydroforiai* nepredstavoval samostatný rituál. Existoval len v rámci kultu, festivalu. Keďže voda bola významným prvkom aj v bežnom živote je zrejmé, že sa bez nej nezaobišiel aj ten posvätný. Niektoré hydrie môžeme prepojiť s kultom už len na základe ich umiestnenia v rámci architektúry. Napríklad pri vykopávkach v Poseidonii (Paestum) v Magne Grécii, kde bol významný kult Héry, sa v podzemnej svätyni našlo niekoľko nádob. Medzi nimi bolo aj šesť hydrii naplnených medom.²⁰⁹ Ďalším dokladom potreby hydrii v posvätnom priestore je nález bronzových hydrii v studni pri chráme Dia Némejského v Némei.²¹⁰

4.3 IKONOGRAFIA

Zobrazenie očistných rituálov môžeme hľadať vo viacerých médiách. Jedným z nich je aj reliéfna výzdoba chrámov, kde však nenájdeme zobrazený priamo úkon očisty. Väčšinou musíme chápať celkový kontext a v niektorých prípadoch môžeme vidieť

²⁰⁵ Keuls 1985, 233.

²⁰⁶ Neils 1996, 182.

²⁰⁷ Goff 2004, 55.

²⁰⁸ Cole 2004, 45.

²⁰⁹ Larson 2001, 116.

²¹⁰ Birge, Gaylord, Kraynak 1992,73.

Obr.12 Scéna nosičov hydrii z Partenonského vlysu. Akropoliské múzeum.

Foto: ©Jenny Bergensten/ Wikimedia Commons. Zdroj: Licencia: Public domain.

prepojenie s očistou. Výzdoba chrámov mala predovšetkým výpovednú funkciu, zvlášť v prípade politickej ideológie. Gréci stavali do popredia svoju kultúru, tento trend sa začína objavovať postupne už od archaiky, avšak výrazne sa to prejavilo až v klasickom období. Ďalšou úlohou výzdoby chrámu bolo prepojenie bohov, héroov s okolitým krajom. Dať do kontextu chrám a krajinu v ktorej bol postavený. Bežné scény, zo života na chrámoch takmer nenachádzame. Naopak klasickými námetmi sú mytologické scény, najčastejšie gigatomachia, amazonomachia, kentauromachia alebo boje gréckych héroov.

Azda najznámejší príklad výnimočnej scény je Partenónsky vlysu. Sú tam zobrazené náboženské úkony, sprievod, v ktorom sú zastúpené rôzne postavy. Nevieime presne o aký sprievod sa jedná. Možno smeroval ku liatiu vody v Éluzínskych mystériách, vieme, že tento úkon bol vykonávaný mužmi.²¹¹ Najpravdepodobnejšie to ale bol sprievod pri Panaténajách, slávnostiach na počesť Atény ako patrónky mesta.²¹² Pokiaľ je to tak, ide o náboženskú scénu, ktorá poukazuje na dôležitosť tohto festivalu pre Aténčanov. Vyobrazení ľudia vytvárajú rôznorodý sprievod, v ktorom nesú dary, vedú obetné zvieratá pre bohyňu a pripravujú všetko na oslavy. Na severnej strane vlysu je najzaujímavejšia scéna z pohľadu rituálnej

²¹¹ Keuls 1985, 233.

²¹² Neils 1996, 182.

Obr.13 Štitová výzdoba z chrámu Apolóna Delfách (510-500 pred Kr.).
Foto: ©Zdenek Kratochvil / Wikimedia Commons.

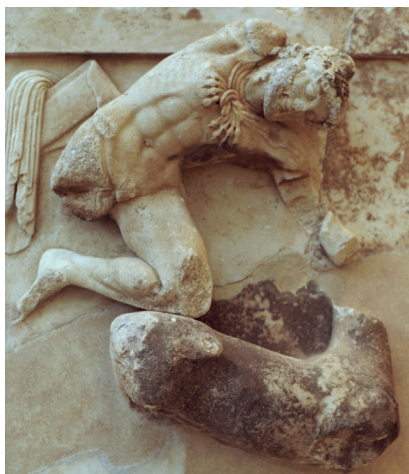
Obr.14 Herakles s krétskym býkom z chrámu Dia Olympského
(5.storočie pred Kr.). Foto: © Nicholas Hartmann/ Wikimedia Commons.

očisty. Reliéf (obr.12) zobrazuje mužov, ktorí nesú v sprievode hydrie (gr. *υδροφόροι*). Títo muži nesú v hydriách vodu, ktorú budú potrebovať pri festivale, počas vykonávania obety ale aj pre rituálnu očistu. Je to výnimočná scéna už len z toho hľadiska, že sú tam zobrazení muži a nie ženy.²¹³ Na rozdiel od žien, ktoré nesú hydrie na hlavách, muži ich nesú na pleciach.²¹⁴ Keďže sú tu zobrazení účastníci sprievodu náboženského festivalu je pravdepodobné, že museli už podstúpiť očistu. Aj keď vodu, ktorú nesú môžu neskôr použiť pri očiste, už samotný fakt, že sú zapojení do príprav festivalu na počesť patrónky mesta a sú súčasťou sprievodu znamená, že musia byť toho hodní, musia byť na to pripravení. Účastníci osláv na počesť boha vždy musia byť čistí, inak by sa nemohli zúčastniť.

²¹³ Boardman 1985, 134.

²¹⁴ Keuls 1985, 233.

Dokonca aj Apolón sa po vražde Pytóna musel očistiť, Zeus mu určil ako odčinenie usporiadanie pýtijských hier a mal im aj predsedieť. V štítovej výzdobe, ktorá je datovaná medzi rokmi 520-510 pred Kr., na chráme Apolóna v Delfách je Apolón vyobrazený ako vozataj (obr.13). A práve preto tu môžeme scénu z hľadiska očistného úkonu zaradiť.²¹⁵ Ak hovoríme o očiste v rámci reliéfnej výzdoby chrámov musíme spomenúť aj známeho gréckeho hérao Herakla. Jeho dvanásť úloh, ktoré sú častým námetom v chrámovej výzdobe sú istým spôsobom chápané ako úkon očisty za skutky, ktoré spáchal. Dvanásť heraklových úloh sa objavuje na chráme Dia Olympského v Olympii (obr.14), ktorý bol dokončený v roku 456 pred Kr.²¹⁶ Heraklové činy sa nachádzali aj na pokladnici Aténskych v Delfách (obr.15), ktorú dali vystaviť Aténcania po bitke pri Maratóne.²¹⁷

Obr.15 Herakles s kerynejskou laňou na metópe z Aténskej pokladnice v Delfách (500 pred Kr.).
Foto: ©Zdenek Kratochvil / Wikimedia Commons.

Ikonografia nám môže pomôcť pri rekonštrukcii vzhľadu, funkcií a spôsobu používania nádob a vykonávania očisty. Vo svojej práci sa venujem dvom nádobám, ktoré priamo súvisia s úkonom očisty, a to perirrhanteriam a hydriám. Identifikovať očistu na vyobrazeniach je však často zložité. Očista môže byť zobrazovaná rôznym spôsobom, prítomnosťou vody, kultových nádob alebo aj oltára, pretože môže byť zobrazovaná aj ako obeta. Námětov, ktoré zobrazujú obeť je veľké množstvo a nie vždy sa dá jednoznačne povedať, či sa v konkrétnom prípade jedná o samotnú obeť alebo očistu. Jednoznačne sa vykonávanie obety ako očisty dá vidieť len pri známych mytologických príbehoch, pri ktorých je jasné o čo sa jedná.

Výjavy na nádobách zobrazovali bežný život, cez bojové scény a scény z hier až po náboženské úkony čo záviselo od obdobia, techniky ale

²¹⁵ Boardman 1991, 182.

²¹⁶ Boardman 1985, 23.

²¹⁷ Boardman 1991, 199.

aj oblasti, kde bola nádoba vyrobená. Keďže perirrhantéria bývali najčastejšie z kameňa a mali pomerne ustálenú formu ikonografia na nich nebýva zachytená. Jedná sa len o výzdobné florálne motívy, reliéfnu či plastickú výzdobu ale často bývajú aj nezdobené. Najčastejšie sú to ženské figúry, ktoré tvoria podstavu širokej misy, neskôr sa figúry premenia na jednoduchý stĺp.

Pri hydriách už poznáme veľké množstvo výjavov. Príkladom pre mytologické námety je Orestes, ktorý po vražde svojej matky prepadol šílenstvu, neskôr vyzdravel a vykonal obeť, aby sa očistil od matkovraždy (Paus.8.33). Dalším mytologickým príbehom, kde hlavný hrdina musel podstúpiť očistu bol príbeh Oidipa, ktorému osud určil zabiť otca. Musel sa zbaviť zlého ducha za otcovraždu a tak musel podstúpiť rituál očisty. Aj Apolón sa po vražde Pytona musel očistiť. Dokonca aj známy grécky heros Herakles podstúpil proces očisty v podobe dvanástich úloh.

Obr.16 Zobrazenie Apolóna s phialou a kitarou na červenofigúrovej hydrii (480-460 pred Kr.) Foto: © Thorvaldsen Museum. Licencia: Public domain.

Posledné dva spomínané mytologické príbehy je možné vidieť aj v architektonickej výzdobe a z toho dôvodu som sa rozhodla uviesť príklady ikonografie na hydriach práve s týmito témami. Očista Apolóna spočívala v tom, že mal predsedieť pýtijským hrám ako mu určil Zeus. Ako aj v chrámovej výzdobe tak aj tu môžeme vidieť Apolóna ako vozataja, keď pripravuje kone na preteky. Avšak na rozdiel od reliéfnej výzdoby chrámov, kde Apolóna v prepojení s očistou môžeme vidieť iba ako vozataja, na nádobách sú to výjavy, ktoré úkon očisty zobrazujú jasnejšie. Keďže Apolón sa ako úkon očisty rozhodol najprv vydať na cesty v doprovode svojej sestry Artemis je prítomná aj na vyobrazeniach, kde Apolón vykonáva úkon libácie na znak zmierenia a očisty. Tieto scény, kde Apolón drží v ruke kitaru ako jeden zo svojich atribútov majú spoločnú schému. Apolón nikdy nie je zobrazovaný sám, vždy je tam prítomná aj žena, prípadne viac žien. Ďalší spoločný znak je, že Apolón drží v rukách phiale a žena oinochoe (obr.16). Oltár sa však neobjavuje v každej scéne.

Zobrazenia pri Heraklovi bývajú podobné v chrámovej výzdobe ako na nádobách. Heraklové úlohy sa na hydriách začínajú objavovať už od 6. storočia pred Kr. avšak najviac ich máme z obdobia 5. storočia pred Kr. Najpočetnejšie je zastúpené vyobrazenie Herakla s némejským levom (obr.17). Objavujú sa však aj iné úlohy, napríklad boj s erynantským diviakom, zobrať jablka Hesperidiiek alebo boj s krétskym býkom. Všetky tieto nálezy pochádzajú z 5. storočia pred Kr., čiže z obdobia klasiky.

Obr.17 Zobrazenie Herakla v boji s némejským levom na pleciach atickej čier-nofigurovej hydrii (520 pred Kr.). Foto: © Thorvaldsen Museum. Licencia: Public domain.

5 EPIGRAFICKÉ DOKLADY

Epigrafických dokladov z obdobia antiky sa zachovalo pomerne veľké množstvo. Môžeme v nich nájsť informácie ohľadom života Grékov, ich právnych nariadení, noriem, zvykov ale aj bežných udalostí. Pozornosť upriamujem na niekoľko skupín dokumentov, sú to úradné dokumenty s ustálenými slovnými formuláciami, medzi ktoré patria: dekréty (gr. ψήφισμα), zákony (gr. νόμοι), alebo úradné listy. Ďalšiu skupinu tvoria nápisy náboženského charakteru (lat. tituli sacri), kde je možné zaradiť dedikácie (lat. dedicationes), ex vota (lat. donaria) ale aj zákony a nariadenia týkajúce sa svätýň a kultu (gr. ιεροί νομοί, lat. leges sacrae). Bývali pred vstupom do svätyně ale aj vo vnútri posvätného okrsku. Informujú návštevníkov o predpisoch a zákazoch.

Ako napríklad dokument zo svätyně Isidy a Sarapida. V inom dokumente sa spomína čo by nemal človek robiť pri vstupe do svätyně.²¹⁸ Takéto texty sa nachádzali pri svätyniach na miestach, kde boli najlepšie viditeľné, aby ich každý videl a poznal, zvyčajne pri vstupe. Dochovalo sa z nich viacero kópií, keďže vo svätyniach sa ich pre istotu nachádzalo hneď niekoľko.²¹⁹ Neznamená to však, že by sa zachovali všetky dokumenty, pretože veľká časť je poškodená alebo sa odvolávajú na zákony, ktoré boli vtedajším Grékom známe no pre nás ostanú skryté. Nápisy mohli obsahovať aj pasáže zo starších pamiatok, niekedy ich skopírovali úplne, inokedy k nim pridali novšie nariadenia. Takýmto spôsobom sa nám dochovali kópie starších originálov.²²⁰

Zaradenie charakteru nápisu nie je vždy jednoznačné, pretože svojim obsahom alebo formou môžu spadať do viacerých kategórií. Nápisy týkajúce sa spôsobu znečistenia majú prevažne podobný charakter. Jedná sa o zoznamy vecí, ktoré nie sú vhodné pre bohov, nie je dovolené ich priniesť do posvätného priestoru, pretože spôsobujú znečistenie. Niekedy nám je dôvod znečistenia jasnejší ako napríklad pri zbraniach, ktoré sa spájajú s násilím, ktoré je v priestore svätýň zakázané.²²¹ Ale niektoré nepovolené predmety alebo zvieratá môžu vychádzať zo staršej tradície, ktorá nám

²¹⁸ SEG XXVIII 421, LSCG 65.

²¹⁹ Lupu 2009, 14.

²²⁰ LSS 59.

²²¹ LSS 60, LSAM 68.

dnes nie je známa, dokonca ju nemuseli poznať ani vtedajší Gréci. Takáto tradícia mohla mať korene v dávnej minulosti a tradovaním ostal len zákaz konkrétnej veci ale príčina už nie. Veľakrát býva pri nápisoach aj uvádzané ako je možné odčiniť previnenie a vykonať nápravu. Spomínajú sa podmienky pre vstup do svätyne a akým spôsobom sa mal návštevník očistiť ak chcel vstúpiť do vnútra. V takýchto nariadeniach sa píše o tom, kto môže vstúpiť do posvätného priestoru a kto nie. Vo väčšine textov sa prepája hlavne čistota tela a mysle. Niektoré tresty za znečistenie mali aj praktický význam. Zákony boli postavené tak, aby z nich svätyňa profitovala, ako napríklad v dokumente z Kyréne.²²²

Existujú nápisy, ktoré určovali postupy očistenia a správanie sa zamestnancov chrámu, ktorých bolo niekoľko a každý z nich mal vymedzené právomoci a náplň práce. Nápisov takéhoto charakteru je ale pomenej. Strážca svätyne sa nazýval *neokoros*²²³ a okrem nich bývali vo svätyniach aj kňazi (gr. *ιεροποιοι*). Najmenej zastúpené sú nápisy, ktoré píše o očiste svätyne, pretože svätyňa sa očisťovala len výnimočne, napríklad v prípade osláv. Svätyne neboli znečisťované bežnými záležitosťami, ktoré znečisťovali ľudí.

5.1 ZNEČISTENIE

Ľudí rituálne znečisťoval pohlavný styk, pôrod, potrat ale aj nevhodná obeť alebo dokonca zneužívanie dreva, ktoré patrí božstvu. Čokoľvek čo sa nachádzalo v posvätnom okrsku sa nsmelo brať len tak bez povolenia. Ak chcel niekto použiť drevo na vykonanie obety musel zaň zaplatiť svätyni desiatok. Píše o tom vcelku dobre zachovaný dokument z Kyréne. Datovaný je do neskorého 4. stor. pred Kr. Niektoré časti môžu byť aj mladšie. Znečistenie pre neoprávnené používanie majetku božstva nie je spomínané priamo ale je samozrejme, že keď niekto zoberal majetok božstva bez dovolenia bol znečistený. Všetko čo sa nachádzalo v posvätnom okrsku bolo považované za majetok božstva.

Na odvrátenie znečistenia alebo nápravu bolo potrebné vykonať purifikačné úkony, ktoré záviseli od toho, či znečistenie bolo dobrovoľné alebo náhodné a z toho boli vyvedené následky. Ak bolo zámerné k samotnej očiste musel človek ešte zaplatiť

²²² LSS 115.

²²³ Lupu 2009, 10.

pokutu, v podobe desiatku alebo vykonaním obety. Píše sa o tom v dokumente.²²⁴ V prípade pôrodu, žena znečistila dom a všetkých, ktorí sa nachádzali vo vnútri domu. Očistení boli až po troch dňoch. V nápisoch bývali aj zákazy vykonania obety v prípade, že nebola v súlade so zvykom. Spomínajú sa zvieratá, ktoré nemohli byť obetované a sú tam vypísané niektoré nápravné procedúry v prípade, že človek neposlúchol. Pokiaľ išlo o viacero veriacich, tak náprava musela byť vykonaná prostredníctvom účasti na oficiálnom kulte.²²⁵

V dekrét z Pirea, ktorý je datovaný do toho istého obdobia sú spomenuté sankcie, ktoré boli za porušenie niektorých zákazov. V tomto dekréte sú okrem vymedzenia práv a funkcie kňazov spomínané aj rôzne iné zákazy. Napríklad zákaz používať a brať drevo z pozemkov svätyne bez povolenia. Priestupky proti tomuto zákonu sa riešili súdnou cestou.²²⁶

Každá svätyňa mala svoje osobitné a špecifické požiadavky a výhrady čo sa týka správania návštevníkov alebo vecí, ktoré so sebou môžu ľudia priniesť. Dokument pochádzajúci z 3. storočia pred Kr. zo svätyne Asklépia vymenováva zvieratá a veci, ktoré nemôžu byť prinesené dovnútra. Sú to: somár, obuv a hocičo vyrobené z prasaťa a ovce, pretože sú zdrojom znečistenia. Tento zákon bol vytesaný viackrát a nachádzal sa aj pred vchodom do Asklépeia.²²⁷ Ďalší dokument, ktorý má podobný charakter pochádza z prelomu 3. a 2. storočia pred Kr. Taktiež obsahuje zoznam zakázaných vecí, ktoré nemožno priniesť do svätyne. Žiadne zbrane, petasos, kausia, brošňa, mosadzné predmety, zlaté predmety, alebo pozlátené prstene, žiadne nástroje okrem topánok a oblečenia, ktoré bolo okolo tela. Píše sa tam aj o tom, že pokiaľ sa chcel niekto utáboriť v posvätnom okrsku, tak len za účelom vykonania obety.²²⁸ V dokumente z Délu (180-166 pred Kr.) sa spomínajú veci, ktoré nesmel nikto robiť v Apolónovej svätyni. Nikto sa nesmel správať násilne a do vnútra svätyne nemohli vstúpiť žiadni služovia a predovšetkým nikto nesmel doviešť prasaťa alebo dobytok do lustrálneho bazéna, ak to nebolo pre obetné účely. Kto to porušil mohol byť prekliaty alebo dostať

²²⁴ SEG 20.717.

²²⁵ LSS 115.

²²⁶ LSCG 36.

²²⁷ LSCG 136.

²²⁸ SEG XXXVI.

pokutu od *hieropoioi*, od úradníkov alebo od rady.²²⁹ Zákazy, ktoré vymenúvajú veci, ktoré sa nemohli brať do svätyne sa vyskytujú častejšie ako zákazy týkajúce sa ľudí.²³⁰ Celkovo zbrane a výrobky z kovu sú spomínané vo viacerých nápisocho. Ani veci vyrobené z koží určitých zvierat alebo líčidla, či luxusné predmety vo všeobecnosti neboli vítané.²³¹ Dokument z 2.stor. pred Kr., týkajúci sa egyptských bohov, zakazoval vstup do svätyne mužom aj ženám, ktorí sú oblečení v odevy z vlny.²³² Niektoré požiadavky týkajúce sa odievania a príslušenstva boli spojené s predpismi týkajúcimi sa vykonávania kultu.²³³

Avšak sú známe aj dokumenty, ktoré obmedzovali vstup do svätyne len pre určitých ľudí. V dvoch dokumentoch, ktoré pochádzajú z 5. storočia pred Kr. boli vylúčené ženy.²³⁴ V nápise z Paru boli vylúčené ženy a nezasvätení.²³⁵ Ďalší dokument z ostrova Délos (5. storočie pred Kr.) píše, že je nábožensky neprípustné, aby cudzinci vstúpili do svätyne, cudzinci mali vstup do svätyne zakázaný.²³⁶ Zo Samotráke pochádza nápis (2. storočie pred Kr.), ktorý zakazoval vstup do svätyne nezasväteným, čiže tým, ktorí sa nezúčastnili zasväcujúcich obradov pre bohov. Nápis je v gréčtine aj v latinčine.²³⁷ Zakázaný vstup pre určitých ľudí je aj v dokumente z 2. storočia pred Kr.. Zakázaný vstup mali zradcovia (gr. γάλλοι) a ženy okrem kňaziek a prorokýň.²³⁸

Zákazy sa týkali čohokoľvek, od zbraní, cez jedlo až po oblečenie. Týkali sa druhu zvierata ale aj jeho stavu (špinavý), veku (mláďa, dospelý jedinec) dokonca aj pohlavia. Podobne je to aj pri ľuďoch. Niekde je zákaz vstupu ženám, niekde nezasväteným ale vždy je to zákaz znečisteným. Z tabuľky (viď Tabuľka č.1) vidieť stručný prehľad dokumentov, ktoré obsahujú zákazy týkajúce sa prinesenia určitých vecí do svätyne alebo vstupu istej skupiny ľudí.

²²⁹ LSS 51.

²³⁰ Lupu 2009, 15.

²³¹ LSS 60, LSAM 68.

²³² LSS 56.

²³³ LSCG 68, LSAM 84, LSAM 14.

²³⁴ LSCG 82, LSCG 109.

²³⁵ LSCG 109.

²³⁶ LSS 49.

²³⁷ LSS 75.

²³⁸ LSCG 124.

5.2 OČISTENÍ MŮŽU VSTÚPIŤ

Do svätyne ľudia vstupovali za konkrétnymi účelmi a každá svätyňa mala svoje individuálne predpisy, ktoré musel návštevník dodržať ak chcel vstúpiť na posvätnú pôdu. Nápisy takéhoto charakteru uvádzajú zdroje znečistenia a následnú nápravu.

Jedným z dôvodov na vstup do svätyne boli oslavy a festivaly. Poznáme očistu pred začatím sa takýchto osláv, ktoré sa odohrávali v posvätnom okrsku. Očista bola potrebná ináč mohli byť účastníci prekriatí. Dokument, datovaný do 326/325 pred Kr. spomína, že ženy museli byť očistené pred *Thesmoforiamy* podľa ženského zákona (gr. *γυναικονομος*). Ďalej sa uvádza, že ak to nedodrжали, tak boli označené ako zlé ženy a na desať rokov mali zákaz obetovať hocíakému božstvu.²³⁹ Väčšina nápisov pochádza z mladšieho obdobia, od 2. storočia pred Kr.

Doba trvania očisty sa spomína v nápise z Istmu (2. storočie pred Kr.) z ostrova Kos. Vstúpiť mohol ktokoľvek čistý, čiže po desiatich dňoch po narodení alebo potrate, po pohlavnom styku so ženou po troch dňoch.²⁴⁰ Podobný charakter, tiež z 2. storočia pred Kr., má aj stéla Isidy a Sarapida. Ak chcel niekto obetovať týmto božstvám mohol vstúpiť do svätyne čistý, od pôrodu na deviaty deň, od potratu na štyridsiaty štvrtý deň, od menštruácia na siedmy deň, od krviprelievania na siedmy deň, od jedenia kozieho a baranieho mäsa na tretí deň, od ostatného jedla sa bolo potrebné umyť od hlavy dole v ten istý deň, rovnako ako po pohlavnom styku. Nápis ďalej spomínal aj iné zákazy avšak je poškodený.²⁴¹ Nevieme prečo bol na to ktoré znečistenie potrebný určený časový odstup, no určite to pre Grékov malo svoje opodstatnenie. Dokument z Délu (116/5 pred Kr.) je kópia skoršieho nápisu, kde sa hovorí o tom, že lustrálny bazén musí ostať čistý na posvätné úkony. Ktokoľvek, kto nemal čisté ruky, nesmel doň vstupovať.²⁴²

Je viacero dokumentov, ktoré spomínajú aj čistotu mysle, niektoré pochádzajú z neskoršieho, rímskeho obdobia. Ľudia bývajú v oblasti náboženstva veľmi konzervatívny a tak nariadenia, ktoré sa týkali náboženstva sa príliš nemenili. Príkladom je dokument z Rhodu z 1. storočia po Kr., ktorý obsahuje podobný zoznam

²³⁹ LSAM 16.

²⁴⁰ LSCG 171.

²⁴¹ SEG XXVIII.

²⁴² LSS 59.

zdrojov znečistenia, s ktorým sa stretávame aj skôr. Sú to pohlavný styk alebo istý druh jedla napríklad fazuľa či bôb. Je tu zdôraznené, že čistota sa musí dosiahnuť v mysli a nie kúpeľom a za tým nasledujú obetné predpisy. Je zrejmé, že čistota mysle sa dosiahne obetou, ktorá sa vykoná presne podľa predpisov.²⁴³ K čistote mysle boli ešte vymenované zdroje znečistenia, zakázané predmety a čas potrebný na očistu (116/5 pred Kr.).²⁴⁴

V dokumente Pergamonu sú uvádzané ako zdroje znečistenia pohlavný styk, kozie mäso a syr. Nasledujú predpisy o dobe inkubácie na očistenie ale dokument je poškodený. Obetné predpisy sa však zachovali. Návštevník musel obetovať prípravnú obeť, deväťkrát zatočený *popanon* pre Dia Apotropaios (ten, ktorý odvracia zlo), to isté Diovi Meilichios (pekelnému) a Artemis Protyraia a každému to isté. Zoznam bohov, ktorým musel návštevník obetovať bol dlhší avšak ani táto časť sa nezachovala. Dalej sa píše, že musí dať tri oboly do pokladnice (gr. *θησαυροί*). Tento dokument je síce datovaný do neskoršieho obdobia (2. storočie po Kr.) ale slúži ako dobrá ilustrácia skorších nariadení.²⁴⁵

Zoznamy očistných požiadaviek obsahujú typické veci, ktoré boli zdrojom znečistenia rovnako ako aj dobu potrebnú na povolenie vstupu do svätyne a očistné úkony. Tabuľka (viď Tabuľka č.2) obsahuje dokumenty, ktoré píšú o tom, čo bolo potrebné vykonať pred vstupom do svätyne.

5.3 STAROSTLIVOSŤ O SVÄTYNE

O svätyne sa staralo viacero osôb, ktoré mali vyhradené svoje pole pôsobnosti či už sa jednalo o kňazov alebo úradníkov. Dekrét z Pirea spomína niektoré z povinností kňazov ako bolo dohliadanie pri organizácii dedikácie a vykonávaní očisty. Prestúpenie nariadenia sa riešilo v diskusii na súde ako priestupok podľa zákona, ktorý sa zaoberal týmito vecami.²⁴⁶

Okrem takýchto povinností museli dohliadať aj na chod svätyne. Napríklad kňaz v Amphiareu na Orope musel navštíviť svätyňu ku koncu zimy až do začatia orby, nesmel chýbať viac ako tri dni

²⁴³ LSS108.

²⁴⁴ LSS 59.

²⁴⁵ I.Perg III 161.

²⁴⁶ LSCG 36.

a musel zostať vo svätyni najmenej desať dní za mesiac. Úlohou tohto kňaza bolo aj dozerať na strážcu svätyně neokora, či sa stará o svätyniu a o návštevníkov v súlade so zákonom. Z nápisov je jasné, že kňaz mal vyššie postavenie ako strážca, či správca svätyně. Nápis z Amphiarea hovorí, že strážca sa mal starať o svätyniu, aj o návštevníkov a mal dbať na dodržiavanie zákonov. Za porušenie zákona alebo nejakému previneniu voči svätyni či kňazovi boli udeľované pokuty. Pred tým ako bol dokument vystavený mala najvyššiu moc v rukách polis Oropus. Po spísaní týchto pravidiel mal najvyššiu autoritu kňaz a *neokoros*.²⁴⁷ Dektét zo svätyně Apolóna v Korope v Magnézii, datovaný okolo 100 pred Kr., je síce trochu mladší ale podobný ako v Amphiareu.²⁴⁸

Nie len návštevníci ale aj samotné svätyně a kňazi museli byť čisti. Príkladom je dokument z otrova Kos, kde sa hovorí o čistote kňaziek a svätých. Je datovaný do 270- 260 pred Kr., avšak je veľmi poškodený. Dve fragmentárne zachované časti obsahujú pravidlá očisty pre kňazov okrem toho, obsahujú aj rôzne iné legislatívne záležitosti. Prvý z nich obsahoval pokyny pre kňaza Dia Poliea (mestského), zoznam pravidiel očisty a povinnosti kňazstva. V dokumente sa hovorí, že čistota a očistenie, zrejme aj obeta majú byť vykonané podľa predkov a v súlade s posvätným zákonom. Zákon ďalej nariadil zverejnenie stél, do ktorých bol vytesaný. Ďalej tam boli vypísané pravidlá očisty týkajúce sa dvoch kultov a to Démeter, zachované len fragmentárne,²⁴⁹ druhý dokument hovorí o kňazoch Apolóna Dalia. Zdá sa, že sa jednalo o zoznam rôznych druhov rituálneho znečistenia, avšak tiež je len fragmentárne zachovaný. Datovaný je do 3. storočia pred Kr.²⁵⁰

O svätyniu sa mohol starať aj jej zakladateľ, ako to bolo v prípade Xanta, najatého otroka, ktorý pracoval v Laurione v doloch v južnej Attike. Zaznamenal založenie svätyně ale aj spísal základné zákony, ktoré sa v nej museli dodržiavať. Spísal niekoľko očistných úkonov, ktoré musel človek pred vstupom do svätyně vykonať. Jeho list pravidiel sa týkal obetovania, privilégií, distribúcie obetných častí a obetných príležitostí. Obeta sa mohla konať len v prítomnosti zakladateľa, ktorý dával pozor na dodržiavanie predpisov. Nedodržiavanie zákonov mohlo viesť k tomu, že boh neprijal obeť. Tí, ktorí chceli založiť slávnosti (gr. *ερανος*) ale v súlade so zákonmi

²⁴⁷ LSCG 69.

²⁴⁸ LSCG 83.

²⁴⁹ LSCG 154.

²⁵⁰ LSCG 156.

boli vítaní.²⁵¹ Aj napriek rozdielom Xantov dokument má niečo spoločné s dokumentmi z Amphiarea (185 pred Kr.) a dokumentom z Pirea o *Thesmoforiách*. Je tu prezentovaná svätyňa, ktorá je využívaná bohmi aj ľuďmi a sú stanovené určité pravidlá. Je tam nejaký strážca, ktorý má vysokú autoritu a dbá na dodržiavanie predpisov.²⁵²

Je tu zaradený aj jeden dokument, ktorý hovorí o členoch kultu a hoci sa nejedná priamo o zamestnancov chrámu taktiež mali hierarchiu a vnútorné usporiadanie jej členov. Datovaný je do 1. stor. pred Kr. a pochádza z Philadelphie v Lýdii. Obsahuje rozsiahle texty týkajúce sa morálneho správania a čistoty členov asociácie, ktoré zjavil Zeus vo sne Dionýzovi. Tento dokument dáva dôraz na morálnu čistotu a zaoberá sa otázkami, ktoré sú trochu nezvyčajné pre rituálne znečistenie.²⁵³ Na znak čistoty sa účastníci kultu dotkli tohto nápisu pri vstupe do domu ak sa necítili byť vinnými. Dokument dal vyhotoviť Dionýzos a vystavil ho pred vstupom do svojho domu.²⁵⁴ Tabuľka (viď Tabuľka č.3) tejto skupiny nápisov obsahuje práva a povinnosti ľudí, ktorí sa starali o svätyne.

Nápisy, v ktorých sa spomína očista svätyne nie sú početné, lebo nebolo bežnou záležitosťou očisťovať svätyne rovnako ako sa očisťovali ľudia. Priestor svätyne bol automaticky čistý, pretože to bolo miesto, kde sídlil boh. Čokoľvek, čo by mohlo znečistiť posvätný priestor bolo spojené s človekom. Človek zapríčinil, že sa do svätyne dostalo znečistenie. Tým pádom aj človek sám musel vykonať nápravu, vykonať úkony očisty podľa predpisov a znečistený bol človek nie svätyňa. Napriek tomu poznáme zopár predpisov kedy za určitých podmienok bolo potrebné očistiť aj posvätný priestor. Týkalo sa to prevažne obdobia, kedy sa vo svätyni konali festivaly avšak nebolo to pravidlom. Príkladom je dokument datovaný do 270- 260 pred Kr. z ostrova Kos, kde sa píše o čistote kňaziek a svätých. Avšak je veľmi poškodený.²⁵⁵ V posvätnom okrsku človek musel udržiavať poriadok, dokonca aj v čase, keď sa tam nekonali žiadne obrady. Píše sa o tom v dekréte z Délu. Odpadky ako aj hnoj zo zvierat sa nesmel hádzať vo svätyni. A konkrétne pri oltári Dionýza muselo byť očistené okolie, rovnako aj v posvätnom okrsku Létu.²⁵⁶ Svätyňa jednoducho musela byť udržiavaná čistá.

²⁵¹ LSCG 55.

²⁵² Lupu 2009, 11, 12.

²⁵³ LSAM 20.

²⁵⁴ Swiderková 1983, 229,230.

²⁵⁵ LSCG 154.

²⁵⁶ LSS 53.

Príklad svätyne, ktorá sa očisťovala z dôvodu osláv je svätyňa Afrodity Pandemos v Aténach. Nápis opisuje očistenie, ktoré musí byť vykonané pred procesiou počas osláv. Je obetovaná holubica pre očistenie a oltár je pomazaný, natretý, alebo obielený, dvere sú natreté smolou a pravdepodobne sediaca socha Afrodity ja umytá.²⁵⁷

Čistota priestoru býva zabezpečená aj tým, že doň nikto nesmel vstúpiť. Posvätný priestor nie je vystavený znečisteniu, pretože ho tam nemá kto doniesť a ostáva čistý. Týka sa to niektorých častí svätýň, kde nebolo dovolené vojsť. Ako príklad uvádzam nápis, ktorý svedčí o prístupnosti svätýň návštevníkom. Na Aténskej akropole, na posvätné miesto Dia Kataibates nebolo možné vstúpiť vôbec, aj keď pravdepodobne za istých podmienok tam niekto vstúpiť mohol, no len určitý človek, zrejme kňaz alebo kňazka.²⁵⁸ Boli to totiž posvätné časti, ktoré patrili len božstvu.

²⁵⁷ LSCG 39.

²⁵⁸ IG II2 4964.

ZÁVER

Rituálna očista v gréckom náboženstve sa zo zozbieraného materiálu dá zjednodušene rozdeliť do dvoch skupín na základe dôvodu očisty. Prvá z nich je súkromná očista, ktorú ľudia vykonávali pre vlastné potreby a to najmä z dôvodu návštevy posvätného miesta. Do tejto skupiny patrí aj očista po pohrebe, ktorú síce vykonávali všetci členovia domácnosti ale jednalo sa o súkromnú záležitosť. Spôsob očistenia nebol len jeden, naopak pri súkromných čistých rituáloch sa stretávame s rôznorodým a do istej miery menej striktným priebehom. Medzi základné postupy patrí kúpeľ, upratanie, pôst alebo obeta. Pri takejto očiste nepotrebovali kňazov ani kňazky, častejšie využívali služby tzv. potulných čistovateľov. Takíto čistovatelia boli najmä staršie ženy, ktoré pomáhali pri rôznych prekľatiach alebo zlých snoch, od ktorých ich mala uchrániť, alebo následne vyliečiť rituálna očista. Každá z týchto neoficiálnych „kňaziek“ mala vlastné postupy pri čistovaní. Náboženstvo a v ňom zachované tradície boli predávané z generácie na generáciu a vytvárali akési všeobecne platné predpisy a povedomie, ktoré poznal každý. Gréci si sami uvedomovali prehrešky, ktorých sa dopúšťali ale aj vďaka epigrafickým dokladom v podobe nariadení a zákonov vieme, že poznali čo bolo zakázané a spôsobovalo náboženské aj spoločenské znečistenie. Znečistenie bývalo väčšinou osobnou záležitosťou a tak bolo na svedomí každého jednotlivca, či dodrží stanovené predpisy na očistu. Ak však bolo znečistenie človeka verejne známe, zrejme už dotýčný nemal na výber a očistu musel uskutočniť, pretože svojim správaním mohol znečistiť aj iných.

Druhú skupinu tvorí verejná očista, v zmysle očisty v rámci veľkej skupiny ľudí alebo celého spoločenstva. Bola to hromadná očista, ktorú podstupovali Gréci najčastejšie kvôli účasti na festivaloch, či už verejných alebo mystérijných, a účasti na politickom živote. Obe tieto zložky boli najdôležitejšími stránkami v antickom Grécku, preto zamedzenie podieľať sa na náboženskom a politickom živote museli odstrániť. Purifikácia mala podobnú formu ako pri súkromnej, zahrňali ju najmä kúpeľ, pôst a obeta, no priebeh už nebol rovnaký ale dodržiavali sa presne stanovené pravidlá. Rekonštrukcia týchto úkonov je zložitejšia pri mystérijných kultoch, pretože rituály, ktoré sa tam odohrávali boli tajné. Z písomných a archeologických zdrojov vieme, že v rámci mystérijných kultov sa často odohrávali aj nezvyčajné spôsoby očisty, ako napríklad magické formulky, špeciálne odevy, tajné obrady.

Neočisťovali sa len ľudia, niekedy aj samotný posvätný priestor potreboval purifikáciu. Svätyne museli byť udržiavané v čistote a bohovia, ktorí tam sídlili v podobe sôch taktiež. Starostlivosť o takéto veci mal najčastejšie v rukách *neokoros*, na ktorého dohliadal kňaz. Na udržiavanie chodu svätyne aj jej očistu boli potrebné financie a preto niektoré z nariadení, ktoré platili v rámci posvätného okrsku boli nastavené tak, aby z nich mala svätyňa zisk.

Obeta ako záverečná časť rituálnej očisty, hoci nemusela byť vždy len zakončením, bola buď krvavá alebo nekrvavá. Nešlo pri tom o to, aby sa dodržal vždy ten istý spôsob obetovania, ale aby obeta bola vykonaná pre bohov. Medzi krvavé obety patrí očista krvou, ktorá sa uskutočňovala napríklad pri znečistení, ktoré v sebe niesol vrah. Krv z obetovaného zvieratá bola potrebná aj pri zasadaní snemu. V týchto prípadoch nešlo o zabitie a rozdelenie častí zvieratá, ktoré idú bohom, a ktoré ľuďom, ale o samotnú krv, ktorá stekala po vrahovi a tak ho očisťovala alebo označila priestor pre zasadanie snemu ako čistý. Vo väčšine prípadov sa však obeta ako znak vďaky a očisty nelíšila od obety, ktorú Gréci konali bežne pre bohov, aby si ich priklonili.

Súkromná a verejná očista nestáli proti sebe a navzájom sa nevylučovali, naopak podporovali. Rituálna očista bol viacstupňový proces, pri ktorom nestačil len jeden očistný úkon, bol to súbor pravidiel, ktorý museli Gréci dodržať, aby ju dokončili a očista tak bola kompletná. Pôst a časový odstup boli jedným z prvých krokov, ktoré ľudia vykonali pred návštevou svätyne alebo účasťou na náboženských záležitostiach v rámci bežného života doma. Ďalej bola potrebná očista vo fyzickom zmysle (umýť sa, obliecť si povolené a patričné oblečenie). Pred vstupom do svätyne sa vykonával ďalší úkon purifikácie - offkanie sa vodou. Bol to viditeľný úkon, aby aj ostatní videli, že bol človek očistený. Podobne ako keď sa príslušníci kultu pri vstupe do domu dotkli tabuľky s nariadeniami o čistote ale len v tom prípade ak sa necítili byť vinnými z prečinov spomenutých v nápise. Záverečným úkonom očisty, ktorý sa spája aj s poďakovaním za očistenie je vykonanie obety. Táto rituálna čistota, ktorú ľudia dosiahli však veľmi rýchlo mizne, ako náhle sa vrátia do bežného života a každodennosti.

SUMMARY

On the base of collected materials, we can distinguish two basic groups of ritual purification in Greek religion according its reason. The first group was private purification which was done by people for their own needs, especially before visiting sacred place. Purification after funeral is also considered as private purification, although it was performed by all members of household. There didn't used to be only single form of purification ritual, however, during private purification we observe various and less strict processes. The most essential ways of purification were bathing, cleaning, fasting or sacrifice. For private purification Greeks didn't need assistance of priests or priestesses, more often they made use of assistance of so called strolling mages. Those were mostly old women, who helped people with ritual purification aimed on protecting or curing them from various maledictions or bad dreams. Those unofficial "priestesses" had their own methods of purification. Religion and its traditions were passed through generations and formed generally accepted rules which every Greek was aware of. However, besides oral traditions they left us with epigraphic evidences where they wrote what was forbidden and what could be source of religious and social pollution. Pollution used to be mostly private (hidden from other people) and purification depended mostly on conscience of individuals and their determination to follow given rules. If pollution of person was publicly known, purification was mandatory, because it could pass pollution to others.

Second group was public purification rituals in the sense of purifications of large group of people, even whole society. Greeks performed these rituals because they wanted to be part of religious festivities (public and mystery) and political life. Both of these elements were the most important part of life in Ancient Greece. Process of public purification was similar to private purification (bathing, fasting, sacrifice), but it had to comply with exact rules. Purification practices during mysteries are difficult to reconstruct because those rituals were secret. From written and archaeological sources we know that during celebrations of mystery cults, various secret rites of purification were used, e.g. reading magic texts, wearing special clothes.

Sacred places were separated from secular matters but could be also polluted in some cases. Sanctuaries with gods presented through statues had to be always pure. Priests, priestesses with their assistants called *neokoroi* looked after sacred precincts and gods. For their work they needed money, therefore some of religious regulations were set up to bring required profit.

Sacrifices were mostly the last part of ritual purification and could be bloody or bloodless. It wasn't the most important for sacrifices as purification to always have the same procedure, but it had to be done for gods. During bloody sacrifice blood of sacrificial animals was also used in purification rituals e.g. to clean murderer from his pollution or the area where assembly was meeting. In these rituals there wasn't emphasis on killing and dividing parts of animals for people and gods, but on spreading the blood on the body of murderer or on the place to remove pollution. In most cases, however, sacrifices as sign of purification and gratitude were similar to usual sacrifices for gods.

Private and public purifications didn't strictly separate out each other. Ritual purification used to be multilevel process. There was set of rules which Greeks had to obey if they wanted their purification to be complete.

Fasting and time gap were one of the first steps which people had to do at their homes before they could visit sanctuary or share religious matters. Next, purity in physical sense was needed (washing, wearing right clothes). Before entering sanctuary there was next sign of purification - sprinkling with water. It was one of visible acts of purity, similar to case when people of private cult had to touch table with purification regulations if they felt pure before entering the house. Final act was connected with thanks for purification and it was sacrifice. This ritual purity which people reached used to quickly disappear, after they returned to their daily lives.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

Antické pramene

Aesch. Ag

Aeschylus: *Agamemnon*, ed. by Niall W. Slater. Edinburgh: A&C Black 2013.

Aesch. Eum.

Aeschylus: *Eumenides*, ed. by A.H. Sommerstein. Cambridge: Cambridge University Press 1989.

Aesch. Supp.

Aeschylus: *Suppliant Women*, ed. Ian C. Storey. London: Bloomsbury 2008.

Apollid.

Apollodorus. *The Library*, ed. a preklad J.G. Frazer. London: William Heinemann 1921.

Apul.

Apuleius: *The Golden Ass: The Metamorphoses*, preklad W. Adlington. Portland: Floating press 2009.

Aristoph. Ach.

Aristophanes: *Acharnians*, ed. S.D. Olson. Oxford: Oxford University Press 2002.

Aristoph. Peace.

Aristophanes: *Peace*, ed. a preklad J. Henderson. Harvard: Harvard University Press 1998.

Aristoph. Thes.

Aristophanes: *Women at the Thesmophoria*, preklad E. O'Neill, Jr. New York: Random House 1938.

Aristot.

Aristotle. *Politics*, preklad G.C. Armstrong. London: William Heinemann 1935.

Call.

Callimachus: *Hymns*, ed. a preklad A.W. Mair. New York: G.P. Putnam's Sons. 1921.

Eur. Alc.

Euripides: *Alcestis*, preklad G. Murray. New Zealand: The Floating Press 2008.

Eur. Ba

Euripides: *Bacchantes*, ed. I.T Beckwith. Harvard: Harvard University Press 1886.

Eur. Her.

Euripides: *Herakles*, preklad T. Sleigh. Oxford: Oxford University Press 2001.

Eur. Ion.

Euripides: *Ion*, preklad R. Potter. New York: Random House 1938.

Eur. IT.

Euripides: *Iphigenia in Tauris*, ed. M. Platnauer. United Kingdom: Bristol Classical Press 1938.

Eur. Supp.

Euripides: *Suppliants*, preklad R. Warren and S. Scully. New York: Oxford Univeristy Press 1995.

Hes.

Hesiod: *Works and Days*, preklad C.M. Schelgel and H. Weinfield. United States of America: University of Michigan Press 2006.

Hom.

Homer. *Iliad*, ed. a preklad. A. R. Benner. New York: Irvington Publishers 1979.

Hp.

Hippocrates: *On the Sacred Disease*, preklad F. Adams. United States of America: Dalcassian Publishing Co. 2019.

Menand.

Menander: *Samia. Sikyonioi. Synaristosai. Phasma. Unidentified Fragments*, ed. a preklad W. G. Arnott. Harvard: Harvard University Press 2000.

Paus.

Pusánias: *Cesta po Řecku*, preklad H. Businská, Brno 1973.

Plat. Phaedrus

Plato. *Phaedo*, preklad H. North Fowler. Cambridge: Harvard University Press 1966.

Plat. Rep.

Plato: *Republic*, preklad R.E. Allen, United States of America 2006.

Plat. Laws.

Plato: *Laws*, ed. M. Schofield, transl. by T. Griffith. United Kingdom: Cambridge University Press 2016.

Plut. Quaes. Rom.

Plutarch. *Quaestiones Romanae*, ed. H. J. Rose. United Kingdom: Ayer Co Pub 1976.

Plut. Mor.

Plutarch. *Morals*, preklad. W. W. Goodwin. Cambridge: Press of John Wilson and son 1874.

Ps.-Pl.

Pseudo-Plato: *Axiochus*, preklad J. P. Hershbell, United States of America 1981.

Soph.

Sophocles: *Oedipus Tyrannus*, preklad P. Meineck, P. United States of America: Woodruff 2000.

Thphr.

Theophrastus: *Characters*, ed. a preklad J. Diggle. Cambridge: Cambridge University Press 2004.

Bibliografia**Adkins and Adkins 2005:**

Adkins, L. and Adkins, R. A. 2005. *Handbook to Life in Ancient Greece*. United States of America: Facts On File.

Beck 2002:

Beck, C. H. 2002. *The Munich Glyptothek: Greek and Roman Sculpture; a Brief Guide*. Munich: The Munich Glyptothek.

Bendlin 2007:

Bendlin, A. 2007 "Purity and Pollution" In *A companion to Greek religion*, edited by D. Ogden, 178-189. United States of America: Blackwell Publishing Ltd.

Birge and Gaylord and Kraynak 1992:

Birge, D. E. and Gaylord, S. and Kraynak, H. 1992 *Excavations at Nemea*. United States of America: University of California Press.

Boardman 1991:

Boardman, J. 1985. *Greek sculpture: The Classical period*. Londýn: Thames and Hudson.

Bodel 2001:

Bodel, J. 2001. *Epigraphic Evidence: Ancient History From Inscriptions*. USA: Routledge.

Bookidis 1993:

Bookidis, N. 1993. "Ritual dining at Corinth." In *Greek Sanctuaries*, edited by R. Hägg and N. Marinatos, 34-50. London: Routledge.

Bremmer 2013:

Bremmer, N. J. 1995. "Religious secrets and secrecy in classical Greece." *Studies in the history of religions volume* LXV:61-78

Burkert 1985:

Burkert, W. 1985. *Greek Religion*. United States of America: Harvard University Press.

Casadio and Johnston 2009:

Casadio, G. and Johnston, A. P. *Mystic Cults in Magna Graecia*. United States of America: University of Texas Press.

Cline 2010:

Cline, E. H. 2010. *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean*. New York: Oxford University Press.

Cole 2010:

Cole, S. G. 2010 "Finding Dionysus" In *A companion to Greek religion*, edited by D. Ogden, 327-341. United States of America: Blackwell Publishing Ltd.

Cole 2004:

Cole, S. G. 2004. *Landscapes, Gender, and Ritual Space: The Ancient Greek Experience*. England: University of California Press Ltd.

Cosmopoulos 2003:

Cosmopoulos, M. B. 2003. *Greek Mysteries: The Archaeology of Ancient Greek Secret Cults*. New York: Routledge.

Davies 2002:

Davies, J. 2002. *Death, burial and rebirth in the religions of the antiquity*. United States of America: Taylor & Francis e-Library.

Dickie 2003:

Dickie, M. W. 2003. *Magic and Magicians in the Greco-Roman world*. London: Routledge.

Dillon 2002:

Dillon, M. 2002. *Girls and Women in Classical Greek Religion*. United States of America: Routledge.

Eliade 1967:

Eliade, M. 1967. *From primitives to Zen, a thematic sourcebook of the history of religions*. New York: Harper & Row.

Felton 2007:

Felton, D. 2007 "The Dead" In *A companion to Greek religion*, edited by D. Ogden, 86-99. United States of America: Blackwell Publishing Ltd.

Finn 2009:

Finn R. 2009. *Asceticism in the Graeco-Roman World*. New York: Cambridge University Press.

Fullerton 1986:

Fullerton, M. D. 1986. *The Archaistic Perirrhanteria of Attica*. *Hesperia* 55:207-217.

Gex 2003:

Gex, K. 2003. "Anthesteria in Eretria." In *Griechische Keramik im kulturellen Kontext. Akten des Internationalen Vasen-Symposiums in Kiel vom 24.-28.9.2001*, edited by B. Schmaltz, M. Söldner, 120-122. Kiel: Archäologische Institut der Christian-Albrechts-Universität.

Goff 2004:

Goff, B. E. 2004. *Citizen Bacchae: Women's Ritual Practice in Ancient Greece*. England: University of California Press, Ltd.

Guía 2013:

Guía, V. M. 2013. "Redefining Dionysos in Athens from the written sources: The Lenaia, Iacchos and Attic women." In *Redefining Dionysos*, edited by A. Bernabé et al., 100-119. Spain: Universidad Complutense de Madrid.

Hollinshead 2015:

Hollinshead, M. B. 2015. *Shaping Ceremony: Monumental Steps and Greek Architecture*. United States of America: The University of Wisconsin Press.

Hope and Marshall 2000:

Hope, V. and Marshall, E. 2000. *Death and Disease in the Ancient City*. New York: Routledge.

Hošek 2004:

Hošek, R. 2004. *Náboženství Antického Řecka*. Praha: Vyšehrad.

Hughies 2003:

Hughies, D. D. 2003. *Human sacrifice in Ancient Greece*. New York: Routledge.

Chaniotis 2011:

Chaniotis, A. 2011. "Festivals and contests." *ThesCRA* VII:4-40.

Chaniotis 2013:

Chaniotis, A. 2013. "Processions in Hellenistic cities. Contemporary discourses and ritual Dynamics." In *Cults, creeds and identities in the greek city after the classical age*, edited by R. Alston, O. M. van Nijf and Ch. G. Williamson, 21-48. Leuven: Peeters Publishers.

Insoll 2004:

Insoll, T. 2004. *Archaeology, Ritual, Religion*. London: Routledge.

Katkemm 2013:

Katkemm 2013. *Oracle at Delphi*. United States of America: Balboa Press.

Keuls 1985:

Keuls, E. C. 1985. *The Reign of the Phallus: Sexual Politics in Ancient Athens*. England: University of California Press, Ltd.

Kosso and Scott 2009:

Kosso, C. Scott, A. 2009. *The Nature and Function of Water, Baths, Bathing, and Hygiene from Antiquity through Renaissance*. The Netherlands: Koninklijke Brill NV.

Koválik 2008:

Koválik 2008. *Propylon v gréckej architektúre* (diplomová práca). Trnava: Trnavská Univerzita v Trnave.

Lalonde 2006:

Lalonde, G. V. 2006. *Horos Dios (HOPOΣ : ΔΙΟΣ) An Athenian Shrine and Cult of Zeus*. The Netherlands: Koninklijke Brill NV.

Lambert 1998:

Lambert, D. S. 1998. "The Attic „Genos“ Bakchiadai and the City Dionysia." *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 47/4: 394-403.

Larson 2001:

Larson, J. 2001. *Greek Nymphs: Myth, Cult, Lore*. New York: Oxford University Press.

Larson 2007:

Larson, J. 2007. *Ancient Greek Cults, A Guide*. New York: Routledge.

Lupu 2009:

Lupu, E. 2009. *Greek sacred law*, Boston: Brill.

Malkin 1987:

Malkin, I. 1987. *Religion and Colonization in Ancient Greece*. The Netherlands: E.J. Brill, Leiden.

Martin 1996:

Martin, T. R. 1996. *Ancient Greece from Prehistoric to Hellenistic times*. United States of America: Yale University Press.

Marinatos and Hägg 2005:

Marinatos, N. and Hägg, R. 2005. *Greek Sanctuaries*. United States of America: Taylor & Francis e-Library.

Mikalson 2010:

Mikalson, J. D. 2010. *Ancient Greek Religion*. United Kingdom: John Wiley a Sons Ltd.

MK 1, 40-44:

Marek 1, 40-44. *Biblia: Evanielium podľa Marka*. Preložil: Spolok svätého Vojtecha. Trnava 2007: Spolok svätého Vojtecha.

Montebello 1982-1983:

Montebello De, P. 1982-1983. *Notable Acquisitions*. New York: Metropolitan Museum of Art.

Morgan 2007:

Morgan, J. 2007 "Women, Religion, and the Home" In *A companion to Greek religion*, edited by D. Ogden, 297-310. United States of America: Blackwell Publishing Ltd.

Neils 1996:

Neils, J. 1996. *Worshipping Athena: Panathenaia and Parthenon*. United States of America: The University of Wisconsin Press.

Noegel 2007:

Noegel, S. B. 2007 "Greek Religion and the Ancient Near East" In *A companion to Greek religion*, edited by D. Ogden, 21-38. United States of America: Blackwell Publishing Ltd.

Nováková 2018:

Nováková, L. 2018. "Changes and Developments in Burial Customs: Tracing the Civic Elite in Western Anatolia." In *SOMA 2015 Time, Space and People Proceedings of the 19th Symposium on Mediterranean Archaeology*, edited by M. Arslan, 45-58. Oxford: Archaeopress.

Pedley 2005:

Pedley, J. 2005. *Sanctuaries and the Sacred in the Ancient Greek World*. United States of America: Cambridge University Press.

Patton 2009:

Patton, K. CH. 2009. *Religion of the Gods: Ritual, Paradox, and Reflexivity: Ritual, Paradox and Reflexivity*. New York: Oxford University Press.

Retief and Cilliers 2006:

Retief, F.P. and Cilliers, L. 2006. "Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece." *Acta Theologica*, vol 26, no 2, *Supplementum 7*.

Ruscillo 2013:

Ruscillo, D. 2013. "Thesmophoriazousai Mytilenean women and their secret rites." *Acta Instituti Atheniensis regni Sueciae, Series In 4°* 55: 181-195.

Sienkewicz 2007:

Sienkewicz, T. J. 2007. *Ancient Greece*. Canada: Salem Press, Inc.

Spawforth 2006:

Spawforth, T. 2006. *The Complete Greek Temples*. Singapore: Thames & Hudson Ltd.

Stallsmith 2009:

Stallsmith, B. A. 2009. "Interpreting the Athenian Thesmophoria." *Classical Bulletin* 84.1:1-23.

Swiderková 1983:

Swiderková, A. 1983. *Tvář helénistického světa: Od Alexandra Velikého do císaře Augusta*. Preložil: Josef Vlášek. Praha: Panorama.

White2012:

White, D. 2012. *The Extramural Sanctuary of Demeter and Persephone at Cyrene, Libya: The Sanctuarys Imperial Architectural Development, Conflict with Christianity, and Final days*. United States of America: University of Pennsylvania Press.

Wright 1919:

Wright, D. 1919. *The Eleusinian mysteries and rites*. Great Britain: The Gresham Press.

Internetové zdroje

Attic Inscriptions Online- <https://www.atticinscriptions.com/>

BAPD- www.beazley.ox.ac.uk

Inscriptions of Greek Cyrenaica- <https://igcyr.unibo.it/>

Odysseus- http://odysseus.culture.gr/h/3/eh352.jsp?obj_id=2374

Ohio LINK Digital Resource Commons- <http://drc.ohiolink.edu/>

PHI Greek Inscriptions- <https://epigraphy.packhum.org/>

TABULKY

Dokument	Datovanie	Zákaz vstupu (ľudia)	Zákaz vstupu (zvieratá)	Zákaz nosiť oblečenie	Zákaz priniesť veci
LSCG 82 Fokis	5. storočie pred Kr.	ženy	x	x	x
LSCG 109 Kyklady	5. storočie pred Kr.	Ženy, nezasvätení	x	x	x
LSS 49 Délös	5. storočie pred Kr.	cudzinci	x	x	x
LSS 60 Kréta	5/4. storočie pred Kr.	x	x	x	Zbrane, výrobky z kovu
SEG XXXVI Xanthus	3/2 storočie pred Kr.	x	x	petasos, kausia	Zbrane, brošňa, mosadzné a zlaté predmety, pozlátené prstene, nástroje
LSS 51 Délös	180-166 pred Kr.	sluhovia	x	x	x
LSAM 68 Stratonikeia	150 pred Kr.?	x	x	x	Zbrane, výrobky z kovu
LSS 75 Samotráke	2. storočie pred Kr.	nezasvätení	x	x	x
LSCG 124 Lesbos	2. storočie pred Kr.	Ženy, zradcovia	x	x	x
LSS 56 Délös	2. storočie pred Kr.	x	x	Odev z vlny	x

Tabuľka č.1: Nápisy týkajúce sa spôsobu znečistenia.

Dokument	Datovanie	Proveniencia	Čistota mysle	Obeta	Umyť sa	Inkubácia	Znečistenie
LSS 91	225 pred Kr.	Rodos	áno	x	áno	áno	Potrat ženy, psa, somára, pohlavný styk, pôrod,
LSCG 171	2.storočie pred Kr.	Kos	?	x	x	áno	Potrat, pôrod, pohlavný styk
SEG XXVIII 421	200 pred Kr.	Arkádia	x	x	x	áno	Pôrod, potrat, menštruácia, krviprelievanie, konzumácia kozieho a baranieho mäsa
SEG XXVIII 421	200 pred Kr.	Arkádia	x	x	áno	x	Pohlavný styk, jedlo

Tabuľka č.2: Nápisy týkajúce sa podmienok pre vstup do svätyne.

Dokument	Datovanie	Proveniencia	Kňaz/kňažka	Neokoros	Povinnosti
LSCG 69	4.storočie pred Kr.	Oropus	áno	x	Navštevovať svätyňu, dohliadať na neokora
LSCG 69	4.storočie pred Kr.	Oropus	x	áno	Starat' sa o návštevníkov, dbať na dodržiavanie zákonov
LSCG 36	Pol. 4.storočia pred Kr.	Pireus	áno	x	Dedikácie, prítomnosť pri očiste

Tabuľka č.3: Nápisy určujúce postupy pri zamestnancoch chrámu.

Zuzana Chovaňáková
RITUÁLNA OČISTA V ANTICKOM GRÉCKU,
ĽUDIA, TRADÍCIE, NÁBOŽENSTVO
Vydanie prvé

Recenzenti: Mgr. Lucia Nováková, PhD.
doc. Michal Habaj, PhD
Vydavateľ: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Sadzba: © Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2019.
© Katedra klasickej archeológie, FF TU v Trnave, 2019.
ISBN 978-80-568-0372-1

ISBN 978-80-568-0372-1